T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
İslam Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E MİDYAT KAZASI
(Siyasi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel)

Cihad GENÇ
13916004

Danışman
Doç. Dr. Oktay BOZAN

Diyarbakır
2019

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
İslam Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E MİDYAT KAZASI
(Siyasi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel)

Cihad GENÇ
13916004

Danışman
Doç. Dr. Oktay BOZAN

Diyarbakır

2019

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum **"TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E MİDYAT KAZASI (Siyasi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel)"** adlı tezin/projenin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder. Tezimin/projemin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin/Projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim/Projemin sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Projemin… yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.

..../..../.....

Cihad GENÇ

KABUL VE ONAY

T.C

DİCLE UNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

DİYARBAKIR

CİHAD GENÇ tarafından yapılan **"TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E MİDYAT KAZASI (Siyasi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel)"** konulu bu çalışma, jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı/İslam Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir

Jüri Üyesinin

Ünvanı Adı Soyadı

Başkan: Doç. Dr. Oktay BOZAN

Üye : Doç. Dr. Hatip YILDIZ

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Fethullah ZENGİN

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 27/06/2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

.../...../20

Prof. Dr. Nazım HASIRCI

ENSTİTÜ MÜDÜR V.

(MÜHÜR)

ÖNSÖZ

Midyat, farklı uygarlıklara ve inançlara ev sahipliği yapmış, bunların izlerini günümüze kadar taşıyan, tarihsel ve kültürel yapısıyla birçok farklılığı içinde barındıran önemli bir kenttir. Abidlerin yeri olarak adlandırılan Turabdin bölgesinin önemli bir parçası olan Midyat, zengin mozaiğiyle her tarafı tarih ve kültür kokan bir şehir konumundadır. Hemen hemen her sokağıyla insanı adeta bir tarih yolculuğuna çıkaran Midyat, bir açık hava müzesi konumundadır. Bu kadim kenti daha yakından tanımak için birçok yönden ele almaya çalıştık.

Dinler ve diller diyarı olarak adlandırılan Midyat, geçmişten gelen bu zengin yapısını devam ettirmektedir. Bundan dolayı kentin birçok yeri koruma altına alınmıştır. Kentin tarihi çok eski olmakla birlikte, merkezi bir yerleşim yeri haline gelmesi Tanzimat Döneminden sonra gerçekleşmiştir. Bu nedenle şehrin merkezinde bulunan yapıların büyük bir kısmı 19. yüzyıl sonrasına aittir. İncelememizin önemli bir kısmı da Tanzimat sonrasına ait gelişmeler olacaktır.

Öncelikle şehrin tarihsel mekânları gezilerek yerinde incelendi. Gittiğimiz her yerde tarihin derin izlerini taşıyan bu mekânlar, Midyat'ın geçmişini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu paha biçilmez hazineyi imkânlar ölçüsünde bu eserde aktarılmaya çalışıldı. Geçmişin bu zengin mirası sabırla araştırıldı. Bu anlamda başta tarihi ve idari yapısı olmak üzere Midyat'ı farklı yönlerden yakından tanımaya ve bu alandaki bilimsel çalışma eksikliği giderilmeye çalışıldı. Tanzimat Dönemi ve sonrasında ülkenin genel durumunun bu coğrafya üzerindeki etkilerini de öğrenme fırsatı yakaladık. Amacımız bu çalışmanın bilim hayatına önemli katkı sağlamasıdır. Bu anlamda çalışmanın başından beri bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşan danışman hocam Doç. Dr. Oktay BOZAN'a teşekkür ederim.

ÖZET

Bu çalışma; giriş, üç bölüm ile sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında Midyat kazasının tarihi genel hatlarıyla anlatılmıştır. Kazanın isminin kökeni, kazanın önemi ve geçmişten günümüze tarihsel serüveni açıklanmıştır.

Birinci bölümde; kazanın siyasi durumu ve idari yapısı anlatılmaya çalışılmıştır. Osmanlı idaresi döneminde Midyat kazasının genel durumu dönemin sosyal ve siyasal olayları bağlamında işlenmiştir. 1895 Ermeni Olaylarının bölge üzerindeki etkileri, Birinci Dünya Savaşı sürecinde kazanın siyasi ve sosyal durumu ile Mütareke dönemi Midyat kazasının durumu anlatılmıştır. Ayrıca Milli Mücadele yıllarında bölgedeki olaylar aktarılmıştır. İkinci kısımda kazanın çeşitli idari birimleri, bunların kuruluş yapısı ve tarihsel süreçleri işlenmiştir.

İkinci bölümde; kazanın idari, sosyal ve ekonomik durumu anlatılmıştır. Birinci kısımda sosyal yapısı ele alınmıştır. Farklı etnik ve dini inançlar ile bunların birbirleriyle olan ilişkileri işlenmiştir. Geçmişten günümüze bir arada yaşayan farklı etnik toplulukların ve inançların Midyat kazasının gelişimine katkılarına da değinilmiştir. İkinci kısımda kazanın nüfus yapısı aktarılmıştır. Arşiv belgeleri temel alınarak, tablo ve grafikler yardımıyla karşılaştırmalar yapılmıştır. Üçüncü kısımda ise ekonomik yapı ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde; Midyat kazasının eğitim durumu ve mimari yapıları işlenmiştir. Birinci kısımda kazanın özellikle 19.yüzyıl sonrası eğitim kurumları ele alınmıştır. İkinci kısımda ise kazanın tarihi camileri, kiliseleri, manastırları, hanları ve Midyat'ın tarihi evleri işlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Midyat, Kaza, Tanzimat, Cumhuriyet, Osmanlı Devleti, Mimari

ABSTRACT

This work; The entrance is composed of three sections and the result section. The origin of the name of the accident, the importance of the accident and the historical adventure from past to present is explained.

In the first chapter; political situation and administrative structure of the accident. The general situation of the Midyat accident during the Ottoman administration was covered in the context of the social and political events of the period. The effects of the Armenian incidents on the region in 1895, the political and social situation of the accident and the state of the Midyat accident during the First World War. Also during the National Struggle years, events in the region were transferred. In the second part, various administrative units of the accident, their organizational structure and historical processes are discussed.

In the second part; The administrative social and economic situation of the accident is explained. Different ethnic and religious beliefs and their relations with each other have been studied. The contribution of different ethnicities and beliefs living in the past from the past to the development of the Midyat accident was also mentioned. In the second part, the population structure of the boiler was transferred. Based on archival documents, comparisons were made with the help of tables and graphs. In the third part, economic structure is discussed.

In the third chapter; The educational status and architectural structures of the Midyat accident were studied. In the first part, especially the 19th century educational institutions of the boiler are discussed. In the second part, historical mosques, churches, monasteries, inns and historical houses of Midyat were processed

Key Words: Midyat, Accident, Tanzimat, Republic, History, Ottoman State, Architecture.

TABLO LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 1: Birinci Dünya Savaşında Şehit Olan Bazı Midyatlı Askerler 29
Tablo 2: Midyat Meclis-i İdare, Meclisi De'avi, Belediye İdaresi ve Üyeleri 37
Tablo 3: Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Midyat Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar 45
Tablo 4: Diyarbakır Salnamelerine Göre 1870-1905 Tarihleri Arasında Görev Yapan Müftü Efendiler 47
Tablo 5: Diyarbakır Salnamelerine Göre 1870-1905 Tarihleri Arasında Midyat Kazasına Bağlı Nahiyelerde Görevli Nahiye Müdür ve Katipleri 49
Tablo 6: 316 numaralı Midyat Şer'iye Sicillerinde (1913-1921) Adı Geçen Köy (Karye) İsimleri 53
Tablo 7: Midyat Kazasında 1882-1904 Tarihleri Arasında Görevli Telgraf Memurları 57
Tablo 8: 1871-1872 Tarihinde Midyat Kazasında Bulunan Nahiye, Köy, Hane Sayısı ile Müslim ve Gayrimüslim Nüfus Oranları 76
Tablo 9: 1881/82-1893 Osmanlı Nüfus Sayımında Midyat Kazasının Nüfusu 77
Tablo 10: 1882-1883 Tarihinde Midyat Kazasında Bulunan Nahiye, Köy, Hane Sayısı ile Müslim ve Gayrimüslim Nüfus Oranları 77
Tablo 11: 1894-1895 Tarihli Diyarbakır Salnamelerine Göre Midyat Kazasının Nüfusu 78
Tablo 12: 1914 Midyat Nüfusu 79
Tablo 13: 1873-1874 (H. 1290) Yılı Mardin Sancağı Tarım Ürünleri 81
Tablo 14: 1876-1903 Yılları Arasında Midyat'ta Açılan Sıbyan ve İptidai Mektepleri 87

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....I

ÖZET.....III

ABSTRACT.....IV

TABLO LİSTESİ.....V

KISALTMALAR.....V

III

GİRİŞ.....1

MİDYAT TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ.....1

1.1.Şehrin Adı..... 1
1.2.Şehrin Tarihine Genel Bir Bakış 5
1.2.1. İslam Öncesi Dönemde Midyat ve Çevresi 5
1.2.2. İslamlaşma Sürecinde Midyat 7
1.2.3. Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Midyat 10

BİRİNCİ BÖLÜM

MİDYAT KAZASININ SİYASİ VE İDARİ YAPISI

2.1. Siyasi Yapı 14
2.1.1. Osmanlı İdaresinde Midyat 14
2.1.2. Milli Mücadele Döneminde Midyat 33
2.2. İdari Yapı..... 35
2.2.1. Kaymakam, Kaza İdare Meclisleri ve Belediye İdaresi 35
2.2.2. Müftü 47
2.2.3. Nahiyeler 48

2.2.4.. Köyler (Karyeler) 52
2.2.5. Mahalle 55
2.2.6. Postahane 56

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL VE EKONOMİK YAPI

3.1. Sosyal Yapı 58
3.2. Nüfus 75
3.3Ekonomik Yapı 80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİM VE MİMARİ YAPI

4.1. Eğitim 86
4.1.1. İlköğretim 86
4.1.2. Ortaöğretim 90
4.1.3. Gayrimüslim Okulları 91
4.2. Mimari Yapı 93
4.2.1. Camiler 94
4.2.2. Kiliseler ve Manastırlar 95
4.2.3. Hanlar 102
4.2.4. Midyat Evleri 104
SONUÇ 107
KAYNAKÇA 113
EKLER 123

KISALTMALAR

No.	Numara
s.	Sayfa
yy.	Yüzyıl
M.Ö.	Milattan önce
M.S.	Milattan sonra
Haz.	Hazırlayan
Çev.	Çeviren
vb.	Ve benzeri
Hz.	Hazreti
M.	Miladi
ö.	Ölümü
DÜ	Dicle Üniversitesi
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bkz.	Bakınız
b.	Bin (oğlu)
ABD	Anabilim Dal
H.	Hicri
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

MİDYAT TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Şehrin Adı

Kazanın ismi ve ilk kuruluşu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı kaynaklara göre Midyat'ın ismi Arapça, Farsça ve Süryanicenin birleşiminden meydana gelmiş olan ve "ayna" anlamına gelen kelimeyle ilgilidir.[1] Diğer bir görüşte ise, mağaralar şehri anlamına gelen "Matiate" kelimesinden türemiştir. Matiate ismi; Asur yazıtlarında M.Ö. 879 geçmektedir.[2] Midyat'a ilk yerleşen insanların mağaralarda yaşadığı anlaşılmaktadır. Bir mağara yerleşimi olan ''Eleth''[3] mevkiinin tarihi Romalılar dönemine dayanmaktadır.[4] Mağaralar şehri olarak anılan Midyat'ın yakın zamana kadar bu özelliğini devam ettirdiği görülmektedir. 1871-1872 tarihli Diyarbakır Salnamesi'nde geçen şu ifade bunu doğrulamaktadır; *''Mardin sancağına muzaf Midyat kazasında la-yu'add ve la-yuhsa mağaralar olup cümlesi taştan oyulmuştur.''*[5] Osmanlı arşivlerinde 5 Haziran 1913 (Hicri 29 Cemaziyelahir 1331) tarihli belgede Midyat kazasında bulunan hapishanenin mağaradan oluştuğu ve yaşama elverişli olmadığı için yeni bir hapishane yapılması istenmiştir.[6] Bu durum 20. yüzyılın başlarında Midyat kazasında dahi mağaraların aktif olarak kullanıldığını

[1] Mardin İl Yıllığı 1987, s. 218.
[2] Hans Hollerweger, **Canlı Kültür Mirası Turabdin**, Freunde des Turabdin, Çev. Sevil Gülçur, Linz 1999, s. 24.
[3] Midyat'a 3. km mesafede bulunan ve Acırlı Mahallesi yakınında bulunan ziyaret ve mesire yeri.
[4] Hatice Kübra Uygur, **Midyat Halk Kültürü Monografisi**, Enstitüsü Türk Dili Edebiyatı ABD Halk Edebiyatı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2008, s. 2.
[5] H.1286 (1869-1870), Diyarbakır Salnamesi, Haz: A. Zeki İzgöer, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, C.I, s. 209.
[6] BOA, DH.MB.HPS. , 37/9.

göstermektedir. Diğer bir kaynakta ise, Midyat'ın Süryanice "elini uzat" anlamına gelen "mud yat" tan türediği iddia edilmektedir.[7]

Midyat her ne kadar Süryaniler tarafından kurulmuşsa da en eski yerleşimler Asurlular dönemine dayanmaktadır. M.Ö. 9. yüzyılda Asur kil tabletlerinde mağara şehri "Matiat"e olarak isimlendirilmektedir. Kentin bugünkü adının da bu isimden türediği düşünülmektedir. Midyat'taki ilk Hıristiyanlar da muhtemelen mağaralarda yaşamışlardır.[8] Asur kaynaklarında Midyat ve çevresi için kullanılan bir diğer tanımlama "Kaşiyari"[9] tanımlamasıdır. "Kaşiyari" Mezopotamya Ovası'nı (El-Cezire), Yukarı Dicle (Tigris) Vadisi'nden ayıran bir dağ sırasıdır.[10] Asur Krallı II. Adadninari döneminde bölge için kullanılan tabir ise "Izalla" ismidir.[11]

Midyat ile ilgili ilk yazılı bilgilere Asur kralı II. Asurnasirpal (M.Ö. 883–859)'in yıllıklarında "Matiate" adı ile rastlamaktayız.[12] Asur kralı Matiate'den şu şekilde bahsetmektedir: *''Simauna''*[13] *ayının ilk günü ordularımı ve savaş arabalarımı topladım ve Tigris'e*[14] *geçtim. Yolunun geçtiği bölgede Kadişh Haru topraklarında Abki şehrine girdim ve oradan ayrıldım. Hatte topraklarındaki Malhina şehrine varana kadar 5 aslanla başım belaya girdi. Kutmiuhi topraklarında tahsis ettiğim bir saraya girdim. Tiluli şehrindeki Kutmuhi topraklarının ganimetini aldım. Kutmuhi topraklarından ayrılıp Ishtarati (tanrıçalar) geçidine girdim. Gece Kibaki'de kaldım ve ganimet olarak sığır, koyun, şarap (bakır) kaplar aldım. Kibaki'den ayrılıp Matiate şehri yakınlarına geldim. Köyleri ile birlikte Matiate şehrini fethettim. 2800 savaşçıyı kılıçtan geçirdim. Çok büyük ganimet ele geçirdim. Daha önce kaçmış olanlar gelip ayaklarıma kapandılar. Ağır vergiler ve ganimet alıp başlarına adamlarımı koydum ve şehirde ikamet etmelerine izin verdim. Matiate'de kendi heykelimi yaptırdım, zaferimi ve kudretimi üzerine kazıdım...''* Bu

[7] İhsan Çetin, **Midyat'ta Etnik Gruplar**, Yaba Yayınları, İstanbul 2007, s. 99.
[8] A.Vahap İş, **Dinler ve Diller Kenti Midyat**, Hedef Gazetecilik ve Matbaacılık, İstanbul 2006, s. 39.
[9] Günümüzde Mardin ile Diyarbakır arasındaki Turabdin dağlarıdır.
[10] Muzaffer Demir, ''Asur Kaynakları Işığında Turabdin (Kasieri)'', **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri, Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık**, Haz: İ. Özcoşar, Mardin 2012, s. 44.
[11] Hollerweger, **Canlı Kültür Mirası Turabdin**, s. 24.
[12] Cemil Bülbül, ''Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Midyat ve Çevresi'', **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık, Haz: İ. Özcoşar, Mardin 2012, s. 11.
[13] Sha-İlima Damkanın kitabına adını veren kahramanı.
[14] Dicle Nehri ve çevresi için kullanılan eski bir tabirdir.

ifadelerden anlaşıldığı üzere Asurnasirpal, aralarında Matiate de dâhil olmak üzere birçok şehri, kasabayı ve köyü yakıp yıkmış, onları vergiye bağlamıştır.[15]

II. Asurnasirpal M.Ö. 879 yılında Yukarı Dicle bölgesine yapılan bir seferde bölgeden "Matiatu" ismiyle bahsedilmektedir. Bu isim daha sonra yapılan birkaç sefere ait kayıtlarda da geçmektedir. Ancak burada ilginç olan hem mevki hem de fonetik benzerliği sebebiyle bugünkü Midyat'a eşitlemede her hangi bir sakınca görülmeyen Matiatu'nın ne bu isimle ne de Midyat şekliyle adına bir daha İlk ve Ortaçağın herhangi bir kaynağında rastlanmayacak olmasıdır. Hatta Midyat adının ortaya çıkışı da en erken ancak 19. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlanmıştır.[16]

Midyat ve çevresiyle ilgili ilk coğrafi terimler ve şehir isimleri Asurcadır. Bu isimlerin Asurca olması bölgenin çok eskiden beri, belki de Asurluların bölgeyi almadan önce Asurlularla bağlantılı olduğu ve onlardan etkilendiğini göstermektedir. Örneğin bugünkü Harran adı, Asurcadaki Harranu'dan gelmektedir. Bu kelimenin Asurca dilindeki anlamı ise yoldur. Bu adlandırma eski çağda buradan geçen ticari ve askeri yollardan kaynaklanmıştır.[17]

Turabdin bölgesi ile ilgili ilk tarihi bilgilere Asurluların genişlemesinden sonraki tarihlerde rastlamaktayız.[18] Asur kaynaklarında geçen "Nirbu" ismi ile Turabdin'in orta kesimlerinden bahsedildiği zannedilmektedir.[19] "Tur"(dağ) ve "Abdin"(kul, köle) isimlerinin birleşiminden oluşan Turabdin, ''köleler dağı'', ''kullar dağı'' ve ''esirler dağı'' anlamına gelmektedir.[20] Romalılar "Hizmetkarlar Dağı" tabirini doğunun eski topluluklarından almıştı. Bu nitelendirme, daha sonraları kurulan manastırlarda yaşayan keşişlere isnat edilerek, Hıristiyanlar buraya "Tanrı Hizmetkârları Dağı" demeye başladılar.[21] Bir diğer görüşe göre Turabdin, Yunancada "Turevdin" kelimesinden türemiştir. Turevdin kelime anlamı olarak

[15] Bülbül, ''Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Midyat…'', s. 13.
[16] Adnan Çevik, ''İlkçağlardan Ortaçağın Sonuna Kadar Midyat ve Yöresi (Turabdin)'nin Tarihi Coğrafyası'', **Makalelerle Mardin I (Tarih- Coğrafya)**, Haz: İ.Özcoşar, İstanbul 2007, s. 110.
[17] İş, **Dinler ve Diller Kenti Midyat**, s. 40.
[18] Demir, Asur Kaynakları Işığında Turabdin (Kasieri**)**, s. 43.
[19] Nejat Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969, s. 2.
[20] Abdurrahim Özmen, **Turabdin Süryanileri Örneğinde Etno-Kültürel Sınırlar**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 162.
[21] Hollerweger, **Canlı Kültür Mirası Turabdin**, s. 17.

benim sopam veya değneğim anlamına gelmektedir.[22] M.S. 2. yüzyılda yaşayan Yunanlı yazarlar Arrianos ve Ptolemaios tarafından bahsedilen Mctcrıouöpoç (Masios dağı) tabiri Turabdin bölgesi ifade edilmektedir.[23] Yunanlı tarihçi Strabon yörenin eski isminin "Masius Dağı" olduğunu söylerken, bir diğer yazar Theophylact ise bölge için "İzala Dağı" ve Süryani kaynaklarında ise "Beth Gewgel" ve "İzlo Dağı" olarak isimlendirildiğini yazmaktadır.

Günümüzde Turabdin ismi daha çok Süryaniler tarafından kullanılmaktadır. Midyat'ta yaşayan Kürtler ise Turabdin coğrafyasına "Tor", burada yaşayan insanlara da "Tori" demişlerdir. Manastır yaşamının ilk yerleşim yeri olması nedeniyle Turabdin Süryaniler için büyük öneme sahiptir. Bundan dolayı Türkiye'de en çok Süryani nüfusu burada bulunmaktadır. Aynı zamanda Süryaniler için büyük öneme sahip olan manastır ve kiliseler de yine burada yer almaktadır.[24] Öyle ki bazı Avrupalı yazarlar manastırların fazlalığı nedeniyle bu yüksek bölgeye "Doğunun Athos Dağı" olarak tanımlamıştır.[25] İslam tarihi kaynaklarında ise Turabdin isminin yanı sıra, başka isimlerin de kullanıldığını görüyoruz. İbn Şahin, Diyar-ı Rabia ile Diyar-ı Bekir bölgelerinin arasında olduğunu ifade eder ve bu bölgeden "Cebelu't-Tur el-Berri" ismiyle bahseder.[26]

Midyat, "Turabdin" diye adlandırılan bölgenin merkezi konumundadır.[27] Turabdin, Midyat'ı merkeze koyduğumuzda kuzeyinde Dicle nehri ve Hasankeyf, doğusunda Cizre, güneyinde dağların bittiği ve Mezopotamya ovasının başladığı yerde bulunan Nusaybin, batısında Mardin ve kuzeybatısında ise Savur'un bulunduğu coğrafyadır.[28] Mardin'in kuzeydoğusunda yer alan Midyat, dünyanın en

[22] Gabriel Akyüz, **Mardin İli'nin Merkezinde Civar Köylerinde ve ilçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi**, Resim Matbaacılık, Mardin 1998, s. 27.
[23] Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 2.
[24] Özmen, **Turabdin Süryanileri Örneğinde Etno-Kültürel Sınırlar**, s. 162-163.
[25] Hollerweger, **Canlı Kültür Mirası Turabdin**, s. 24.
[26] Hüseyin Güneş, ''İslamlaşma Sürecinde Midyat'', **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri,** Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık, Haz: İ. Özcoşar, Mardin 2012, s. 70.
[27] Uygur, **Midyat Halk Kültürü Monografisi**, s. 3.
[28] Tuma Çelik, **Turabdin'de Kalanlar**, Yeni Anadolu Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 17.

eski uygarlıklarını içerisinde barındıran Mezopotamya bölgesinin kuzeyinde çok önemli kültürlerin birleştiği bir coğrafyada kurulmuştur.[29]

Tarih boyunca farklı etnik grupları bir arada barındıran bir merkez olması nedeniyle, "Dinler ve Diller Kenti" ve "Kudüs'ün maketi; Midyat" olarak tanımlanan Midyat kazası ''kültürel bir zenginlik örneği'' olarak nitelendirilmiştir.[30] Sümer, Asur, Urartu, Makedon, Roma, Pers, Abbasi, Osmanlı gibi büyük devletlerin hâkimiyetinde kalmış ve bu uygarlıkların etkileriyle yoğrulmuştur.

1.2. Şehrin Tarihine Genel Bir Bakış

Midyat yukarıda da dile getirildiği üzere coğrafi konumu ve stratejik önemi açısından birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu açıdan tarihi süreç içerisinde çok sayıda devletin hâkimiyeti altında kalmıştır. Burada Midyat'ın tarihi süreç içerisin de ev sahipliği yapığı medeniyetlere ve bunların bölgedeki mücadelesine değinilecektir.

1.2.1. İslam Öncesi Dönemde Midyat ve Çevresi

Bilindiği üzere dünyanın en eski medeniyetleri bugün Ortadoğu denilen ya da tarihçiler tarafından "Eski Yakın Doğu" adıyla anılan coğrafyada doğmuştur. Eski Yakın Doğu coğrafyasının çekirdek sahasını Mezopotamya, Mısır, Anadolu, İran ve Suriye- Filistin memleketleri oluşturuyordu. Bugünkü Ortadoğu coğrafyasını da bu ülkelerle birlikte onları çevreleyen memleketler oluşturmaktadır. Arkeolojik buluntulardan anlaşıldığına göre bu topraklar, neolitik devirden itibaren insanlar tarafından iskân edilmiştir. Bu iskânın başlangıcı günümüzden yaklaşık 15.000 yıl öncesine kadar gitmektedir. Tarihte kurulan birçok medeniyetin merkezi olan Mezopotamya ilklerin merkezi olmuştur. Yazıyı ilk keşfedenler, ilk yazılı kanunları oluşturanlar, ilk eğitim kurumlarını inşa edenler, dünyanın ilk haritasını çizenler, ilk astronomik faaliyetleri yapanlar ve daha nice ilkleri ortaya koyanlar

[29] F.Meral Halifeoğlı, Neslihan Dalkılıç, **Taşın Belleği Mardin**, Yapı Kredi Yayınları, Haz: F. Özdem, İstanbul 2005, s. 283.
[30] Çetin, **Midyat'ta Etnik Gruplar**, s. 98.

Mezopotamya'da yaşayan kavimlerdi. Midyat kazası işte böyle önemli bir coğrafyada yer almaktadır.[31]

Mardin ve çevresinin hangi tarihte kimler tarafından kurulduğu net olarak bilinmese de Eski Yakındoğu tarihine göre kuruluşu Sümerler zamanına kadar uzanmaktadır (M.Ö.2850). Eldeki kayıtlara göre bölge Komuk Türkleri tarafından kurulmuştur.[32] Komuklar, asırlarca Asurlularla savaşmışlardır. M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren bölge Makedonyalıların, Perslerin, Romalıların işgaline uğramıştır.[33] M.Ö. 331 yılında Makedonyalı İskender bölgeye hâkim olmuş, İskender'in ölümünden sonra Selevkoslar'ın hâkimiyetine girmiştir.[34] Şehrin tam olarak kurulması M.Ö. 180 yılarında Selevkoslar döneminde olmuştur.[35] Perslerin Mezopotamya'yı ele geçirmesinden sonra M.Ö. 140'tan itibaren Persler, M.Ö. 85-69 yılları arasında da Ermeniye kralı Büyük Tigran'ın hâkimiyetine girmiştir. Ancak Tigran'nın hükmü de uzun sürmemiştir. Çok geçmeden Saka saldırılarını püskürterek tekrar güçlenen Persler ile onları çıkarları için en büyük engel olarak gören Romalılar arasında sık sık el değiştiren bir hâkimiyet ve mücadele alanı haline gelmiştir.[36] Bu dönemde Mezopotamya iki imparatorluk için bir ticaret bölgesiydi, Romalılar ve Persler arasında bölgeye egemen olmak için yapılan sayısız mücadele, 4. yüzyılda meydana gelmiştir.[37] Hatta bu mücadelede adı geçen devletlerin halefleri olan Bizans ile Sasani dönemlerinde de devam etmiştir.[38]

Mardin ve çevresi, bir yerleşim merkezi olarak 4. yüzyıldan 7. yüzyıla İslamiyet'in bu bölgeye yayılışına kadar geçen devrede küçük bir müstahkem mevki durumundadır. Çünkü gerek Roma- Pers, gerekse Bizans-Sasani çatışmaları sırasında bölgedeki başka şehir ve kalelerin yanında Mardin'in adı pek sık anılmamıştır. Buna mukabil Süryani kaynakları Mardin'in 4. yüzyıldan itibaren bir piskoposluk merkezi olduğunu belirtmektedirler. Bu ifadeye göre Mardin'in 4. yüzyıldan itibaren sivil ve

[31] Bülbül, ''Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Midyat…'', s. 12-16.
[32] Hanna Dolapönü, **Tarihte Mardin**, Hilal Matbaacılık, İstanbul 1972, s. 17-189.
[33] Uygur**, Midyat Halk Kültürü Monografisi**, s. 3.
[34] Işın Demirkent, **Ortaçağ'da Mardin**, Taşın Belleği Mardin, Yapı Kredi Yayınları, Haz: F. Özdem, İstanbul 2005, s. 76-77.
[35] Dolapönü, **Tarihte Mardin**, s. 187.
[36] Demirkent, **Ortaçağ'da Mardin**, s. 77.
[37] Hadrien Bru- Ergün Laflı, ''Eskiçağ 'da Midyat ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası'', **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Sesi Matbaacılık, Haz: İ.Özcoşar, Mardin 2012, s. 40.
[38] Çevik, ''Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Midyat**…**'', s. 112.

dini yükümlülükleri olan bir yerleşim merkezidir. İmparator I. Justinianus (527-565) zamanında Turabdin bölgesindeki sınır kalesi Dara'nın yanı sıra Mardin, Savur ve Lome kalelerinde de imar faaliyetlerinde bulunulduğu bilinmektedir. Ne var ki, sınır bölgesindeki bu kaleler Bizans- Sasani mücadelelerinde çok sık el değiştirdiğinden, o nispette yakılıp yıkılmış ve zarara uğramışlardır.[39] 7. yüzyıldan itibaren başlayan İslam fetihleriyle Sasanilerin tarih sahnesinden silinmesi ve Bizans'ın da bölgeden çıkarılmasıyla son bulmuştur.[40]

1.2.2. İslamlaşma Sürecinde Midyat

Midyat'ın içinde bulunduğu bölge, İslamiyet'in doğuşu esnasında doğu-batı çatışmasının merkezindeydi. Mardin, Dara ovası, Sincar ve çöl bölgesine kadar İranlıların, Mardin dağları, Dara ve Turabdin bölgeleri ise Romalıların hâkimiyetindeydi.[41] Sasani-Bizans mücadelelerinde hem bir hedef hem de geçiş noktası olmuştur.[42] Bizans-İran arasında meydana gelen bu mücadele, Müslümanlarca yakından takip ediliyordu. Müslümanlar kitap ehli olan Bizans'ı tutarken, Müşrikler ise Sasanileri tutuyor ve onların galibiyetini sevinerek yaşananları inançlarını desteklemede kanıt olarak kullanıyor, Müslümanların iradesini bozmaya çalışıyorlardı. Bunun üzerine Rum Suresinin ilk altı ayeti inmiş ve Bizans'ın çok yakında galip geleceğini müjdelemiştir.[43] Nitekim çok geçmeden Rumlar galip gelmişlerdir.

Müslümanların başında bulunan Hz. Ebubekir 633 senesinde Halid b. Velid'e haber göndererek ordusuyla beraber Irak üzerine sefere gitmesini emretti. İyaz b. Ğanem'i ise kuzeyden Sasaniler üzerine yollamıştı. Çünkü bu coğrafyada yıllardır devam eden Bizans- Sasani mücadelesi, her iki devleti de oldukça zayıflatmış ve bölge yaşayanları da bitkin bir duruma sokmuştu. Hz. Ebubekir'in buyruğu üzerine Sasani topraklarına yönelen Halid b. Velid, Basra yakınlarındaki ilk savaşta Sasani komutanı Hürmüz'ü öldürerek kesin galibiyet sağlamış ve çevrede bazı önemli

[39] Demirkent, **Ortaçağ'da Mardin**, s. 77.
[40] Çevik, ''Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Midyat…'', s. 112.
[41] Güneş, ''İslamlaşma Sürecinde Midyat'', s. 69.
[42] Abdulgani Bulduk, **El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi**, Haz: Mustafa Öztürk, İbrahim Yılmazçelik, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2004, s. 20.
[43] **Kuranı Kerim**, Rum Süresi, Ayet: 1-6.

yerleri de ele geçirmiştir.[44] Mardin şehri, bütün Diyar-ı Bekir ve Rabia'nın fatihi olan Iyaz b. Ğanem tarafından, Hz. Ömer'in hilafeti zamanında 8 Cemaziyelevvel 18/M. 639 yılında fethedildi.[45] Filistin ve Suriye'den sonra el-Cezire'ye ilerleyen İyaz b. Ğanem idaresindeki İslam orduları Hz. Ömer zamanında 639 yılında önce barış yoluyla Urfa'yı fethetti. Bölgedeki diğer şehir ve kaleleri de bu anlaşma şartlarına uygun şekilde hâkimiyeti altına aldı. Amid (Diyarbakır), Meyyafarikin (Silvan) ve Nusaybin'den sonra Turabdin ve Mardin kalesi fethedildi.[46] Mardinli Abdülselam Efendi ''Mardin Tarihi'' adlı kitabında: "İyas b. Ğanem, Mardin'i aldıktan sonra şehrin idaresini Şahriyazoğlu Amud ile kızı Mari'ye bıraktığını, bu ikisinin de ölümlerine kadar Mardin'i çok iyi idare ettiklerini" belirtmektedir.[47]

Midyat ile birlikte Turabdin bölgesi de Müslümanlara karşı herhangi bir direnişte bulunmamıştır. Hatta Müslümanların, Midyat'ın bulunduğu Turabdin'in iç kesimlerine hiç uğramadıkları anlaşılmaktadır.[48] Bölgenin fethinden sonra burada yaşayanlarla yapılan Ruha anlaşmasının aynısı Turabdin de yaşayanlarla da yapılmıştır. Buna göre;

- Cizye ödedikleri sürece, canları, malları, kadınları, çocukları, şehirleri, güvence altında olacaktır.

- Bölgede yaşayan Hıristiyanların kiliseleri ve etrafındakiler onlara aittir, bunlara herhangi bir zarar verilmeyecek, ancak yeni kilise inşa etmeyecekler, kiliselerde çan çalınmayacak, paskalya kutlamaları yapılmayacak ve haçlarını göstermeyeceklerdir.

- Evlerini hiç kimse ellerinden almayacaktır.

- Yolunu kaybedenlere yol gösterilecektir. Bozulan yol ve köprüleri tamir edecekler, Müslümanlara karşı dürüst davranacaklardır.

---

[44] Mevlüt Koyuncu, ''İlk İslam Fetihleri Döneminde el-Cezire Bölgesi ve İslamlaşma Süreci'', Sakarya Üniversitesi, **Fen Edebiyat Dergisi**, Say: 1, Adapazarı 2008, s. 133.

[45] Abdulgani Efendi (Abdulgani Fahri Bulduk), **Mardin Tarihi**, Başbakanlık GAP Bölge Kalkındırma İdaresi Dökümantasyon Merkezi, Haz: B.Zengin, Ankara 1999, s. 6.

[46] Çevik, ''Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Midyat…'', s. 119.

[47] Dolapönü, **Tarihte Mardin**, s. 33.

[48] Güneş, ''İslamlaşma Sürecinde Midyat'', s. 77.

- Belirtilen şartlara uymazlarsa, himaye edilmeyeceklerdir.[49]

İyaz'ın bölgede gerçekleştirdiği "Ruha Anlaşması", üzerinden uzun yıllar geçtiği halde bölgenin idarecileri tarafından muteber kabul edilmiş ve bu anlaşmanın esaslarına bağlı kalınmıştır. Cezire bölgesinin bütün yerleşim merkezleri gibi Midyat da Ruha anlaşmasının maddelerine tabi olmuştur.[50]

Turabdin, Mardin ve Daranın fethedilmesinden sonra, İdil ele geçirilmiştir. Burada da herhangi bir direniş olmamıştır. İdil halkıyla cizye karşılığında anlaşma imzalayan İslam orduları buradan Bitlis ve Ahlat tarafına geçmişlerdir.[51] Bu bölge uzun süre fetih öncesinde Bizans idaresine uygun kurallarla yönetildi. Ancak şehrin ve bölgenin eskiden beri İranlı veya Hıristiyan olan nüfusu, İslam hâkimiyeti ile birlikte yavaş yavaş İslamlaştı. 7. yüzyılın ikinci yarısında, 661'den sonra bu bölgenin idaresini ele alan Emeviler zamanında ortaya çıkmış olan Harici isyanları sırasında 695'teki ayaklanma Musul'dan Mardin'e kadar yayıldı. İslam fethinden sonra da bölgenin önemli şehri Nusaybin, Nasturi kültürünün merkezi olma özelliğini sürdürmüş ve Sasanilerin Beth Arabaye bölgesi, İslam hâkimiyetinden sonra Diyar-ı Rebia ismiyle anılmaya başlamıştır. Diyar-ı Rebia eyaleti sadece eski Sasani topraklarını değil eski Bizans şehirleri, Re'sulayn ve Mardin'i de içine almaktaydı.[52]

Mervanoğlu Abdülmelik zamanında Mardin ve çevresi Emevilerin eline geçmiştir.[53] El-Cezire bölgesi Emevi Devletine sadık bölgelerin başında geliyordu. Belki de bu sadakati Muaviye'nin bölge halkına yönelik hoşgörü politikasının bir eseri olarak değerlendirmek gerekir. Zira Yakubilerin patriği, Muaviye'ye, Yakubilerin başı olduğunu kabul eden resmi bir belge göndermiştir. Bu sayede de Yakubi ve Nasturi Hıristiyanlar, hem dinlerini serbestçe yaşamış hem de devlet

[49] Koyuncu, ''İlk İslam Fetihleri Döneminde el-Cezire Bölgesi…", s. 136.
[50] Mehmet Akbaş, ''Midyat ve Çevresinin İslam'ın Hâkimiyetine Girişi'', **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık, Haz: İ. Özcoşar, Mardin 2012, s. 93.
[51] Hüseyin Güneş, ''Turabdin Yöresinin İslamlaşma Süreci'', **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 6, Şırnak 2012, s. 84-85.
[52] Demirkent, **Ortaçağ'da Mardin**, s. 78.
[53] Dolapönü, **Tarihte Mardin**, s. 33.

içerisinde memurluk ve ticaret gibi alanlarda görev almışlardır. Belki de bundan dolayı çoğu Süryani kaynaklarında Muaviye'den övgü ile söz edilmektedir.[54]

Abbasilerin Mardin ve çevresindeki hâkimiyetleri 749 yılında başlar.[55] Emevi Devleti'nin 750'de yıkılışı sırasında el-Cezire bölgesi Abbasi Devleti'ne hemen itaat etmedi. Halife Es-Saffah'ın hâkimiyetini tanımayan bölge halkı Urfa emirine katılarak isyan etti. Urfa Emir'i İshak b. Selem, Mardin ve Dara yöresindeki Arap aşiretlerini de kendi tarafına çekmek için kardeşi Bekkar b. Selem'i Mardin'e gönderdi. Fakat emir ve taraftarları halifenin kardeşi Ebu Cafer el-Mansur tarafından yenilgiye uğratıldı ve o sırada Mardin'i idare eden Büreyke öldürüldü. Bekkar'da Urfa'ya kaçınca Mardin ve civarında Abbasi hâkimiyeti başladı. Abbasiler zamanında bölgede imar ve kalkınma faaliyetleri görülür. Bölgenin köyleri Harun Reşit zamanında kuruldu. Harun Reşit'in oğlu Me'mun Türk ve Araplardan oluşan bir ordu kurdu ve bu orduyu Cizre-Mardin yolu boyunca yaptığı yüz karakola yerleştirildi. Midyat ve çevresindeki Arap köylerine verilen Mhalmi isminin buradan geldiği söylenmektedir.[56] Ancak halife el-Mustain (862-866) döneminde bu yöredeki Abbasi hâkimiyeti Bizanslıların saldırısı ile sarsıldı ve Mardin bölgesi Bizans ordusu tarafından yağmalandı. Bunu müteakip Mardin'deki Abbasi otoritesi büyük ölçüde yerel güçlerce zaafa uğratıldı.[57]

1.2.3. Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Midyat

M.S. 895 yılında ortaya çıkan Hamdaniler, 10. yüzyılda Musul'da bir emirlik kurdular. Bu emirlik zaman zaman Abbasi halifesine yardım edecek kadar güçlenmiştir. Hamdaniler Mardin ve Midyat'ı da içine alan Turabdin bölgesine de hâkim oldular. Hamdanilerin bölgedeki hâkimiyeti M.S. 978 yılına kadar devam etti.

---

[54] Abdulbaki Bozkurt, **El-Cezire Fatihi İyaz Bin Ğanem ve Mardin'in İslamlaşması**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006, s. 67.

[55] Dolapönü, **Tarihte Mardin**, s. 34.

[56] Mhalmi; yüz yer, yüz ordugah, yüz mahalle anlamına gelir. Cizre'den Mardin'e kadar eski patika yolu üzerinde özellikle eski Bağdat yolu üzerindeki köyler Türkçe, Süryanice, Arapça karışımı Mhalmice denilen dili konuşmaktadırlar. Bu köyler: Söğütlü, Acırlı, Çavuşlu, Sarıkaya, Gelinkaya, Düzgeçit, Ovabaşı, Ziyaret, Yolbaşı, Estel kesimi, Sarıköy, Düzova, Yayvantepe, Eğlence, Pelitli bunlardan bazılarıdır. Uygur, **Midyat Halk Kültürü Monografisi**, s .3.

[57] Demirkent**, Ortaçağ'da Mardin**, s. 80.

Son hükümdarları Ebu Tığlıp'ın ölümüyle Hamdaniler'in Musul, Cezire ve Diyarı Rabia'daki hükümdarlıkları sona erdi.

Mardin ve çevresi 10. yüzyılın son çeyreğinde Mervanoğullarından Ebu Abdullah el-Hüseyin b. Dustak'ın idaresine girdi. Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan (1063-72) devrinde bu emirliğin idaresi Nizamü'd-Devle Nasr ile kardeşi Said arasında bölündü. 1086 yılındaki ölümünden sonra ise hâkimiyet Nasirü'd-Devle Mansur'un idaresine geçti. Selçuklu akınları sonucu pek çok zayiat veren Mansur, nihayet Musul emiri Çökermiş ile Nusaybin'de yaptığı savaşta yenilip esir düştü.[58] Mervanoğulları hanedanının Mardin bölgesindeki hâkimiyeti bunun zamanında Büyük Selçuklular tarafından ortadan kaldırıldı.[59]

11. yüzyılın ortasında Selçukluların Anadolu'ya girişi sırasında Mardin bölgesine de Türkmen aşiretlerinin akınları yoğunlaşmıştı. Hatta Türkmenler Cizre ve Nusaybin çevresini tahrip ettiler. Malazgirt Zaferini müteakip Anadolu'da birçok Müslüman devleti kuruldu. Bunlardan Artuklular, 1102-1409 yılları arasında Hasankeyf, Mardin ve Harput bölgesine hâkim olmuşlardır.[60] 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'da Bizans İmparatorluğu'nun zaten zayıflamış olan askeri gücü tamamen kırıldı ve Mardin bölgesine Selçuklu Devleti idaresi altındaki Türkmenler yerleşti. Sultan Alparslan'ın maiyetinde bulunan Türkmen beylerinden Artuk Bey'i Mardin, Diyarbakır, Harput ve çevresinin fethi ile görevlendirerek bu bölgeleri kendisine ikta edeceğini vaat etti.[61] 1102- 1409 tarihleri arasında Hasankeyf, Harput, Mardin ve çevresine hâkim olan Artuklular, bu bölgelerde 300 yıla yakın bir süre boyunca hüküm sürmüş ve bu hâkimiyet toplumsal hayatın hemen her alanına mührünü vurmuştur.[62] Artuklular döneminde Diyar-ı Rabia'da yaşayan halkın bu bölgeye çok sayıda göç hareketi olmuştur. Çünkü Artuklular komşularına

[58] Dolapönü, **Tarihte Mardin**, s. 40.
[59] Demirkent**, Ortaçağ'da Mardin**, s. 80.
[60] Hasan Akyol, 14.ve 15.Yüzyıllarda Turabdin Bölgesinde Hâkimiyet Mücadeleleri, **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık, Haz: İ. Özcoşar, Mardin 2012, s.106.
[61] Demirkent, **Ortaçağ'da Mardin**, s. 81.
[62] Ejder Okumuş, ''Artuklularda Din-Toplum İlişkileri'', **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:7, Mardin 2008, s. 235-236.

göre daha düşük vergi alıyorlardı. Artuklular zamanında huzura erişmiş olan bölge, Moğol işgali sırasında istila edilmiş ve büyük bir yıkım yaşamıştır.[63]

Musul valisi olan İmadeddin Zengi, 1127'de Haçlılara karşı mücadeleye girişmeden önce yakın çevresindeki araziyi eline geçirmeye çalıştı ve bu arada Mardin'e bağlı Nusaybin'i ve daha sonra da Darayı işgal etti. Mardin Artuklu hâkimi Timurtaş'ın kuzeni Davud ile birleşip ona karşı koymaya çalıştı ise de başarılı olamadı. Her şeye rağmen Timurtaş 1133'te Zengi ile işbirliği yaparak Amid'i kuşattı, fakat Zengi'nin 1146'da ölümüne kadar hep onun tehdidini hissetti. Babası Necmettin Alp'ın yerine geçen oğlu Kutbettin II. İlgazi Eyyubi hükümdarı Selahaddin'e karşı Türkiye Selçuklu sultanı II. Kılıçarslan'ın himayesini kabul etti. Nitekim Selahaddin Eyyubi'nin Musul üzerine sefere hazırlandığını anlayan ve bu girişimin kendi hâkimiyetleri için tehlike oluşturacağını düşünen Mardin hâkimi İkinci II. İlgazi ve diğer Artuklu beyleri ile Ahlat sahibi Musullularla iş birliği yaparak 1183 Mart ayı sonunda ordularını Mardin yakınlarındaki Kızıltepe'de topladılar. Niyetleri Selahaddin'i el- Cezire bölgesinden uzaklaştırmaktı. Fakat Selahaddin Eyyübi ordusuyla Harezm üzerine yürüyünce müttefikler dağıldılar.[64]

Mardin ve çevresi, 1259 yılında Moğol hükümdarı Hülagü tarafından ele geçirilmiş ve kalesi yıkılmıştır. Böylece bu dönemde Artuklular, Moğollara tabi olmuşlardır. Melik Salih'in hâkimiyeti zamanında ise Memlukler, İlhanlılara karşı sürekli saldırdıklarından, onların hükmü altında bulunan Mardin Artukluları da sürekli saldırılara maruz kaldılar. Ancak 1336'da İlhanlı hâkimiyetinin çökmesi üzerine bölgedeki siyasi durum değişti. Bu tarihten itibaren Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenleri hâkim duruma geldiler. 14. ve 15. yüzyıllarda Turabdin bölgesi, bütün Doğu ve Güney Doğu Anadolu gibi Akkoyunlu- Karakoyunlu mücadelelerine sahne olacaktır.[65] Mardin Artuklu Beyliği ise bundan sonra birbirleriyle mücadele eden bu iki Türk devleti arasında varlığını sürdürmeye çalıştı.

---

[63] Mehmet Salih Erpolat, ''Tapu-Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Midyat'', **Makalelerle Mardin-I (Tarih-Coğrafya)**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 7, Haz:İ. Özcoşar, İstanbul 2007, s. 383.

[64] Demirkent, **Ortaçağ'da Mardin**, s. 81.

[65] Akyol, **''**14.ve 15.Yüzyıllarda Turabdin Bölgesinde Hâkimiyet Mücadeleleri'', s. 106.

Midyat, geçmişte Mardin ve Hasankeyf ile aynı mukadderatı yaşamıştır. Buna bağlı olarak 15. yüzyıldan itibaren Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin hâkimiyet alanı haline geldi. [66] 1432 yılına kadar uzayan sürede Mardin ve çevresi Karakoyunlular tarafından tayin edilen valilerce idare edildi. Karakoyunluların hükümdarlıkları 61 yıl sürmüştür. Fakat Mardin ve çevresi bu süre içinde yalnız Karakoyunluların değil, daha başka emir ve aşiretlerin idareleri altında yaşamıştır.[67] Bu dönemde Mardin bölgesi gerçekten de Karakoyunlular ile Akkoyunluların mücadele ettiği bir alan olmuştur. Daha sonra Akkoyunlu Kara Yüllük Mardin'i Karakoyunlulardan geri aldı. Sonuçta, Akkoyunlular Mardin, Amid, Erzincan ve Erzurum'u alarak, Orta Asya, Hindistan ve İran'ı İslâm pazarlarına ve Avrupa'ya bağlayan önemli ticaret yolları üzerindeki Akkoyunlu egemenliğini de pekiştirmiş oldu.[68] Mardin'deki Akkoyunlu Devleti'nin hâkimiyeti 16. yüzyılın başlarına kadar devam etti.[69]

[66] Erpolat, ''Tapu-Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Midyat'', s. 383.
[67] Dolapönü, **Tarihte Mardin**, s. 64.
[68] Kazım Paydaş, "Akkoyunlular Döneminde Mardin", **Makalelerle Mardin-I (Tarih-Coğrafya)**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 7, Haz: İ. Özcoşar, İstanbul 2007, s. 314.
[69] Demirkent, **Ortaçağ'da Mardin**, s. 94-95.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİDYAT KAZASININ SİYASİ VE İDARİ YAPISI

2.1. Siyasi Yapı

2.1.1. Osmanlı İdaresinde Midyat

Mardin ve çevresinde Akkoyunlu hâkimiyetinin sona ermesinden sonra bölge 1501 yılında Safevilerin hâkimiyetine girmiştir. Şah İsmail, Siirt ve Hasankeyf'in hâkimi olan ve aynı zamanda eniştesi olan Eyyubi Meliki Halil'i Tebriz'de hapsedip bölgeye hâkim olmuştu.[70] Bu nedenle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi, Osmanlı Devleti'ne bağlanmadan önce siyasi ve idari açıdan Safevilere bağlıydı. Bu durumu bir arşiv belgesi şöyle açıklamaktadır; "*Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde beylikler halinde yaşayan Kürdistan emirlerinin tümü geçmişten beri Safevî Devleti'nin hükmü altındaydılar. Bendeniz (İdris-i Bitlisî) oraya gidip biatlarını aldıktan sonra Kürt beylerinin tümünü Padişah Hazretlerine sadakat ve bağlılıklarını arz ederek tabi olmuşlardır*." Bu nedenle, Çaldıran Savaşından önce bölgede hüküm süren beyliklerin Şah İsmail'e tabi oldukları ve bu savaştan sonra da Osmanlı Devleti'ne bağlandıkları anlaşılmaktadır.[71] Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim 14 Mart 1514 'te Çaldıran Ovasında Şah İsmail'in ordusuyla karşılaştı. Bu savaşta Şah İsmail yenilmiş ve yaralı olarak savaş alanını terk etmiştir. [72] Bu tarihten sonra Mardin ve dolayısıyla Midyat, 1517'de (ya da 1516 sonları) Bıyıklı Mehmet Paşa tarafından Osmanlılar adına alınmıştır.[73]

Turabdin bölgesi coğrafi konumunun sağladığı imkânlar yanında Ortaçağda Mardin, Nusaybin, Savur gibi stratejik yerleri kapsaması ve ekonomik önemi haiz

---

[70] Erpolat, "Tapu-Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Midyat", s. 383.
[71] Abdullah Demir, "Osmanlı Kaynaklarına Göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun İlhakı", **Köprü Dergsi**, Sayı: 98, 2007, s. 3. TSMA, no: E. 11997.
[72] Dolapönü, **Tarihte Mardin**, s. 71-72.
[73] Uygur, **Midyat Halk Kültürü Monografisi**, s. 4.

göç/ticaret yollarının üzerinde bulunması dolayısıyla bölgesel ve büyük güçlerin dikkatini üzerine çekmiştir. Bu bağlamda bölge 14. ve 15. yüzyıllarda sürekli bir hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Sırasıyla Eyyubi, Memlük, Artuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi ve Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde bulunan bölge bu devletlerin mücadelelerinden de etkilenmiştir. Artukluların yıkılışından sonra bölge Akkoyunlu-Karakoyunlu mücadelelerine sahne olmuş ve mücadeleyi neticede Akkoyunlular kazanmıştır. Akkoyunlu-Karakoyunlu mücadelelerinden yararlanarak kurulan Safeviler, Akkoyunluların elindeki diğer yerler gibi Turabdin bölgesini de ele geçirmiştir. Bu olaydan sonra bölge Safevi- Osmanlı mücadelesine sahne olmuş Osmanlı Devleti'nin bölgeye hâkim olmasıyla sükûnet sağlanmıştır. İki yüz yıldan fazla süren mücadele sırasında Mardin başta olmak üzere bölgenin önemli şehirleri harap olmuş, birçok insan öldürülmüş, tarım alanları zarar görmüş, bölgeden geçen ticaret yollarının güvenliği sarsılmış ve bölge ekonomisi bu mücadelelerden olumsuz etkilenmiştir.[74]

Mardin ve bağlı kazaların Osmanlılarca fethi, Yavuz Sultan Selim'in doğu siyasetinin bir sonucu ve Şah İsmail ile 23 Ağustos 1514'de Çaldıran'da yapılan ve Osmanlı ordusunun galibiyetiyle biten savaştan sonra, Anadolunun güneydoğusu'nun Osmanlı Devletine bağlanması hadiseleri ile alakalıdır.[75] Bu zafer üzerine Diyarbakır ve Mardin Osmanlı idaresine geçti.[76] Bu olaylarda, 16. yüzyılın başlangıcında Şah İsmail'in ortaya çıkarak Safevî Devletini kurması üzerine, Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan ve büyük vazifelere getirilen "Heşt-Behişt" müellifi İdrisi-i Bitlîsî'nin çok önemli rolü olmuştur.[77]

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlılar için önemli bir bölge olmasından dolayı Yavuz Sultan Selim Tebriz'de biatleri kabul ettikten sonra İdris-i Bitlisî'yi buraya yollamıştı.[78] Bir arşiv belgesi bu durumu şöyle açıklar; "*Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri bu muzafferiyet-i azime üzerine Tebriz'e gelip cüz-i tevakkuftan sonra Amasya şütebasına avdet eyleyeceği esnada Ümera'yı Ekrad'ı*

[74] Akyol, ''14.ve 15.Yüzyıllarda Turabdin Bölgesinde Hâkimiyet Mücadeleleri'', s. 105.
[75] Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 15.
[76] Abdulgani Efendi, **El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi**, s. 147.
[77] Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 15.
[78] BOA. Y.EE, 36/67.

Devlet-i Aliye tarafına celb ve te'lifi için İdris-i Bitlisî'yi memuren Kürdistan'a irsal buyurdu."[79]

Mardin, Osmanlıya bağlandıktan sonra yapılan ilk idari teşkilatta, bir liva olarak Diyarbakır Eyaleti'ne bağlanmıştır.[80] Mardin ve çevresinde Osmanlı hâkimiyeti sağlandıktan sonra, Anadolu'nun güneydoğusunda bulunan şehirler birleştirilerek merkezi Diyarbakır olmak üzere, Diyarbakır vilâyeti oluşturulmuştur. Bu dönemde Diyarbakır'a bağlı eyaletler şunlardı: Mardin, Ruha, Sincar, Berriyecik, Siverek, Çermik, Ergani, Harput, Arapgir, Kiğı ve Çemişgezek.[81] Midyat bu taksimat içerisinde başta Hasankeyf'e bağlanmış daha sonra da Mardin'e bağlanmıştır.

Mardin ve bağlı kazalar 17. yüzyılından itibaren bazen Bağdat Eyaleti'ne, 19. yüzyılda ise belirli bir süre Musul Eyaleti'ne bağlanmıştır. 1647'de Mardin'in Bağdat'a bağlanmasına neden olarak; Sincar aşiretlerinin eşkıyalık hareketleri gösterilmiştir. 1711'de tekrar bağlanmasına ise, Milli aşireti ile Yakup Paşazadeler arasındaki anlaşmazlık sonucu bölgede yaşanan çatışmalar neden olmuştur. Fakat Mardin'in 17. ve 18. yüzyıllarda Bağdat'a, 19. yüzyılda ise bazen Musul'a bağlanmasını, daha açık bir ifadeyle Bağdat, Musul ve Diyarbakır eyaletleri arasında gidip gelmesini yalnız bölgedeki aşiretlere bağlamak doğru olmaz. Bunda Mardin'in ticari öneminin de etkisi büyüktür.

Mardin, 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği yıl Musul'a bağlanmıştır. 1840 tarihinde Mardin'in zaman zaman Musul'a da bağlandığı " *…Mardin kazası icâbât-ı asriyeve vukû'at-ı hâliyyedennâşi, ba'zan Diyarbekir'e ve ba'xan dahi Musul eyâletine ilhak ile idare ettirilmekte...*" şeklindeki ibareden anlaşılmaktadır.[82]

Mardin ve çevresi 1840-1845 yıllarında Musul eyaletine bağlı bir sancak konumundadır. Tanzimat Fermanı'na karşı en büyük tepki Mardin'e yakın olan Cizre ve Hakkâri meydana gelmiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilân edilmesinin akabinde bölgede bazı ufak değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Bu değişikliklerden sonra bölgede hükümete karşı isyan hareketleri olmuştur. Bunların liderliğini Bedirhan Bey

[79] BOA. Y.EE, 26/67.
[80] Ertuğrul Tan, **179 Nolu Mardin Şer'iyye Sicili**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Kahramanmaraş 2010, s. 14.
[81] Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 35.
[82] Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 47.

yapmaktaydı. Tanzimat'ın yayınlanmasıyla Bedirhan Bey'in hâkimiyetinde olan Cizre ve Midyat'ın kendisine bağlanmasını isteyen ve bu konuda hükümeti ikna eden Musul Valisi Mehmet Paşa ile arası açılmıştı. Mehmet Paşa, Cizre ve Midyat'ın Musul'a bağlanmasını isterken, uzun süre bölgeye hâkim olmuş bir aileden gelen Bedirhan Bey ve bölge halkı ise, Diyarbakır'a bağlı kalmak istiyordu. Fakat Mehmet Paşa'nın etkisi sonucu Cizre Kazası 1842 yılında Musul'a bağlandı. Bunu kabul etmeyen Bedirhan Bey isyan etmiştir. Musul Valisi, Bedirhan Beyin cezalandırılmasını isterken; diğer yetkililer ise durumun uzlaşmayla çözülmesinden yanaydı. Sonuçta Bedirhan Bey ve ailesinin daha önceki iyi hizmetleri dikkate alınarak karar verilmiş ve Cizre Diyarbakır'a bağlanmıştır.[83]

Tanzimat Fermanın bölgeye yansımaları 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra başlamıştır. Tanzimat'ın Midyat kazasına yansımaları şöyle özetlenebilir:

Tanzimat Fermanı'yla birlikte ülke; eyalet, sancak ve kaza olarak üç temel birime ayrılmıştı. Ayrıca idari anlamda meydana gelen değişikliklerden biri de eyalet, sancak ve kazalarda oluşturulan idare meclisleridir. Bu değişikliklerin Mardin ve bağlı kazalarında uygulanması, bazı karışıklıklar nedeniyle Tanzimat'ın ilanından 8 yıl sonra gerçekleşmiştir. Diyarbakır'da 1845 yılından itibaren Tanzimat'ın uygulamaları başlamıştır. Mardin'in yakınında gerçekleşen ve 1847 yılına kadar devam eden Bedirhan Bey isyanı, Mardin'de bu uygulamanın daha geç başlamasına neden olmuştur. 1853 tarihli bir belgede Mardin ve Midyat'ta çıkarılmaya çalışılan karışıklığın bastırıldığı Mardin ve Midyat kaza meclisleri tarafından bir mazbata ile hükümete bildirilmiştir. Bu belge, bölgede karışıklıkların Bedirhan Bey isyanı sonrasında da devam ettiğini göstermekle birlikte, 1853 tarihinden önce Tanzimat sisteminin bir gereği olarak meclislerin oluşturulduğunu ve Tanzimat sisteminin Mardin'de uygulanmaya çalışıldığını ortaya koymaktadır.

1868 yılında Diyarbakır valiliğine atanan İsmail Hakkı Paşa'nın 1875 yılına kadar devam eden görevi süresince Diyarbakır salnamelerinin de çıkarılması Mardin ve bağlı kazaların idari yapısıyla alakalı bilgilere ulaşmamızı kolaylaştırmaktadır. Salnamelerde 1877 tarihine kadar liva olarak, bu tarihten itibaren ise sancak olarak

[83] Tan, **179 Nolu Mardin Şer'iyye Sicili**, s. 15.

geçen Mardin, bağlı kazalarda da Tanzimat sonrasında sık sık değişiklikler olmuştur. Örneğin Midyat kazası bir ara Halilbegli ve İsabegli şeklinde ikiye ayrılmış sonra tekrar birleştirilmiştir. Diyarbakır Salnamelerine göre Tanzimat'ın uygulanmaya başlandığı 19. yüzyılın ikinci yarısından yüzyılın sonlarına kadar Mardin Sancağına bağlı kazalar şunlardır: 1852-1855 yılları arasında Sürgücü, Ömerkân, Midyat. 1855-1860 yılları arasında Koçhisar, Zaho, Cizre, Nevahi-i Aliyat, Aznavur, Hacı Behram, Midyat ve Savur. 1861-1864 yılları arasında, Koçhisar, Nusaybin, Nevahi, Ömerkân, Halilbegli, İsabegli, Hamse-i Bohtan. 1867 yılında Nusaybin, Ömerkân, Sürgücü, Midyat, Gerçüş, Savur ve Cizre. 1868-1869 yılları arasında Midyat ve Cizre. 1870-1871 yılları arasında Midyat, Cizre ve Nusaybin. 1872-1875 yılları arasında Midyat, Cizre, Avine. 1875-1881 yılları arasında Midyat, Cizre, Avine, Şırnak. 1882'de bunlara Nusaybin'de eklenir. Bu tarihten 1900'lere kadar Midyat, Cizre ve Nusaybin Mardin'e bağlı kazalar olarak devam etmişlerdir. Bunun dışında 1890 yılında devletin aşiretlere yönelik yürüttüğü politika bir neticesi olarak Midyat, Nusaybin, Cizre üçgeninde Hamidiye Kazası oluşturulmuş ve bu kazanın varlığı bir yıl devam etmiştir.[84]

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren farklı dinlere mensup birçok cemaati ve etnik grubu içinde barındıran ve birbirleriyle uyum içerisinde yaşamalarını sağlayan yegâne devlettir. Ancak 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin hemen her alanda çöküntü içerisinde olması ve batılı güçlerin Osmanlı'nın iç işlerine karışması ülke içerisinde bir takım olumsuz durumların yaşanmasına neden olmuştur. Bu olumsuzlukların bir tanesi de asayiş bozukluklarıdır. Tanzimat reformları Osmanlı Devleti'ndeki yeniden merkezileşme sürecinin başlangıcını temsil etmektedir. Bu reformlarla ekonomik kaynakların kontrolünün merkeze alınması, merkez ve taşra bürokrasinin yenilenmesi 17. yüzyıldan itibaren vilayetlerde mali ve idari açıdan büyük bir nüfuz kurmuş olan ayan ve eşrafın gücünün kırılması ve ülke genelinde idari alanda standartlaşmanın sağlanması amaçlanmıştır. Ancak Tanzimat süreci ülke genelinde tepkilere yol açmış ve değişim programının yürürlüğe konulması hiç de kolay olmamıştır. Midyat ve çevresinde de düzenin değişimi büyük bir huzursuzluk

[84] Tan, **179 Nolu Mardin Şer'iyye Sicili**, s. 17-19.

çıkarmış toplumsal gerileme ve çatışmaya yol açmıştır.[85] 19. yüzyılın ikinci yarısında Midyat kazasında etkin bir şekilde görülen asayiş bozuklukları, kişisel sorunlar, eşkıyalık olayları, idarecilerin halka kötü muamelesi ve kaza içerisinde yaşayan dinsel ve etnik grupların birbiriyle çatışmaları etkili olmuştur. Asayiş bozukluklarının önlenmesi ve asayişin temini için gerekli tedbirlerin alınması yoluna gidilmiştir. 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin pek çok mesele ile karşılaştığı bir dönüm olup, özellikle merkeze uzak olan yerleşim yerlerinde asayiş bozukluğu anlamında birçok sorun ile karşılaşılmıştır. Bu sorunların yaşandığı yerlerinden birisi de Midyat'tır. Midyat kazası gerek merkezden uzak olması gerekse demografik ve etnik yapısının çeşitlilik göstermesinden dolayı önemli asayiş problemlerin yaşanmasına sahne olmuştur. Midyat kazasındaki asayiş bozuklukları 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. [86]

2.1.1.1. 1895 Ermeni Olayları

Osmanlı Devletinin hükmü altında yaşayan Ermeniler, uzun yıllar Osmanlı'nın hoşgörülü politikası sayesinde güven içinde yaşamış ve bu güvene layık olarak "Milleti Sadıka" olarak anılmışlardır. Bundan dolayı devletin önemli kademelerinde görevler almışlardır. İnançlarında da tam bir özgürlük içerisinde olan Ermenilerin Osman Bey döneminden beri dini olarak örgütlenmelerine müsaade edilmiştir. Daha sonra merkez Bursa yapılmış, İstanbul'un fethinden sonra da Ermenilerin lideri Hovakin Efendi 1461'de İstanbul'a getirilmiş ve çıkarılan bir fermanla Ermeni Patrikhanesi resmen kurulmuştur.[87]

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ermeniler bağımsızlıklarını kazanmak amacıyla isyan hareketlerine başladılar.[88] Ermeniler, Osmanlı topraklarını almayı amaçlayan Rusya ile İngiltere ve Fransa gibi Osmanlıyı parçalamayı amaçlayan sömürgeci devletlerin kullandığı bir topluluk haline gelmişlerdir. Arkalarındaki bu

---

[85] M. Yaşar Ertaş, ''Midyat'ta Tanzimat'ın İlk Yılları: Gerilim ve Çatışma'', **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri**, Haz: İ. Özcoşar, Mardin 2012, s. 127.

[86] Ayhan Öztürk- A.Caner Çatal, ''19. Yüzyılın İkinci Yarısında Midyat Kazasında Asayiş Bozukluğu ve Asayişi Sağlama Çabaları'', **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık, Haz: İ.Özcoşar, Mardin 2012, s. 124.

[87] Oktay Bozan, **Arşiv Belgeleri Işığında Diyarbakır Vilayetinde 1895 Ermeni Olayları**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2006, s. 10.

[88] Ahmet Eyicil, ''1895 Maraş ve Zeytun İsyanı'', KSÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı:11, Ankara 2000, s. 1.

devletlere güvenerek birlikte yaşadıkları Müslümanları öldürmeye başlamışlardır. Sayılarının çoğunlukta olduklarını öne sürerek, Müslüman halkın bölgeyi terk etmesini sağlamak için şiddet yoluna başvurmuşlardır.[89]

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda bir Ermeni sorunu diğer devletler tarafından kendi çıkarları için ortaya atıldı. Rusya doğuyu ele geçirmek amacıyla Ermenileri Osmanlıya karşı kışkırtmaya başladı.[90] Osmanlı Devleti'ni bölmek için yapay olarak çıkarılan Ermeni sorunu Şark Meselesinin unsurlarından biri olmuştur. Bu meselenin ortaya çıkmasında İngiltere, Rusya, Fransa ve Amerika gibi devletler birinci derecede etkili olmuşlardır. Ayrıca Ermeni Kiliseleri de bu olaylarda aktif rol almışlardır.[91] Sonuçta Ermeni çetelerinin bağımsız devlet kurma düşünceleri, dış devletlerin kışkırtmaları ile 1890'lı yıllarda başta doğudaki altı şehir olmak üzere Anadolu'nun birçok kentinde isyanlar çıkmıştır.[92]

1877-78 Osmanlı-Rus Harbinde Ermeni çetelerin Ruslara yardım etmesi tüm Anadolu'nun genelinde dolayısıyla Midyat ve çevresinde de gayrimüslimlere karşı bir güvensizliğe yol açmıştır.[93] 1895 yılında Diyarbakır'da camilere ve Müslümanlara saldırılar artınca, Mardin Sancağı'nda da bazı hadiseler yaşanmıştır. Kızıltepe kazasında bazı aşiretler çeşitli yerlere saldırılar yapmışlardır. Ermeni reislerinden Melkon Efendi'ye göre, Helacan ve Çerkan aşiretlerinden 2000 kişi bu olaylarda yer almıştır. Hanna Dolapönü ise, 10.000 kişinin neden olduğu saldırılarda Süryani köylerinden Göllü köyünde 70 kişi, Katılmara'da 3 kişi, Benabil'de 15 kişi ve İbrahimiye'de ise 8 kişinin hayatını kaybettiğini belirtmiştir. Mardin Sancağı'na bağlı kaza ve köylerde bazı olaylar yaşanmakla birlikte, şehir merkezinde Ermenilerle veya gayrimüslimlerle Müslümanlar arasında ufak olaylar dışında herhangi bir sorun olmamıştır. Hatta Gayrimüslimlere saldırmak isteyenler

[89] Yılmaz Karadeniz- Hidayet Kara, "Ermenilerin Osmanlı Devleti'ndeki Durumu ve Kağızman'da Ermeni Olayları", **Muş Alparslan Üniversitesi Dergisi**, Muş 2010, s. 2.

[90] Nurettin Birol, "1890-1901 Ermeni Olayları ve Halil Rıfat Paşa", **Yeni Türkiye Dergisi**, Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Böl. Sosyal Bilg. Anabilim Dalı, Erzincan 2014, s. 2.

[91] Ramazan Tosun, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti'', Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 14, Konya 2003, s. 1.

[92] Birol, "1890-1901 Ermeni Olayları ve Halil Rıfat Paşa", s. 1.

[93] Oktay Bozan, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Mardin Sancağında Müslim- Gayrimüslim İlişkileri ve Ermeni Olayları", **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:13, Diyarbakır 2013, s. 9.

Müslümanlar tarafından engellenmiştir. Bu durum 16 Ocak 1896 (Hicri 9 Şaban 1313) tarihinde Diyarbakır'a gönderilen bir raporda şöyle anlatılmıştır:[94]

"*Mardin Sancağında mütemekkin Ermeniler, Arapça ile mütekellim olup başka lisana vâkıf olmamalarından dolayı Ermeni komitesinin aldatma ve heyecanlandırmalarına telakki edemeyerek rabıta-i lisaniye ile merbut bulundukları ahali-i İslamiyeye daima yakınlık göstermişler ve Müslümanlar da Ermeni vatandaşlarını galeyana gelmiş olan bazı aşâire karşı bi'l-fiil müdafaa ederek bir Ermeni'nin burnu kanamamış olduğu halde 20'yi mütecâviz ehl-i İslam bu yolda feda-yı can eylemişlerdir.*"[95]

Mardin Sancağı'nda bu hadiselerin gerçekleştiği yerlerden birisi de Midyat'tır. 1895 Kasım ayında Midyat'a bağlı Ocaklı Köyü'nde oturan Ermenilerden Ohannes ile Mıgırdıç isimli iki ermeni köyde hayvan otlatırken 20 kadar kişinin saldırısına uğramış ve hayvanları ellerinden alınmak istenmiştir. Bu iki şahsın karşı koymaları üzerine öldürülmüşlerdir. Bir gün sonra yine aynı köyde oturan Ali oğlu Hasan isimli bir Müslüman Ermenilerinden bir kişi tarafından öldürülmüştür. Ocaklı köyünde bu olaylar olurken, 13 Kasım 1895 (Hicri Cemaziyelevvel 1313) tarihli belgede Midyat'a bağlı Refneddin ve Gelb köylerinde yaşayan gayrimüslimlere saldırmaya çalışan bazı aşiretlere askerlerin engel olduğu anlaşılmaktadır.[96] Bu tarz ufak çaplı olaylar olsa da, bunlar Midyat'ta geniş bir alana yayılmamıştır. Bu olayların büyümemesinde Müslümanlar ile gayrimüslimlerin birbirleriyle yakın ilişki içerisinde olmaları ve diğer çetelerin kışkırtmalarına uymamaları etkili olmuştur. Aşiretlerin saldırıdan dolayı mağdur olan gayrimüslimlerin mağduriyetleri giderilmeye çalışılmıştır.[97]

2.1.1.2. Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Siyasi ve Sosyal Durum

Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada Midyat küçük bir yerleşim yeri konumundaydı. Osmanlı Devletinin 21 Temmuz 1914 tarihinde seferberlik ilan

[94] Bozan, **Arşiv Belgeleri Işığında Diyarbakır…**, s. 102.
[95] BOA, Y.PRK. ASK, 109/69.
[96] Oktay Bozan, **Diyarbakır Vilayetinde Ermeniler ve Ermeni Olayları (1878- 1920)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Elazığ 2012, s. 168, BOA, Y.PR K. UM, 33/87.
[97] Bozan, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Mardin Sancağında…", s. 121.

etmesiyle birlikte, Diyarbakır'da sıkıyönetim ilan edildi.[98] Aynı durum Diyarbakır kazasına bağlı olan Mardin ve çevresinde de gerçekleştirilmiş oldu. Midyat savaş sırasında sosyal ve siyasal durumdan etkilenen önemli bir yer olmuştur. Bu dönemde Süryani Ayaklanması ve Ali Batı Olayı devleti oldukça uğraştırmıştır. Ermeni Tehciri sonrası bölgeye önemli sayıda göç hareketleri gerçekleşmiştir.

Birinci Dünya Savaşında sırasında Mardin'den ve bağlı kazalardan çok sayıda kişi farklı cephelerde savaşmıştır. O zor dönemde halk kısıtlı imkânlarına rağmen her türlü yardımı yapmıştır. Kadınların ördüğü çoraplar, dokumacıların yaptığı çadırlar, kunduracıların yaptığı ayakkabılar, köylülerin bağışladığı hayvanlar ve zahireler bu yardımların bir kısmıdır.[99] Savaş sırasında Midyat kazası ve çevresinde gerçekleşen olaylar aşağıda ele alınmıştır.

2.1.1.2.1. Süryani Ayaklanması

Birinci Dünya Savaşı sırasında Midyat kazası ve çevresinde gerçekleşen önemli olaylardan birisi Süryani Ayaklanmasıdır. Bölgede Ermeni Tehciri sonrası başlayan Nasturi ayaklanmasının devam ettiği dönemde Başkomutanlık Vekâlet'ine yeni bir isyan haberi geldi. İran'a gönderilen komutanlardan Ömer Naci Bey'den 12 Ekim 1915 tarihinde gönderilen telgrafta; Diyarbakır, Cizre ve Midyat'ta bulunan Hıristiyan Süryanilerin isyan edip çevre köylere saldırdıkları haber edilmişti. Ömer Naci Bey, bu isyanı bastırmak üzere hükümetten izin istiyordu. Alınan ilk bilgilere göre isyan edenlerin sayısının 5 bin civarı olduğu söylenmiştir. Fakat Ömer Naci Bey, sayılarının daha az olduğuna inanıyordu. Ancak 650 kişiden oluşan askeri birliğini isyanı bastırmak için yetersiz görüyordu. Müfrezenin elinde bulunan iki adi cebel topu da gerekli ateş gücünü sağlayamayacaktı. Bu nedenle Ömer Naci Bey, isyanı bastırmak için Cizre'ye gelmesi beklenen 51. Fırkadan bir taburun kendisine gönderilmesini istemiştir.[100]

1915 yılı başlarında Süryani isyanını hala bastırılmamıştı. Ömer Naci Bey'e destek amaçlı bir birlik gönderildi. Bu iki birlik önce Midyat yakınlarındaki Hanele

[98] Oktay Bozan, **Milli Mücadele Döneminde Diyarbakır (1918- 1923)**, Çizgi Kitapevi, Konya 2016, s. 33.
[99] Dolapönü, **Tarihte Mardin**., s. 101.
[100] İsrafil Kurtcephe, "Birinci Dünya Savaşında Bir Süryani Ayaklanması", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 4, Ankara, 1993, s. 291.

üzerine gitmeleri emri verilmiştir. Ancak Ömer Naci Bey birliği hala İdil'de bulunuyordu. 4. Ordunun yolladığı bir tabur ve cebel takımı Midyat'a varmıştı. Başkomutanlık, isyanın bu birliklerle bastırılması gerektiğini söylüyordu. Ömer Naci Bey, aldığı emir üzere İdil ve çevresindeki Süryanilerine teslim olmalarını, aksi takdirde isyanı şiddetle bastıracağını söyledi. 4 Kasım 1915 tarihinde yapılan bu öneri, Süryani isyancılar tarafından kabul edildi. Buna göre, İdil Süryanilerinin devlete bağlı oldukları, silahlarını bırakacakları, devlete olan borçlarını ödeyecekleri ve zarar verdikleri, telgraf hattını tamir edeceklerini söylüyorlardı. Ayrıca Midyat'taki isyancıların teslim olmaları içinde bir heyet göndereceklerini temin ediyorlardı. Durumu Başkomutanlık Vekaletine bildiren Ömer Naci Bey, isyanın ikna yoluyla bitirileceğini ve birliğin asıl görevi olan İran üzerine gönderilmesi gerektiğini söylüyordu. Enver Paşa ise, bu isyanın uzamasından rahatsız olmuş ve 3. Ordu Komutanlığına gönderdiği 6 Kasım 1915 tarihli şifreli belgede "*Midyat isyanı derhal ve kemal-i şiddetle bastırılmalıdır*" diyordu. Ömer Naci Bey birliğinin isyan sona erdirilinceye kadar Midyat'tan kalmasını emrediyordu. 6 Kasım 1915 tarihinde Enver Paşa'ya gönderilen telgraftan anlaşıldığına göre, Ömer Naci Bey, Başkumandanlık Vekaletinin emrini beklemeden isyancılarla anlaşma yoluna gitmişti. İsyanın bastırılmasıyla Ömer Naci Bey'e İran'a hareket etmesi için izin verilmiştir. Ayaklananların büyük kısmı Midyat kazasında bulunan Süryanilerdi. Ayrıca bunlarla birlikte az da olsa Ermeniler ve Keldaniler de vardı. Ömer Naci Bey ve Diyarbakır Valisi, İdil'deki meselenin sulhen çözümlendiğini merkeze bildirmişlerdi. Osmanlı Devleti, isyancıların elinde bulunan silahların toplanması ve yerlerinin değiştirilmesini düşünse de bölgedeki gayrimüslimleri karşısına almak istemediği için bundan kaçınmıştır. Bu nedenle Süryanilere iyi davranıldı ve devletin yanına durmaları için isyana katılanlara herhangi bir ceza verilmedi. [101]

Midyat ve çevresinde tahsis edilen güvenlik durumu çok geçmeden yine bozuldu. Diyarbakır Vali Vekili Bedri Bey 1916'da Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği şifreli telgrafta; Köylerine dönen bazı Süryanilerin karışıklık çıkardıklarını söyleyen Bedri Bey, isyancıların askere karşı silah kullandıklarını ve bunların cezalandırıldığını bildiriyordu. Bu durum Midyat ve çevresindeki güvenliğin kalıcı

[101] Kurtcephe, "Birinci Dünya Savaşında…", s. 293-296.

olmadığını ve zaman zaman asayişi bozan bazı durumların ortaya çıktığını göstermektedir. Bedri Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 25 Kasım 1917 (Rumi Teşrinisani 1333) telgrafta da, kazadaki durum hakkında şöyle bilgi verilmiştir; *"meydana gelen son çatışmada rüesa-yı usatın kâmilen imha edildiği"* ve diğerlerinin teslim olduklarını belirtmiştir. Midyat kazasındaki isyancıların teslim olmalarıyla kazadaki güvenliğin tekrar sağlandığı belirtilmiştir.[102]

Savaş sırasında Mardin ve bağlı kazalarda zaman zaman meydana gelen olaylarda Süryanilerin önde gelen liderlerinden bazıları bu isyanların bastırılması için özel çaba sarf etmiştir. Nitekim 26 Eylül 1919'da padişah Vahdettin ile görüşen Süryani liderlerinden İlyas Şakir Efendi'ye birinci dereceden Osmanlı nişanı verilmiştir. Süryani Kadim Patriği İlyas Şakir Efendi Mondros Mütarekesi'nden sonra Mardin'in İngilizlere bırakılmaması için çaba sarf etmiştir.[103]

2.1.1.2.2. Ali Batı Olayı

Midyat kazası ve çevresinde uzun yıllar devleti meşgul eden olaylardan birisi İsmet Üzen'e aittir. Üzen, bu çalışmasında Ali Batı'nın II. Meşrutiyetin ilanından önce eşkıyalığa başladığını ifade ettikten sonra bu olayla ilgili olarak en eski arşiv belgesinin Kasım 1913 tarihini taşıdığı tespitinde bulunmuştur.

3 Ekim 1913 tarihinde Midyat Kaymakamı ve bölgede görev yapan jandarma kumandanı Mardin Mutasarrıflığına bir rapor sunarak hem bölgenin genel durumu hem de asayişsizliğin sebepleri hakkında önemli bilgiler vermiştir. Bilahare bu rapor Diyarbakır Valiliği aracılığıyla hem Dâhiliye Nezareti'ne hem de Sadarete iletilmiştir. Raporda özetle şu ifadelere yer verilmiştir:

Midyat, Nusaybin, Beşiri, Cizre, Savur ve civar yerleşim bölgelerinde senelerden beri asayişi bozucu olaylar süreklilik arz etmiştir. Bunun en önemli sebebi hükümetin bölgeye gereğince ehemmiyet vermemiş ve bundan istifade eden beylerin (ağaların) türemiş olmasıdır. Bunlar halkı adeta esir olarak kendi hizmetlerinde istihdam etmiş ve bir nevi hükümranlık kurmuşlardır. Bu ağalar asayişsizliğin devamını istemiş ve bunu sağlamak için de her yola başvurmuşlardır. Bunlar bir

[102] BOA, DH. ŞFR, 572/32.
[103] Bozan, **Ermeni Meselesi Bağlamında Diyarbakır Süryanileri**…, s. 208-209.

taraftan bölgenin coğrafi olarak sarplığından istifade ederek etraflarına eşkıya toplamışlar, diğer taraftan da kendi makamlarında oturarak hükümete hoş görünmeye arttırmış, kaygı verici hal almıştır. Bunlar adeta olayı kangrenli hale getirmişlerdir.[104]

Diyarbakır Valiliği, Midyat raporunu bir üst yazı ve ekleriyle birlikte 6-7 Ekim tarihlerinde Dâhiliye Nezaretine göndermiştir. 1 Aralık 1913 (2 Muharrem 1332) tarihli yazılarında, Ali Batı olayının daha fazla ertelenemeyeceği, mutlak surette sonlandırılması gerektiği vurgulanmıştır. Hem raporda hem de kendileri tarafından mükerrer yazılarda eldeki kuvvetlerle bir neticenin alınamayacağını bildirdiğini, Nazırlığın uygun görmesi ve söz konusu eşkıyanın devlete itaat etmesi halinde hemen bildirileceğini ifade etmiştir. Eşkıyayı etkisiz hale getirmek için gerekli kuvvet ve silahın sağlanamadığını, dolayısıyla bunların af edilmek suretiyle zararsız hale getirilebileceği, bu teklifin kabul edilmemesi halinde 4 tabur piyade, 2 mitralyöz ve 1 dağ topçusunun süratle sevki konusunda emir ve irade verilmesi talebinde bulunmuştur.[105] 9 Aralık 1913 (Hicri 10 Muharrem 1332) tarihli Adliye Nezareti tarafından gönderilen yazıda söz konusu şahısların işlemiş oldukları fiillerden dolayı af edilmelerinin uygun olmayacağı ifade edilmiştir.[106] Söz konusu şahısların tecil olayından sonra nispeten daha az olaya sebebiyet verdikleri, bilhassa seferberlik emrine karşı lakayt kaldıkları belirtilmiştir. Temmuz 1913 tarihinden itibaren vesikalarda adı geçmeye başlayan, uzun süre gündemi meşgul Ali Batı Olayı savaştan sonra da devam etmiştir.[107]

19 Şubat 1914 tarihinde tutuklanan ve en son Elazığ Hapishanesi'ne konulan Ali Batı ve adamları hapishaneden kaçırılmışlardır. Ancak hangi tarihte ve ne şekilde kaçırıldıkları bilinmemektedir.[108] Diyarbakır Valisi Hamid Bey, 10 Mayıs 1915 (Hicri 25 Cemaziyelahir 1333) tarihinde Dâhiliye Nezaretine şifreli telgraf göndermiştir. Dehşet ve cinayetleriyle meşhur eşkıya reislerinden Ali Batı ve adamlarının 6 ay evvel yakalandıklarını hatırlatmıştır. Elazığ Divan-ı Harbine sevk

---

[104] Abdulnasır Yiner, "Bir Asayişsizlik Hareketi Olarak Ali Batı Olayı (1913- 1919)", **Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Siirt 2006, s. 3-4.

[105] BOA. DH. EUM. EMN. 38/7.

[106] Abdulnasır Yiner, ''Arşiv Vesikaları Işığında Ali Batı Olayı'', **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri**, Haz: İ.Özcoşar, Mardin 2012, s. 169. , BOA. MV. 183/15.

[107] Yiner, "Bir Asayişsizlik Hareketi Olarak Ali Batı Olayı (1913-1919)", s. 19, BOA. DH. EUM. AYŞ. 74/29, BOA. DH. EUM. AYŞ. 19/6.

[108] Yiner,"Bir Asayişsizlik Hareketi…", s. 11-12.

edilip yargılandıkları halde hâlâ bir kararın çıkmadığını, bu durumun Midyat'ta esaslı bir sükunetin sağlanmasını engellediğini, hükümet işlerinin gecikmesine sebep olduğunu belirttikten sonra, cezanın bir an evvel verilmesini vilayetin asayişi namına rica etmiştir.[109]

Birinci Dünya Savaşının tüm hızıyla devam ettiği 1915-1918 tarihleri arasında Ali Batı olayının ne şekilde devam ettiği hakkında şimdilik elimizde arşiv vesikası yoktur. Mayıs 1915 ile Haziran 1918 arasında bir kesinti söz konusudur. Sadece İki şifreli telgraf bulunmaktadır. Bu vesikalarda Ali Batı'nın Elâzığ Hapishanesinden firar ettiği, Cizre bölgesinde yaşayan Alikan aşiretine saldırarak 80 kişiyi katlettiği belirtilmiştir.[110]

Birinci Dünya Savaşı sırasında önemli bir sorun olan Ali Batı Milli Mücadele Döneminde önemli bir ayaklanmaya dönüşmüştür. Kesin başlangıç tarihi bilinmemekle birlikte, Ali Batı uzun süre Osmanlı Devletini meşgul etmiş, yakalandığı halde hapisten kaçırılmış, hakkında bir çeşit af çıkarılarak davası ertelenmiş ama bütün bunlara rağmen o günkü tabirle bir türlü "derdest" edilememiştir. Ali Batı'nın etkisiz hale getirilmesi ve tutuklanması için değişik yöntemlere başvurulmuştur. Bu yöntemlerden bir tanesi de tutuklanmasına yardımcı olacaklara veya tutuklatanlara ödül verilmesidir. Ödül konma fikri 26 Mayıs 1919 (25 Şaban 1337) tarihinde ve Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Nadir Beyin teklifi ile gündeme gelmiştir.[111] Mustafa Nadir Bey; "*Şaki Ali Batı'nın Mardin dâhilindeki harekât ve teşebbüsat icrası endişe- bahş bir şekil aldığından*…" söz etmiştir. Adı geçenin ölü veya diri ele geçirilmesi için kolordunun takibatta olduğu, ahaliyi desteğe teşvik için 100 lira nakdi ödülün ordu komutanlığından teklif edildiği, bu ödülün Ali Batı'nın yakalanmasını kolaylaştıracağı 17 Mayıs'ta Dâhiliye Nezaretine yazılmıştır. Buna karşı Ali Batı komşu kabilelerin reisleriyle ittifak kurup civar köylere saldırılar gerçekleştirmiştir. Çatışmalarda yaralananlar olurken sıkı takibe devam edilmiştir. Ali Batı 14 Mayıs'ta 300 kadar silahlı adamıyla Nusaybin'e gelerek 3 tutukluyu zorla tahliye ettirmiştir.[112] Aynı gün olay Dâhiliye Nezareti

[109] BOA. DH. EUM. 2. ŞB. 6/50.
[110] Yiner, ''Arşiv Vesikaları Işığında Ali Batı Olayı'', s. 173.
[111] BOA. DH. ŞFR. 99/342.
[112] BOA. DH. EUM. AYŞ. 9/6.

tarafından Sadarete arz edilmiştir.[113] Devletin askeri ve mülki idarecilerinden çatışmalar ile ilgili haberler gelmeye devam etmiş, Ali Batı'nın nüfuzunun önemli ölçüde kırıldığı ifade edilmiştir. Çatışmalarda önemli kayıpların verdirilmesi üzerine, 12 Haziran 1919 (Hicri 13 Ramazan 1337) tarihinde Dâhiliye Nezareti Diyarbakır Valiliğine tebrik telgrafı çekmiştir. Ali Batı'nın elde edilebilmesi için azami ölçüde gayret gösterilmeye devam edilmesi de istenmiştir.[114] 16 Ağustos 1919 (Rumi 16 Ağustos 1335) tarihinde çatışmaların devam ettiği eşkıyanın çok ciddi kayıplar verdiği, sayılarının 100'e kadar indiği, son olarak İsbiran (Basıbrin) nahiyesine sığındıkları bildirilmiştir.[115] Bu arada 25 Haziran 1919 (Hicri 26 Ramazan 1337) tarihinde Mardin'den Nusaybin'e takviye olarak gönderilen birliklerin yolda eşkıyaya katılmak üzere olan bir grupla karşılaştıkları, çıkan çatışmada 13 kişinin ölü, 2 kişinin de yaralı olarak ele geçirildiği Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir.[116]

Temmuz 1913 tarihinden itibaren vesikalarda adı geçmeye başlayan, uzun süre gündemi meşgul eden Ali Batı olayı 6 yılı aşkın bir sürenin sonunda Ağustos 1919'da son bulmuştur. Ali Batı, uzun süre devam eden çatışmalar sonucunda 18 Ağustos'ta ölü olarak ele geçirilmiştir. Diyarbakır Valiliği 19 Ağustos 1919 (Hicri 22 Zilkade 1337) tarihinde Ali Batı'nın ölü olarak ele geçirildiğini Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir.[117]

Mardin, Midyat, Nusaybin ve Savur bölgesinde uzun yıllar Osmanlı Devleti'ni uğraştıran ve diğer aşiretlerle sürekli sorun yaşayan Ali Batı'nın milliyetçi anlayıştan hareketle bağımsız bir Kürdistan kurma düşüncesi ve hayali taşıdığına dair sağlıklı veriler bulunmamaktadır. Ayrıca bu konu hakkında Ali Batı'nın yeterli fikri alt yapıya ve entelektüel düzeye sahip olmadığı düşüncesindeyiz. Yanında bir Kürt devleti kurma bilinciyle hareket eden kişilerin olduğu da şüphelidir. Ancak Ali Batı'nın, Haverkan Aşireti'nin[118] etkin olduğu bölgelerde, "hükümet içinde hükümet" gibi davrandığı dikkate alındığında Ali Batı isyanının geleneksel mahiyette

[113] Yiner, "Bir Asayişsizlik Hareketi…", s. 13.
[114] BOA. DH. ŞFR. 100/93.
[115] BOA. DH. ŞFR. 634/66.
[116] BOA. DH. EUM. AYŞ. 13/69.
[117] Yiner, "Bir Asayişsizlik Hareketi…", s. 19.
[118] Haverkan, yirmi dört aşiretten oluşan bir birliktir. Bu aşiretlerin bazıları Müslüman, bazıları Yezidi olup, ayrıca aralarında Hıristiyanlar da vardı. Arap kökenli Mhalmi ve Arabiyan gibi üye aşiretleri de vardı. Martin Van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, İletişim yayınları, İstanbul 2003, s. 163.

bölgesel bir hâkimiyet mücadelesi taşıdığı görülür. Nitekim Ali Batı'nın bağımsız bir Kürdistan kurmayı amaçladığına dair herhangi bir bilgi Osmanlı Arşivlerinde de mevcut değildir. Bu dönemde bölge üzerinde birtakım planları olan ve tasarruflarda bulunmayı amaçlayan İngilizlerin ise Ali Batı ile yakın ilişki içinde olduğu ve kısmen de isyana destek verdiği mevcut bilgilerden anlaşılmaktadır.[119]

2.1.1.2.3. Ermeni Tehciri Sırasında Gerçekleşen Olaylar

1912-1913 Balkan Savaşında Osmanlının zayıflaması azınlık grupların isyan etmesi için uygun bir ortam hazırlamıştır. Bu nedenle Doğu Anadolu'da Ermeniler ve Nasturiler isyan faaliyetlerine başlamışlardır. Bu isyanları bastırmak için Osmanlı Devleti ordu kuvvetleri ve Kürtlerden oluşan gönüllü kişilerle Hakkâri'deki Nasturi isyanını bastırmıştır. Ermeniler de başta Rusya olmak üzere diğer devletlerinde kışkırtmalarıyla isyan hareketlerine başlamış ve Müslümanları katletmişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti 27 Mayıs 1915 tarihinde özellikle Ermenilere yönelik bir Tehcir Kanunu (Göç) uygulamaya koymuştur. Bu durum, Mardin ve bağlı kazalarda yaşayan Süryanileri de etkilemiştir.[120]

Göç esnasında farklı yollardan göç ettirilen Ermenilerin ayrıldıkları ve ulaştıkları bölgelerde sayıları sürekli kontrol edilmiştir. Bu durum Osmanlı Arşivi belgelerinde şu şekilde belirtilmiştir: Buna göre; 438.758 kişi göç ettirilmiş, bunlar içerisinde 382.148'i istenilen yerlere ulaştırılmıştır. Belgelerden de görüldüğü üzere sadece 56.610 kişilik bir fark bulunmaktadır. Yine belgelerden hareketle aradaki bu fark şöyle özetlenebilir: 500 kişi Erzurum-Erzincan arasında; 2.000 kişi Urfa-Halep arasındaki bölgede; 2.000 kişi Mardin civarında eşkıya ve aşiretlerin saldırısı sonucu öldürülmüş, yaklaşık 5.000 kişi de Dersim'de yapılan saldırılar sonucu öldürülmüştür. Bu durum Ermenilere karşı bir soykırım olmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.[121] Görüldüğü gibi Mardin ve çevresinde 2000 civarımda Ermeni'nin eşkıya ve Arap aşiretlerinin saldırıları sonucu öldüğü düşünülmektedir.

Tehcir Kanunu Mardin'e bildirildiği vakit durumu Midyat kaymakamlığına ileten yetkililer Süryanilerin Ermeni olmamaları ve o güne kadar Müslümanlara karşı

[119] Oktay Bozan, ''Ali Batı (Elike Bate) Olayı'', **Uluslararası Ömerli ve Çevresi Sempozyumu**, Kent Işıkları Yayınları, Haz: Ercan Gümüş- Veysel Toprak, İstanbul, 2012, s. 571.
[120] Turgut, "Bir Halkın Göç Hikâyesi…", s. 277.
[121] http://www.tariharsivi.org,Tehcir Kanunu, Erş: 23.02.2018.

herhangi bir eylemde bulunmamaları nedeniyle ne yapacakları noktasında tartışmalar olmuş ve bir karara varılamamıştır. 1915 yılında Ermeni göçünden etkilenen Süryaniler, o yıllarda yaşadıklarını sıkıntıları "Seyfo" (Kılıç) tabiriyle ifade etmişlerdir. Çok sayıda Süryani bu yıllarda korkup dağlara ya da köylere sığınmış, bazıları da Müslümanlarca zarar görmesinler diye gizlenmiştir. Olayların sona ermesiyle Süryaniler evlerine dönmüşlerdir. Müslümanlarca korunan Süryaniler yapılan bu iyiliği unutmamışlardır. Nitekim onlara yardım eden Şeyh Fethullah'ın türbesi Süryanilerce ziyaret edilmektedir.[122]

1919 yılında Mardin'e gelen İngiliz binbaşı Noel'de raporunda Osmanlı Devleti içerisinde yaşayıp en az zarar gören gayrimüslimlerin Süryaniler olduğunu söylemiştir. Ayrıca Noel, Diyarbakır'da yaşayan Süryanilerin Osmanlı yönetiminin devamından yana olduklarını hatta Mardin ve Diyarbakır'da Süryanilere ait kiliselerde padişah için dualar edildiğini belirtmektedir. Noel Midyat'taki Süryaniler hakkında da bilgi toplamaya çalışmış ve onlara baskı yapılıp yapılmadığını sormuş ve her defasında baskı yapılmadığı cevabını almıştır.[123].

2.1.1.2.4. Birinci Dünya Savaşında Bölgenin Durumu

Birinci Dünya savaş sırasında yaşanan kaos ortamında birçok olay yaşanmış ve bölge halkı bu olaylardan fazlasıyla etkilenmiştir. Seferberlik ilan edildiğinde Midyat'taki aşiretlerin büyük çoğunluğu bu emre uymuş Çanakkale'den Yemen'e kadar imparatorluğun dört bir yanında savaşmış ve şehit düşmüşleridir. Savaş başladığında Midyat kazasından birçok kişi başta Çanakkale, Suriye ve Kafkas cephesi olmak üzere çeşitli cephelerde savaşmaya gitmiştir. Bu cephelerde şehit düşen askerlerden bazıları aşağıdaki çizelgede verilmiştir.

Tablo 1: Birinci Dünya Savaşında Şehit Olan Bazı Midyatlı Askerler[124]

Adı	Baba Adı	İlçe	Şehit Yılı
Abdullah	Mehmet	Midyat	1914

[122] Turgut, "Bir Halkın Göç Hikâyesi…", s. 279.
[123] Bozan, **Ermeni Meselesi Bağlamında Diyarbakır** …, s. 210.
[124] www. Mardinliyim.com, Erş.: 26.02.2018.

Abdullah	Yusuf Sadun	Midyat	1915
Abdullah	Mahmut	Midyat	1914
Abdurrahman	Tahir İzzet	Midyat	1914
Abdülkerim	Murat	Midyat	1914
Ahmet	Mehmet	Midyat	1914
Ahmet	Halef	Midyat	1914
Ali	Mahmut	Midyat	1914
Ali	Zengül	Midyat	1914
Beşir	Molla Hüseyin	Midyat	1915
Derviş	İbrahim	Midyat	1914
Esmer	Hüseyin	Midyat	1914
Halef	Murat	Midyat	1914
Halil	İbrahim Ali	Midyat	1914
Halil	Ali Meşki	Midyat	1914
Hasan	Emin	Midyat	1915
Hasan	Mehmet İsmail	Midyat	1914
Hüseyin	Abdussameko	Midyat	1914
İbrahim	Derviş	Midyat	1917
Hüseyin	Mehmet	Midyat	1915
Mehmet	Sadun	Midyat	1915
Mehmet	Osman	Midyat	1915
Salih	Hasan	Midyat	1916

Sabri	Hamit	Midyat	1914
Osman	Mehmet	Midyat	1914
Şehmus	Mehmet Hasan	Midyat	1914
Süleyman	Mehmet	Midyat	1915
Süleyman	Mehmet Rai	Midyat	1914

2.1.1.3. Mütareke Yıllarında Midyat

Osmanlı'nı Birinci Dünya Savaşında yenilmesiyle İtilaf Devletleri Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalatarak Güneydoğu Anadolu üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için harekete geçmişlerdir. Bölgeyi ele geçirmeyi hedefleyen İngiltere'nin hedefi Osmanlı coğrafyasını Suriye, Filistin, Ermenistan, Türkiye ve Irak adı altında beş bölüme ayırarak bölgeyi her açıdan kontrol altına almaktır. Bu amaçla Kürdistan devleti inşa etmek üzere Güneydoğu Anadolu politikasını şu üç ana hedefe ayırmıştı:

1- Bölgede yaşayan aşiretlerin İngiliz himayesi içerisinde bir Kürt devletinin kurulmasını destekleyecekleri,

2- Doğu bölgelerinde bir Ermeni devletinin kurulacağı,

3- Osmanlı'nın bölgeden tamamen çıkarılacağı.[125]

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda yenik sayılmış 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştı. Osmanlı Devleti'nin topraklarını uluslararası hiçbir hükme uymadan bölmeye başlamışlardır. Bu amaçla Mondros Antlaşmasının 7. ve 12. Maddelerine dayanarak Güneydoğu Anadolu Bölgesine asker sevkiyatına başlamışlardır.[126]

[125] Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** Ankara 2007, s. 39.

[126] Mehmet Şahingöz, "Milli Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Milli Birlik ve Beraberlik Mitingleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 1995, s. 32.

Mondros Ateşkesinin imzalandığı sırada Mardin mutasarrıfı Mustafa Nadir Beydir. Bu sırada İngilizler, Suriye, Maraş, Adana, Gaziantep, ve Urfa'yı işgal ederek Mardin sınırına gelmişlerdi.[127] Bir süre sonra İngilizler, Diyarbakır ile Mardin'de zararlı siyasi propagandalar yapmak suretiyle, halk arasında ayrılık yaratmaya çalışmıştır. Bu amaçla bazı aşiret reislerini kâh para vermek, kâh cebir ve şiddet göstermek suretiyle elde ederek Osmanlı Devleti'nden koparmaya çalışmıştır. Böylece Kürt aşiretlerini Osmanlı idaresine karşı ayaklandırarak bölgenin işgali amaçlanmıştır. Bu kapsamda bölgenin siyasi sorumluluğunu yürüten Edward William Charles Noel, Mardin, Diyarbakır, Elazığ, Siverek ve Musul bölgesinde görevlendirmiştir. Binbaşı Noel, yaklaşık 6-7 ay Mardin'de propaganda faaliyetlerinde bulundu. Buralardaki aşiret reisleri ile yaptığı görüşmelerde Kürt milliyetçiliğini öne çıkarmak suretiyle onları kışkırtmaya çalışmıştır. Ancak çoğu aşiret reisi, İngiliz işgalini reddettiklerini ve Osmanlı idaresi altında kalmayı tercih ettiklerini açıkça dile getirmişlerdir.[128] Hatta Süryani patriği 3. İlyas Şakir Efendi ve ona bağlı olan Süryaniler Noel'e şu cevabı vermiştir: "*Biz Türk'üz ve Türk idaresi dışında bir idareyi kabul etmiyoruz. Aksi taktirde tek vücut olup canen ve malen mücadeleye hazırız*." demiştir.[129]

Görüldüğü gibi İngiliz komutan Noel, Mardin ve çevresinde yaptığı kışkırtıcı çalışmalar bölge halkı tarafından sert bir şekilde karşılık bulmuş ve İngilizler umduklarını bulamamışlardır. Noel Kürt Teali Cemiyeti ile ilişkiler kurarak Kürtçülük fikrini bölgede yaymak için elinden geleni yapmıştır. Fakat bölgede yaşayan Kürtler yayınladıkları bir bildiri ile Müslümanlar arasında bir sıkıntı olmadığını, Türk ve Kürt'ün ayrılmaz bir unsur olduklarını açıkça belirtmiştir.[130]

12 Mayıs 1919 tarihinde Midyat'a gitmek üzere yola çıkan Noel, 13 Mayıs günü daha önce Osmanlı Devleti tarafından amcası idam edilen bir Kürt aşiret ağasının evinde kalmış ve ağanın devlete karşı küskün olmadığını anlayınca şaşkınlığa uğramıştı. 14 Mayıs günü Midyat'a varan Noel birtakım görüşmeler

[127] Dolapönü, **Tarihte Mardin**, s. 102.
[128] Oktay Bozan, "Milli Mücadele Döneminde Mardin'in Fransızlar Tarafından İşgal Planı ve Bunun Yankıları", Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, **Şarkiyat Dergisi**, Sayı: 17, s. 78.
[129] Dolapönü, **Tarihte Mardin**, s. 102.
[130] Fuat Köprülü, "Milli Mücadele Sürecinde Türk- İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: 23, 2013, s. 124.

yapmış ve Kürtlerin devlete bağlılığını görünce iş birliği yapamayacağını anlamıştı.[131] Binbaşının 1919 yılında yaptığı seyahatlerde Midyat'ta çeşitli aşiret liderleriyle görüşmüş, ancak umduğunu bulamamıştır. Görüldüğü gibi Mütarekeden sonra yapılan kışkırtıcı girişimlere bölge halkı itibar etmemiş birlik ve beraberlik içerisinde düşmana karşı koymuşlardır.

2.1.2. Milli Mücadele Döneminde Midyat

Mondros Mütarekesinin imzalanmasıyla itilaf devletleri işgallere başlamışlardır. Bunun üzerine halk kendi aralarında örgütlenerek Kuvay-i Milliye birlikleri kurarak mücadeleye girişmiştir. Bu mücadelenin verildiği yerlerden bir Anadolu ahalisi gibi Mardinliler de tepki göstermiştir. Mardinliler, herhangi bir işgal durumunda topyekûn buna karşı koyacaklarını, 30 Ekim 1919 tarihinde, 25 bin kişinin katıldığı bir mitingde dile getirmişlerdir. Mardin Müdafaa-i Hukuk ve Milliye Cemiyeti'nin öncülüğünde yapılan bu mitingle bu haksız işgalin kabul edilmeyeceği vurgulanmıştır. Midyat ve Nusaybin'de de bölgenin işgalini kınayan açıklamalar yapılmıştır. Mondros Mütarekesine ait hükümleri yok sayan ve 15 Eylül 1919'da Londra'da imzalanan yeni anlaşmaya dayanan Fransızlar, güney şehirlerini birer birer işgalleri altına almaya başlamıştır. Bu ortamda Mardin halkı Maraş, Antep ve Urfa'da yaşanan felaketin nihayet bir gün kendilerini de etkileyeceğini dikkate alarak harekete geçmiştir. Bu sırada Yarbay Kenan Bey, Mardin'de 5. Tümen Kumandanı olarak görev yapıyordu. Başarılı bir asker olan Yarbay Kenan Bey, Mardin'de milli teşkilatı vücuda getirebilecek kimselerle temasa geçmiş ve Eyüp Önen'i bu işle görevlendirmiştir.[132]

2.1.2.1. İşgaller Karşısında Halkın Tepkisi

Bölge halkı İzmir'in işgaliyle başlayan ve devem eden işgaller karşısında birçok yerde yapılan protesto mitingleri başta olmak üzere çeşitli yollarla tepki göstermiştir. İtilaf Devletleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerini Ermenilere bırakmayı amaçlarken, Damat Ferit Paşa Hükümeti olaylara seyirci kalıyordu. Bölgeden ilk tepki gösteren şehir Diyarbakır oldu. Diyarbakırlılar belediye başkanı

[131] İsmet Üzen, "Mütareke Döneminde Bir Eşkıyalık Örneği: Ali Batı Olayı (6 Mayıs- 18 Ağustos 1919)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 64, Ankara 2006, s. 331.
[132] Bozan, ''Milli Mücadele Döneminde Mardin'in…'', s. 78.

Delalzade Abdurrahman önderliğinde 22 Mayıs 1919 tarihinde büyük bir miting yaptılar. Miting sonrasında hükümete gönderilen telgrafta şöyle diyordu: *"Vilayat-ı Şarkiyye Arnavut babanızdan kalmış mülk-i mevrusunuz değildir ki Ermenilere peşkeş çekiyorsunuz"* denilerek tepki gösterilmiştir.

Fransızların Güneydoğu Anadolu'yu işgali üzerine yurdun pek çok yerinde olduğu gibi Midyat kazasında da tepkiler gösterilmiştir. Midyat'ta 13-14 Kasım tarihlerinde mitingler yapılmış, protesto telgrafları gönderilerek ülkenin işgaline açıkça karşı çıkılmıştır.[133] 18 Mayıs 1919 (Hicri 13 Şaban 1337) tarihinde Sadrazam Ferit Paşaya gönderilen belgede şu ifadeler yer almıştır: *"...Bizim, canımıza kasd edenlerin ayakları altında ölmekten ise onlarla tek Müslüman kalmayıncaya kadar çarpıştıktan sonra ölmek ve topraklarımızda bir mezar açtıkça onlara kâşâneler kurdurmamak hususunda azmimiz kat'idir. Adaletin iadesini isteyen umum Midyat Kürt aşa'iri müslimesi bu hususa kaviyyena hd ve peyman etmişlerdir. Ancak hükümet-i seniyyemizin bizim ile hem fikir ve bize müzahir olacağına ve şu ilhak mes'elesinden yalnız kuru teşebbüsat ile iktifa edilmeyerek namuslu bir hayat veyahut namuslu bir ölüm şıklarından birini hercibâdâbâd ihtiyar etmek siyasetini takip edeceğine i'timad etmek istiyoruz. Bütün Kürdistan ve bilumum alem-i İslamın müşterek bulunduğuna kani olduğumuz şu nokta-i nazarımızın tasvib buyurulup buyurulmayacağına dair ufak bir işarete makine başında sabırsızlıkla muntazır bulunduğumuzu ehemmiyetle arz eyleriz ferman." Umum Aşa'ir ve Ahali-i İslamiyenin re'y ve kararıyla Midyat Belediye Reisi Hamza*, Midyat İslam Belediye Reisi İbrahim, Abid.[134]

Belgeden anlaşılacağı üzere Midyat halkı yapılan işgallere açıkça karşı çıkmış ve ülkeyi düşmana teslim etmektense ölmeyi tercih ettiklerini Osmanlı hükümetine de bildirmişlerdir.

[133] Şahingöz, "Milli Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde…", s. 432.
[134] Haluk Selvi, **İşgal ve Protesto**, Değişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 95.

2.2. İdari Yapı

2.2.1. Kaymakam, Kaza İdare Meclisleri ve Belediye İdaresi

Kaza, ekonomik ve kültürel özellikleriyle ile çevrenin merkezi olmuş veya şehir ile bunun etrafındaki köylerden oluşmuş idari merkezlerdir.[135] Bu nedenle kazaların ortaya çıkışı, ekonomik, sosyal, coğrafi ve kültürel koşulların belirlediği tarihi bir süreç içerisinde oluşmuştur.[136] Osmanlı imparatorluğunda 1839'dan hemen sonra ülke yönetiminde önemli yenilikler yapılmaya başlandı. 1840–1842 tarihleri arasında uygulanmaya konulan yönetim biçimi beklenileni vermekten uzak kaldı. Bunun üzerine 1842 Mart'ında yeni bir düzenlemeye gidildi. Tanzimat'la birlikte getirilen muhassıllık kurumu kaldırıldı. Muhassıllara yardımcı olmak üzere oluşturulan muhassıllık Meclisleri ise ad değiştirerek varlıklarını sürdürdü. Bu arada çok önemli bir değişiklik yapılarak "kaza" idare birimi oluşturuldu. Bu çerçevede ihdas edilen kaza idaresinde demografik ve fiziki yapısıyla bugünkü kaza statüsüne benzer kaza idareleri Mardin sancak/kazasına bağlı olduğu gibi aşiret yerleşmelerinin bulunduğu bölgeler de kaza statüsünde merkeze bağlı idari birimler de mevcuttur.[137]

19. yüzyılda Diyarbakır Vilayeti'ne bağlı Mardin Sancağı'na Midyat, Cizre, Avine (Sürgücü), Şırnak kazaları bağlanmıştır. Bu kazalarda toplamda 4 kasaba, 9 nahiye ve 1139 köy yer almaktaydı. Mardin merkeze bağlı, Koçhisar nahiyesi; Midyat kazasına bağlı, Habızbını, Basıbrin, Hasankeyf, Kerboran nahiyeleri; Avine (Sürgücü) kazasına bağlı Şeyhan, Ömerkan nahiyesi; Nusaybin kazasına bağlı, Habab, İlyan, Mihrikan nahiyeleri; Cizre kazasına ise Silopi ve İdil nahiyeleri

[135] Sevim Sağlam, **244 Nuralı Mardin Şer'iyye Sicili**, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Batman 2014, s. 237.

[136] Danyal Tekdal, **208 Numaralı Mardin Şer'iyye Sicili**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2009, s. 154.

[137] Fasih Dinç, **235 Nolu Şeriye Sicil Defterine Göre Mardin**, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2007, s. 54.

bağlıydı.[138] Midyat kazasında ise 19. yüzyılın sonlarında 1 kasaba, 3 nahiye, 237 köy vardır. Bunlardan 204 müslim, 40 gayrimüslim, 29 karışıktır.[139]

235 Nolu Seriye Sicil Defterine göre Tanzimat döneminde Mardin sancak/kazasına tabi kazalar şöyledir.

1.Ömerkan (Aşiret)

2. Sürgücü (Avina) Kazası (Aşiret)

3. Hamse Kazası

4. Savur Kazası

5. Zaho Kazası

6. Midyat Kazası

7. Nusaybin Kazası

8. Cizre Kazası

Tanzimat'ın beraberinde getirdiği idari anlamdaki diğer bir yenilik ise sancak yönetiminde kaymakam, kaza yönetiminde kaza müdürlerinin ön plana çıkmasıdır. Bu dönemden itibaren Mardin sancağının idaresinde kaymakamlar ve kazalarında ise kaza müdürleri idari yetkili olarak görülmektedir. Eyalet Meclislerine benzerlik gösteren sancak meclislerinin başkanlığını sancak idari sorumlusu olan kaymakam üstlenmekteydi. Meclis yönetiminde ise kaymakam, mal müdürü, hâkim (kadı), tahrirat ve mal kâtipleri, Müslim-gayrimüslim üyelerden meydana gelmiştir. Bu meclis haftanın belirli günlerinde bir araya gelerek yönetim, maliye, güvenlik, eğitim, belediye hizmetleriyle ilgili kararlar alırdı. Şeri davaların dışında kalan meseleleri kanunların ön gördüğü biçimde görüşüp sonuçlandırmak da meclisin

[138] Oktay Bozan, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Mardin Sancağında Müslim- Gayrimüslim İlişkileri ve Ermeni Olayları", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, **Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 25, 2015, s. 86.

[139] H.1316 (1900-1901), Diyarbakır Salnamesi, Haz: Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları , C.V, s. 204.

görevleri dâhilindeydi.[140] Aşağıdaki tabloda Midyat kazasında kaymakamlık, kaza idare meclisleri ve belediyede 1869 ile 1905 yılları arasında görev alan kişiler verilmiştir.

Tablo 2: Midyat Meclis-i İdare, Meclisi De'avi, Belediye İdaresi ve Üyeleri

Yıllar	**Meclis-i İdare**	**Meclis-i De'vai**	**Daire-i Belediye**
1869-1870[141]	-Kaymakam Hacı Şeyh Ağa -Naib Muhammed Selim Efendi -Mal Müdürü Şehmus Efendi -Tahrirat Katibi Ali Efendi	-Hacı Muhammed Ağa -Süleyman Ağa -Çelme Efendi	-
1870-1871[142]	-Kaymakam Necip Bey **Aza-i Tabiiye (Doğal Üye)** -Naibi Mehmet Selim Efendi -Müftü İbrahim Efendi -Mal Müdürü ….Efendi -Tahrirat Müdürü Muhammed Efendi **Aza-i Müntehabe (Seçilen Üye)** -Muhammed Bey -Ahmed Efendi -Kıs Gori Ağa	-Reis Naib Mümeyyyizan-ı Müntehabe -Hacı Mehmet Efendi -Süleyman Ağa -De'vai Katibi…Efendi	- -
1871-1872[143]	-Kaymakam Fethi Efendi **Aza-i Tabiiye** -Naibi Mehmed Selim Efendi -Müftüsü İbrahim Efendi -Mal Müdürü Yesari Efendi -Tahrirat Katibi Muhammed Efendi **Aza-i Müntehabe** -Muhammed Bey	-Hacı Mehmet Efendi -Süleyman Ağa -De'avi Katibi Ali Efendi	-

[140] Dinç, **235 Nolu Şeriye Sicil Defterine Göre Mardin**, s. 60.
[141] Diyarbakır Salnamesi, C.I, s. 55.
[142] Diyarbakır Salnamesi, C.I, s. 117.
[143] Diyarbakır Salnamesi, C.I, s. 178.

	-Ahmed Efendi -Kıs Gori Efendi		
1872-1873[144]	Kaymakam Bahri Bey **Aza-i Tabiiye** -Naibi Süleyman Tevfik Bey -Mal Müdürü Yesari Efendi -Tahrirat Katibi Mehmet Efendi **Aza-i Müntehabe** -Mehmet Bey -Ahmed Efendi -Kıs Gori Efendi	-Abdi Ağa -Melkon Efendi -De'aviKatibi Ali Efendi	-
1873-1874[145]	Kaymakam Ali Bey **Aza-i Tabiiye** -Naibi Süleyman Efendi -Mal Müdürü Ahmed Efendi -Tahrirat Katibi Hasan Efendi **Aza-i Müntehabe** -Mehmet Bey -Hüseyin Bey -Sefer Ağa	-Abdi Ağa -Kevo Ağa -De'avi Katibi Ali Efendi	-Reis Hasan Efendi **Aza-i Müntehabe** -Edhem Ağa -Gori Ağa -Zaz Nahiyesi Müdürü Hurşid Bey -Heço Ağa -Katib Sadullah Efendi -Sandık Emini Mustafa Efendi -Katibi Cemal Efendi
1877[146]	Kaymakam Hacı Said Efendi **Aza-i Tabiiye** -Naib Mustafa Nimet Efendi -Müftü İbrahim Efendi -Mal Müdürü Ömer Lüfi Efendi -Tahrirat Katibi Derviş Efendi **Aza-i Müntehabe** -Mehmed Ağa	-Reis Naib Efendi -Nimet Ağa -Mehmet Ağa -Akro Ağa -Fatros Ağa -Katip Hafız Mehmet Efendi	-Reis Hasan Efendi -Aza İbrahim Ağa -Aza Gori Ağa -Aza Ömer Ağa -Katip Mustafa Efendi -Sandık Emini Hüseyin Efendi

[144] Diyarbakır Salnamesi, C.I, s. 261.
[145] Diyarbakır Salnamesi, C.I, s. 322.
[146] H.1294 (1877), Diyarbakır Salnamesi, Haz: Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, C.III, s. 57.

	-İsmail Ağa -Davut Ağa		
Yıllar	**Meclis-i İdare-i Kaza**	**Mahkeme-i Bidayet-i Kaza**	**Belediye Meclisi**
1882-1883[147]	-Kaymakam Mustafa Efendi **Aza-i Tabiiye** -Naib Abdulmelik Efendi -Müftü İbrahim Efendi -Mal Müdürü Süleyman Efendi -Tahrirat Katibi İbrahim Efendi **Aza-i Müntehabe** -İsmail Ağa -Kürt Ağa -…. Ağa	-Reis Naib Efendi -Halil Efendi -Ohannes Efendi -Katib-i Evvel Mustafa Efendi -Katib-i Sani Abdulvahhab Efendi -Mustantık Muavini Cemal Bey -Kaza Sandık Emini Yusuf Efendi	-Reis Hasan Efendi -Aza Ali Yunus Ağa -Aza Mehmed bin Süleyman Ağa -Aza Süleyman Hacı Mahmud Ağa -Aza Hanna Ağa -Katip Mustafa Efendi -Sandık Emini Hasan Efendi
1883-1884[148]	-Kaymakam Mustafa Efendi **Aza-i Tabiiye** -Naib Süleyman Efendi -Mal Müdürü Davut Efendi -Müftü… Efendi -Tahrirat Katibi Davut Efendi **Aza-i Müntehabe** -Mehmed Ağa -İsmail Ağa -Kevo Ağa	-Reis Naib Efendi Aza -Halil Efendi -Ohannes Efendi -Başkatib Mustafa Efendi -Mustantık Muavini Cemal Bey -Katib-i Sani Emsin Efendi	-Reis Hasan Efendi Aza -Hüseyin Velo Ağa -Yusuf Ağa -Hanna Gülyağı Ağa -Süleyman Ağa -Katib Nasri Efendi -Sandık Emini Hüseyin Efendi
1884-1885[149]	-Kaymakam Said Galip Efendi **Aza-i Tabiiye** -Naib Süleyman Efendi -Müftü İbrahim Efendi -Mal Müdürü Davut Efendi -Tahrirat Katibi İbrahim Efendi **Aza-i Müntehabe** -Ahmed Efendi -İsmail Efendi	-Reis Naib Efendi Aza -Mehmed Efendi -Cercobahi Efendi -Başkatib Ferhad Efendi -Mustantık Muavini Said Efendi -Katib-i Sani münhal	-Reis Hasan Efendi Aza -Hasan Ağa -Süleyman Ağa -Hanna Ağa -Cercis Ağa -Katip ve Sandık Emini Nasri Efendi

[147] Diyarbakır Salnamesi, C.III, s. 161.
[148] Diyarbakır Salnamesi, C.III, s. 232-233.
[149] Diyarbakır Salnamesi, C.III, s. 327.

	-Kevo Efendi		
1890-1891[150]	-Kaymakam Mustafa Efendi **Aza-i Tabiiye** -Naib Ali Necip Efendi -Müftü İbrahim Efendi -Mal Müdürü Vasfi Efendi -Tahrir Katibi İbrahim Efendi **Aza-i Müntehabe** -İsmail Ağa -Şeyh Hüseyin Efendi -Şükro Ağa -İsa Ağa	-Reis Naib Efendi Aza -Ali Efendi -Sefer Efendi -Başkatib Aldulgani Bey -Mustantık Muavini Said Efendi	
1894-1895[151]	-Kaymakam Hasan Halis Efendi **Aza-i Tabiiye** -Naib Hacı Ahmed Nazif Efendi -Müftü İbrahim Fehmi Efendi -Mal Müdürü Hamdi Efendi -Tahrir Katibi İbrahim Talat Efendi **Aza-i Müntehabe** -Seyyid Mehmet Efendi -Şeyh Hüseyin Efendi -Şükro Ağa -Şemun Haso Ağa -Mustantık Nüfus Katibi Derviş Hilmi Efendi	-Reis Naib Efendi -Aza ve Mustantık Abdulaziz Efendi -Aza Bersum Sabri Efendi	-Reis Güllü Hürmüz Efendi Aza -Mahmut Hacı Hüseyin Ağa -Meleki Şemmas Cercis Ağa -Körpe Şemun Ağa -İsa Körpe Ağa -Cercis Kıs Ağa -Katip ve Sandık Emini Vekili Necip Efendi
1898-1899[152]	-Kaymakam İbrahim Bey **Aza-i Tabiiye** -Naib Abdulaziz Halis Efendi -Müftü Mehmed Lütfi Efendi -Mal Müdürü Şeyhmus Ziya Efendi	-Reis Naib Efendi -Aza ve Mustantık Ahmed Efendi -Aza İsa Hakkı Efendi	-Reis Güllü Hürmüz Efendi Aza -Mülkü Ağa -Gevraye Ağa -Mahmut Ağa

[150] H.1308 (1890-1891), Diyarbakır Salnamesi, Haz: Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları , C.IV, s. 49.
[151] Diyarbakır Salnamesi, C.IV, s. 140-141.
[152] Diyarbakır Salnamesi, C.IV, s. 252-253.

	-Tahrir Katibi İbrahim Talat Efendi **Aza-i Müntehabe** -İsmail Ağa -Hüseyin Ağa -Şükro Ağa -Şebo Ağa -Mustantık Katibi Nüfus Memuru Hamid Efendi		-İsa Ağa -Katip ve Sandık Emini Necip Efendi
1899-1900[153]	-Kaymakam Ziya Bey **Aza-i Tabiiye** -Naib Ahmed Rüşdü Efendi -Müftü Mehmed Lütfi Efendi -Mal Müdürü Abdullah Hilmi -Tahrir Katibi İbrahim Talat **Aza-i Müntehabe** -İsmail Ağa -Aziz Zeki Ağa -İsa Mai Ağa -Şerbo Ağa -Mustantık Nüfus Memuru Zülkifl Bey	-Reis Naib Efendi -Aza ve Mustantık Hacı Osman Efendi -Aza Bersum Efendi	-Reis Güllü Hürmüz Efendi Aza -Mülkü Ağa -Goriye Ağa -Mahmut Ağa -İsa Ağa -Katip ve Sandık Emini … Efendi

[153] Diyarbakır Salnamesi, C.IV, s. 344-345.

1900-1901[154]	-Kaymakam Ziya Bey **Aza-i Tabiiye** -Naib Hasan Fehmi Efendi -Müftü Mehmed Lütfi Efendi -Mal Müdürü Cemil Efendi -Tahrir Katibi İbrahim Talat Efendi **Aza-i Müntehabe** -İsmail Ağa -Azizki Ağa -İsa Mai Ağa -Şerbo Ağa -Nüfus Memuru Zülkifl Bey	-Reis Naib Efendi -Aza ve Mustantık Hacı Osman Efendi -Aza Musa Efendi	-Reis Güllü Hürmüz Efendi Aza -Mülkü Ağa -Goriye Ağa -Mahmut Ağa -İsa Ağa -Körpe Ağa -Katip ve Sandık Emini Emin Efendi
1901-1902[155]	-Kaymakam Cemil Efendi **Aza-i Tabiiye** -Naib Süleyman Hakkı Efendi -Müftü Mehmed Lütfi Efendi -Mal Müdürü Abdullah İlmi Efendi -Tahrir Katibi İbrahim Talat Efendi **Aza-i Müntehabe** -İsmail Ağa -Azizki Ağa -İsa Mai Ağa -Şemun Savmi Ağa -Mustantık Nüfus Memuru Abdulkadir Efendi	-Reis Naib Efendi -Aza ve Mustantık Mustafa Efendi -Aza Musa Efendi	-Reis Vekili Şemmas Cercis Efendi Aza -Mülkü Ağa -Goriye Ağa -Mahmut Ağa -İsa Ağa -Katip ve Sandık Emini Emin Efendi
1903-1904[156]	-Kaymakam Cemil Efendi **Aza-i Tabiiye** -Naib Süleyman Hakkı Efendi -Müftü Mehmed Lütfi Efendi -Mal Müdürü Abdullah İlmi Efendi -Tahrir Katibi İbrahim Talat	-Reis Naib Efendi -Aza ve Mustantık Mustafa Efendi -Aza Musa Efendi	-Reis Vekili Şemmas Cercis Efendi Aza -Mülkü Ağa -Goriye Ağa -Mahmut Ağa

[154] H.1317 (1900-1901), Diyarbakır Salnamesi, Haz: Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, C.V, s. 66-67.
[155] Diyarbakır Salnamesi, C.V, s. 162-163.
[156] Diyarbakır Salnamesi, C.V, s. 273-274.

	Efendi **Aza-i Müntehabe** -İsmail Ağa -Azizki Ağa -İsa Mai Ağa -ŞemunSavmi Ağa -Mustantık Nüfus Memuru Abdulkadir Efendi		-İsa Ağa -Katip ve Sandık Emini Emin Efendi
1905[157]	-Kaymakam Ahmet Cemil Efendi **Aza-i Tabiiye** -NaibVeliyüddin Efendi -Müftü Mehmed Lütfi Efendi -Mal Müdürü Mustafa Efendi -Tahrir Katibi İbrahim Talat Efendi **Aza-i Müntehabe** -Halef Bey -Hüseyin Ağa -Şükür Ağa -Şabo Şeyho Efendi	-Reis Naib Efendi -Mustantık Muavini Ahmed Efendi -Aza Musa Efendi	-Reis Vekili Şemmas Cercis Efendi Aza -Mülkü Ağa -Goriye Ağa -Mahmut Ağa -İsa Ağa -Katip ve Sandık Emini Emin Efendi

Tablo incelendiğinde Midyat kazasında ilk idare meclisi 1869 yılında teşkilatlanmış ve ilk kaymakam da aynı yıl görevlendirilmiştir.[158] Kaza idare meclisi 4 doğal üye (aza-i tabiye) ve 3 seçilmiş üye (aza-i müntehabe) bulunmaktaydı. Doğal üyeler naib, müftü, mal müdürü ve tahrirat müdüründen meydana gelmekteydi.[159] Kaza idaresinde çok sayıda gayrimüslimin görev aldığı görülmektedir. Bunların büyük kısmının Süryani kökenli olduğu anlaşılmaktadır. 1870-1873 yılları arasında görevli Kıs Gori Efendi, 1872-1873 yıllarında, Yesari Efendi, Melkon Efendi, 1877 yılında, Akro Ağa, Fatros Ağa, 1882-1884 yılların arasında; Ohannes Efendi, 1882-1885 yılları arasında Hanna Ağa, 1894-1895 yıllarında; Şemun Hüso Ağa, Bersum

[157] Diyarbakır Salnamesi, C.V, s. 380-381.
[158] Diyarbakır Salnamesi, C.I, s. 55.
[159] Diyarbakır Salnamesi, C.I, s. 117.

Sabri Efendi, 1900-1904 yılları arasında ise; İsa Mai Ağa kaza idaresinde seçilmiş gayrimüslimlerdir.

Midyat kazasında 1869 yılında Meclis-i De'avinin kurulmuş olduğu görülmektedir. 1870'ten itibaren başkanlığını naibler yapmıştır. Bu mecliste mümeyyizane-i müntehabe adıyla üç aza bulunmaktaydı. Bu azalardan bir tanesi genellikle gayrimüslimlerden seçilmiştir. 1872-1873'te Melkon Efendi,1877'de Akro Ağa, Fatros Ağa görev alan gayrimüslim üyelerdir.

1882-1883 yılında Meclis-i De'avilerin yerini Mahkeme-i Bidayet-i Kaza almıştır. Bu mahkemelerde iki tane aza yer almaktadır. 1882 yılında gayrimüslim aza Ohannes Efendi görev almıştır. Diğer aza ise Müslüman olan Halil Efendidir. 1884 yılında Cercobahi Efendi, 1894'te Bersum Sabri Efendi görev alan diğer gayrimüslim azalardır.

Diyarbakır salnamelerine göre ilk belediye teşkilatlarının Diyarbakır ve Mardin merkezlerinde kurulduğu görülmektedir.[160] Diyarbakır vilayetinin kazalarında belediyelerin teşkilatlanması 1873-1874 yılında başlamıştır. İlk belediye teşkilatlanması Midyat, Cizre ve Avine kazalarında kurulmuştur. Dolayısıyla Midyat'ta ilk belediye teşkilatı 1873-1874 yılında kurulmuştur. İlk belediye başkanının Hasan Efendi olduğu görülmektedir. Hasan Efendiden sonra Güllü Hürmüz Efendi ve Şemmas Cercis Efendi görev yapmışlardır. Diğer kurumlarda olduğu gibi belediye idaresinde de çok sayıda gayrimüslimin olduğu görülmektedir. 183-1874'te Gori Ağa,1882-1883'te Hanna Ağa, 1884-1885'te Cercis Ağa, 1894-1895'te Meleki Şemmas Cercis Ağa, Körpe Şemun Ağa, İsa Körpe Ağa, Cercis Kıs Ağa, 1898-1899'da Gevraye Ağa,1899-1900'de Goriye Ağa görev alan gayrimüslim üyelerdir.

[160] Diyarbakır Salnamesi, C.I, s. 47, 54.

Tablo 3: Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Midyat Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar

Göreve Başladığı Yıl	**Kaymakam İsmi**
H.1303 (m.1885)	Fahrettin Efendi
H.1304 (m.1886)	Arif Efendi
H.1306 (m.1888)	Abdullah Efendi
H.1308 (m.1891)	Said Galip Efendi
R.1314 (m.1898)	İbrahim Bey
H.1316 (m.1899)	Yusuf Ziya Efendi
H.1322 (m.1904)	Mehmed Memduh Bey
H.1322 (m.1904)	Cemil Bey
H.1323 (m.1905)	İbrahim Hakkı Efendi
H.1327 (m.1909)	Bekir Hilmi Efendi
H.1334 (m.1916)	Ahmed Mazhar Bey

Tabloya bakıldığında Osmanlı arşiv belgelerinde kaymakam atamasıyla ilgili ilk kayıtların 1885 yılına ait olduğu görülmektedir. 17 Aralık 1885 (Hicri 10 Rebiyulevvel 1303) tarihli belgede kazada kaymakam olan İbrahim Edhem Efendi'nin hakkında devam eden mahkemenin sonucunu beklemeden istifa ettiği, yerine daha önce Cizre kaymakamlığı yapan Said Galip Efendi'nin önerildiği ancak Diyarbakır Vilayet Meclisi komisyonu tarafından uygun görülmediği anlaşılmaktadır. Bu nedenle eski Akkaya müdürü Fahrettin Efendi'nin kaymakam olarak atanması uygun görülmüştür.[161] 6 Kasım 1886 (Hicri 8 Safer 1304) tarihinde Arif Efendi kaymakam olarak atanmıştır. Gönderilen atama belgesinden hareketle Arif Efendinin daha önce Kaş, Ünye ve Geyve kaymakamlıklarında çalıştığı, 1250

[161] BOA, İ.DH, 975/77062.

kuruşla Kulp kaymakamlığına atandığı anlaşılmaktadır. 6 Şubat 1885 (Hicri 20 Rebiulahir 1302) tarihinde bu görevinde istifa etmiştir. 6 Kasım 1886 (Hicri 8 Safer 1304) tarihinde gönderilen belgeyle kazaya atamasının uygun görüldüğü bildirilmiştir. [162] 28 Temmuz 1889 (Hicri 30 Zilkade 1306) tarihinde ise Abdullah Efendi kaymakamlığa atanmıştır. Niksar kasabasında doğan Abdullah Efendi İdincik, Paşalimanı, Bandırma, Balya ve Gönen nahiyeleri müdürlükleriyle ile Keşan kazası kaymakamlığı görevlerinde bulunmuştur. 23 Kasım 1887 (Rumi 11 Teşrinisani 1303) tarihinde 1250 kuruşla Siverek kazasına kaymakam olarak atanmıştır. 28 Temmuz 1889 (Hicri 30 Zilkade 1306) tarihinde ise Midyat kazası kaymakamlığına atanmıştır.[163] 22 Şubat 1891 (Hicri 13 Recep 1308) tarihinde daha önce Midyat kaymakamlığına uygun görülmeyen Said Galip Efendi atanmıştır.[164] 26 Temmuz 1898 (Rumi 14 Temmuz 1314) tarihinde ise Cizre kaymakamlığı yapan İbrahim Bey Midyat kazasına kaymakam olarak atanmıştır.[165] 6 Ocak 1899 (Hicri 23 Şaban 1316) tarihli belgede Ali Haydar Bey'in Palu, Mustafa Hulusi Bey'in Lice, Mahmut Husameddin Bey'in Deyrek, Yusuf Ziya Efendi'nin de Midyat kazasına atama yazıları yer almıştır.[166] 13 Ağustos 1904 (Hicri 1 Cemazeyilahir 1322) tarihli belgede ise Midyat kazasına kaymakam olarak atanan Sadık Efendi'nin görev yerine gitmemesinden dolayı Bursa'da görevli Mehmet Memduh Bey'in atanması uygun görülmüştür. [167] 25 Aralık 1904 (Hicri 17 Şevval 1322) tarihinde ise Ankara'da memur olan Cemil Bey kazaya kaymakam olarak atanmıştır.[168] 25 Kasım 1905 (Hicri 30 Ramazan 1323) tarihinde, Siverek kaymakamı İbrahim Hakkı Efendi ile Cemil Bey becayiş yapmışlardır.[169] 21 Mayıs 1909 (Hicri 01 Cemaziyelevvel 1327) tarihinde Midyat kaymakamı Hüseyin Avni Efendi'nin istifa etmesinden dolayı Finike nahiyesi müdürlüğünden ayrılan Bekir Hilmi Efendi Midyat kazasına

[162] BOA, İ.DH., 1039/81727.
[163] BOA, İ.DH., 1148/89509.
[164] BOA, İ.DH, 1215/95169.
[165] BOA, DH. ŞFR, 226/86.
[166] BOA, MKT. MHM, 683/56.
[167] BOA, MKT. MHM, 685/43.
[168] BOA, MKT. MHM, 685/56.
[169] BOA, MKT. MHM, 685/71.

kaymakam olarak atanmıştır.[170] 2 Ekim 1916 (Hicri 4 Zilhicce 1334) tarihinde ise Ahmet Mazhar Bey kazaya kaymakam olarak atanmıştır.[171]

2.2.2. Müftü

Kaza yönetiminde yer almamasına rağmen sözü geçen ve saygı duyulan bir konumda yer almıştır müftüler. Yöneticilerin, hâkimin ya da halkın çözemediği sorunlar olduğunda veya dini konularda danışmak amacıyla müftülere başvurulurdu. Müftüler bu doğrultuda "fetva" verirlerdi.[172] Diyarbakır Salnamesinden edindiğimiz bilgilere göre, taşrada ilmiye grubunu kadı ve müftüler temsil ediyorlardı. Bu bağlamda, Osmanlı'nın hemen hemen bütün şehirlerinde müftü görevlendirilirdi. Müftünün olmadığı yerlerde ise kadı, fetva görevini yerine getirirdi. 1913 yılı itibariyle Osmanlı'da, 35 vilayet, 74 liva ve 540 kaza müftüsü olmak üzere toplam 649 müftü bulunmaktaydı.[173] 3 Mart 1924 tarihinde Şer'iye ve Evkaf Vekaletinin kaldırılmasıyla Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.[174]

Tablo 4: Diyarbakır Salnamelerine Göre 1870-1905 Tarihleri Arasında Görev Yapan Müftü Efendiler[175]

Yıl	Müftü
1870-1871	İbrahim Efendi
1871-1872	İbrahim Efendi
1881-1882	İbrahim Efendi
1882-1883	İbrahim Efendi
1883-1884	İbrahim Efendi
1884-1885	İbrahim Efendi

[170] BOA, İ.DH, 1474/69.
[171] BOA, İ.DUİT, 44/80.
[172] Dinç, **235 Nolu Şeriye Sicil Defterine Göre Mardin**, s. 61.
[173] Mehmet Bulut, "Osmanlı'dan Günümüze Müftülerin Seçimleri, Atamaları ve Seçimlerinde Esas Alınan Eğitim Kriterleri", Kastamonu Üniversitesi, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt:15, Sayı:41, s. 89.
[174] https://mardin.diyanet.gov.tr/midyat, Erş.: 02.04.2018.
[175] Diyarbakır Salnameleri C.I, s. 117-178, Diyarbakır Salnameleri C.III, s. 57-161-232-327, Diyarbakır Salnameleri C.IV, s. 253, Diyarbakır Salnameleri C.V, s. 67, 163, 380.

1898-1899	Mehmed Lütfi Efendi
1900-1901	Mehmed Lütfi Efendi
1901-1902	Mehmed Lütfi Efendi
1905	Mehmed Lütfi Efendi

Tablo incelendiğinde Midyat kazasında kaynaklarda adı geçen ilk müftünün 1870 yılında görevli İbrahim Efendi olduğu gözükmektedir. İbrahim Efendinin 1870 ile 1895 yılları boyunca müftülük yaptığı anlaşılmaktadır. 1898 yılından 1905 yılına kadar ise Mehmet Lütfi Efendi müftülük görevinde bulunmuştur.

Başbakanlık Osmanlı arşivinde 18 Temmuz 1895 (Hicri 25 Muharrem 1313) tarihinde Midyat müftüsüyle ilgili şu ifadeler yer alır; *''Diyarbekir Vilayeti'nce münhal olduğu bildirilen Mardin Müftüsü Ahmed Hilmi ve Midyat Müftüsü İbrahim Efendilere tahsisi gerekli maaşatın, eshabının tarih-i vefatlarından itibaren kaydı bi't-terkin, müftüler maaşatı ilmiye tahsisatından tesviye edildiğinden, muma-ileyhaya maaş tahsisi hakkında bir şey yapılamayacağının bildirildiği.''*[176] Belgede Midyat kazasında müftülük görevinde bulunan İbrahim Efendi Efendiden bahsedilmektedir. İbrahim Efendi ismi Diyarbakır Salnamelerinde de geçmektedir.

2.2.3. Nahiyeler

Kelime anlamı olarak "yöre, cihet, taraf, kenar, bölge" olarak anlamlandırılan nahiye, Osmanlı Devleti'nde idare sisteminde bir bölgeyi ya da coğrafi olarak bir yöreyi ifade eder. Tanzimat'la birlikte kazadan küçük idari birimler için kullanılan bir terim olmuştur.[177] 1864 Nizamnamesiyle birlikte nahiye birkaç köyün birleşmesiyle oluşan ve kazadan daha küçük idari merkezler olarak tanımlanmıştır. Nahiye idari yapılanmasını, geniş bir şekilde düzenleyen ve taşra idaresinin bir

[176] BOA, BEO, 658/ 49326.
[177] İlhan Şahin, "Nahiye", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 32, s. 307.

parçası haline dönüştüren 1871 Nizamnamesidir. Bu bağlamda bir yerleşim merkezinin nahiye olması için en az 500 erkek nüfus olması gerekmektedir.[178]

Kazaların oluşumuna sebep teşkil eden başat kaygının nahiyenin teşekkülünde de rol aldığını söyleyebiliriz. Kazalar da olduğu gibi nahiyelerde de vergi toplanması ve asayişin sağlanması amacıyla nüfuzlu ailelerin mensuplarından müdürler seçiliyordu. Nahiyeler ya birkaç köyün birleşmesi ya da bir aşiret yerleşmesi çerçevesinde oluşan idari birimlerdir.[179]

Tablo 5: Diyarbakır Salnamelerine Göre 1870-1905 Tarihleri Arasında Midyat Kazasına Bağlı Nahiyelerde Görevli Nahiye Müdür ve Katipleri[180]

YIL	NAHİYE ADI	NAHİYE MÜDÜRÜ	NAHİYE KATİBİ
1870-1871	Savur	Davut Ağa	Ahmed Efendi
1870-1871	Zaz	Yusuf Bey	Bekir Efendi
1871-1872	Savur	Mustafa Efendi	Ahmed Efendi
1871-1872	Zaz	Yusuf Bey	Bekir Efendi
1872-1873	Savur	Mustafa Efendi	Ahmed Efendi
1872-1873	Zaz	Yusuf Bey	Bekir Efendi
1873-1874	Zaz	Hurşid Bey	Cemal Efendi
1881-1882	Hasankeyf	Vehbi Efendi	Naim Efendi
1882-1883	Hasankeyf	Derviş Efendi	Abdulfettah Efendi
1883-1884	Hasankeyf	Derviş Efendi	Süleyman Efendi
1884-1885	Hasankeyf	Ahmed Efendi	Süleyman Efendi

[178] Mehmet Salih Yüce, **316 Nolu Midyat Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Batman 2016, s. 127.

[179] Dinç, **235 Nolu Şeriye Sicil Defterine Göre Mardin**, s. 54.

[180] Diyarbakır Salnamesi C.I, s. 117-178-261, Diyarbakır Salnamesi C.III, s. 57-161-232-328, Diyarbakır Salnamesi C.IV, s. 49-142-253, Diyarbakır Salnamesi C.V, s. 67-163-274-381.

1890-1891	Hasankeyf	Abdulvahhab Efendi	Mehmed Efendi
1894-1895	Kerboran	Murad Efendi	Hasan Efendi
1894-1895	Basabrin	Murad Efendi	İlyas Efendi
1894-1895	Hasankeyf	Rıfat Efendi	Ahmed Efendi
1894-1895	Kasır	Vehbi Efendi	Necib Efendi
1898-1899	Habızbını	Ali Bey	-
1898-1899	Basabrin	Mahmut Efendi	Derviş Ali Efendi
1898-1899	Hasankeyf	Derviş Efendi	Necib Efendi
1898-1899	Kerboran	Vehbi Efendi	Hasan Efendi
1900-1901	Habızbını	Vehbi Efendi	İbrahim Efendi
1900-1901	Basabrin	Abdurrahman Efendi	Necip Efendi
1900-1901	Hasankeyf	Ahmed Efendi	Mehmed Efendi
1900-1901	Kerboran	Ali Bey	Ahmed Efendi
1901-1902	Habızbini	Mehmed Efendi	Derviş Efendi
1901-1902	Basabrin	Senai Efendi	Mehmed Ali Efendi
1901-1902	Hasankeyf	Vehbi Efendi	Yunus Efendi
1901-1902	Kerboran	Mesud Efendi	Ahmed Efendi
1903-1904	Habızbini	Ahmed Efendi	Derviş Efendi
1903-1904	Basabrin	Esad Efendi	Mehmed Ali Efendi
1903-1904	Hasankeyf	Vehbi Efendi	Yunus Efendi
1903-1904	Kerboran	İhsan Efendi	Ahmed Efendi
1905	Habızbini	Ahmed Efendi	Derviş Efendi

1905	Basabrin	Esad Efendi	Mehmed Ali Efendi
1905	Hasankeyf	Vehbi Efendi	Yunus Efendi
1905	Kerboran	İhsan Efendi	Ahmed Efendi

Diyarbakır salnameleri incelendiğinde 1869-1870 yılında Midyat kazasında, merkeze bağlı Habbab, Habısbını, Hisar, Kolıkan, Arnas nahiyeleri, Zaz nahiyesine bağlı Kercevs, Raman, Hasankeyf, Alikan, Mahalmi, Kura-i Selase, Mizizah, Dermemıkan, Basabrin, Çelik, Seyyidan, Salıhan nahiyeleri, Savur nahiyesine bağlı Basıbrın, Sürgücü ve Ömerkan nahiyelerinin olduğu gözükmektedir.[181] 1871-1872 yılında Basıklı, Dumemkan, Çelik, Seyyidan, Salıhan, Basıbrin nahiyelerinin Savur nahiyesine bağlandığı anlaşılmaktadır.[182] Diyarbakır salnamelerine göre Midyat kazasında nahiye teşkilatıyla ilgili ilk bilgilere 1869 yılından itibaren rastlamaktayız. 1870-1871 yılında kazaya bağlı Savur ve Zaz nahiyeleri bulunmaktadır. Savur nahiyesinin müdürü Davut Ağa, katibi ise Ahmet Efendiydi. Zaz nahiyesinin müdürü ise Yusuf Bey, katibi ise Bekir Efendidir.[183] Ancak bu iki nahiye idari yapıda yapılan değişikliklerle Midyat kazasından ayrılmıştır. 1881-1882 yılında Hasankeyf nahiyesinin Midyat kazasına bağlı olduğu görülmektedir. 1894-1895 yılından itibaren Kerboran, Basabrin ve Kasır nahiyeleri de Midyat kazasına bağlanmıştır. 1898-1899 yılında Habızbını nahiyesi de kazaya bağlanmıştır. 1905 yılına gelindiğinde kazaya Hasankeyf, Kerboran, Basabrin ve Habızbını nahiyelerinin Midyat kazasına bağlı nahiyeler olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı arşiv belgeleri incelendiğinde Basabrin, Cezini, Bacrin, Kerburan, Habab, Dermimekan, Hayrin ve Kerivan nahiyelerinin ismi geçmektedir. 11 Kasım 1909 (Hicri 27 Şevval 1327) tarihinde Basabrin nahiyesine bağlı köylerde tahsil memurlarına karşı konulmasından dolayı alınacak tedbirlerden bahsedilmiştir.[184] 6 Mayıs 1893 (Hicri 19 Şevval 1310) tarihinde Midyat kazasına bağlı Cezini nahiyesi sakinlerinden Temukuri ailesi reisinin yaptığı zorbalıklara son vermesi için uyarıldığı

[181] Diyarbakır Salnamesi, C.I, s. 78-79.
[182] Diyarbakır Salnamesi, C.I, s. 140-141.
[183] Diyarbakır Salnamesi, C.I, s. 117.
[184] BOA, DH. MUİ, 33/9.

görülmektedir.[185] 23 Ağustos 1900 (Hicri 26 Rebiulahir 1318) tarihinde Bacrin nahiyesi müdürlüğüne Ahmet İzzet Efendi'nin atanmasına değinmektedir.[186] 11 Temmuz 1911 (Hicri 14 Recep 1329) tarihinde ise Gerburan nahiyesine Ahmet Saffet Efendi'nin atandığı görülmektedir.[187] 27 Aralık 1890 (Hicri 15 Cemaziyeevvel 1308) tarihinde kazaya bağlı Habab nahiyesi müdürlüğü maaşı ve hükümet konağı için para tahsis edilmesinden bahsetmektedir.[188] 15 Temmuz 1890 (Hicri 27 Zilkade 1307) tarihinde ise Dermimekan nahiyesine ait 1889 yılına ait asker alımları yazılmıştır.[189] Dermimekan'ın bir aşiret nahiyesi olduğu anlaşılmaktadır. Aşiret nahiyeleri genelde bir aşirete bağlı köylerin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. 3 Ağustos 1893 (Hicri 20 Muharrem 1311) tarihinde kazaya bağlı Hayrin, Bacdin ve Kerivan nahiyelerinin önemlerinden dolayı asayişin sağlanması ve birer müdürlük açılarak maaşlarının ödenmesi istenmiştir.[190] 316 Nolu Midyat Şer'iye Sicilinde (1913-1921) ise Gerburan, Cezini, Hasankeyf, Bacrin, İstimli, Çerenci, Bahberin ve Hüseynik nahiyelerinin ismi geçmektedir.[191]

2.2.4. Köyler (Karyeler)

Karye; idari taksimatta nahiyeden küçük insanlarla meskun birime denir. Bugünkü anlamıyla köy denilebilmektedir.[192] İdari yapılanmanın en küçük birimin oluşturan köyler, sosyal, kültürel, iktisadi ve etnik bakımdan büyük önem taşırlar. Çünkü Osmanlı Devleti'nde yaşayan halkın büyük çoğunluğu köylerde yaşamaktaydı.[193] Köy ekonomik ve idari yönden kapalı bir yapıya sahipti. Bu yapının tanınması ancak 19. yüzyılda yapılan reformlarla olmuştur. 1864 ile 1871 Nizamnameleriyle köy yönetimi statüye kavuşmuştur.[194]

Kayıtlardan Tur Nahiyesi olarak geçen Midyat kazasında 1526 yılında bulunan 16 köyün 14'ünde Hıristiyanlar yaşarken, 2'sinde ise "Mhallmi" olarak tanımlanan Müslüman Arapların bulunduğu görülmektedir. Daha geniş verilerin yer

[185] BOA, DH. MKT, 30/7.
[186] BOA, BEO, 1538/115317.
[187] BOA, ŞD, 1496/4.
[188] BOA, DH. TMIK. S, 15/80.
[189] BOA, DH. MKT, 1742/70.
[190] BOA, İ.DH, 526/72.
[191] Yüce, **316 Nolu Midyat Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu**..., s. 127.
[192] Sağlam, **244 Numaralı Mardin Şer'iyye Sicili**, s. 239.
[193] Dinç, **235 Nolu Şeri'yye Sicil Defterine Göre Mardin**, s. 55.
[194] Yüce, **316 Nolu Midyat Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu…**, s. 128.

aldığı II. Selim dönemi (1566-1574) tapu tahrir defterlerinde ise Tur Nahiyesinde 45 köy yer almaktadır. Bunların 16'sında Hıristiyanlar yaşarken, 1'inde karışık, 28 köyde ise Müslümanlar yaşamaktaydı.[195] Midyat kazası ve bağlı nahiyelerde 1871-1872 yıllarında 210 köy bulunmaktadır.[196] 1882-1883 yıllarına geldiğinde köy sayısı 231'e yükselmiştir.[197] 1905 yılına gelindiğinde ise köy sayısı 237 olmuştur. Bunlardan 204 müslim, 40 gayrimüslim, 29 köy ise muhtelif köylerden oluşmaktadır.[198]

Tablo 6: 316 numaralı Midyat Şer'iye Sicillerinde (1913-1921) Adı Geçen Köy (Karye) İsimleri

Estel	Kedriye	Birazin	Dirane
KeferHavar	Esaslı	Güza	Dasya
Azerli	Dirnehir	Gundi	Batı
Kasır	Riş	Ağdaran	Hüseyna
Arnas	Kezrib	KeferGülab	Mecren
Baklit	Sulh	Hayvanat Zehri	İnas-tafi
Kahmut	Eşer	Parlat	Hemze
Ayn-ı derd	Dirzir	Zağnam	Tabi cebelek
Taştat	Derbendi	Zeheri(D.bakır)	Dertep
İstil	Şurucu	Marlat	Devsekan
Viranlı	KeferAllab	Kefre	Derince
Şevracı	Küprak	Şekfan	Mebzec
Keferzi	Çilçin	Kendrib	Sunuri

[195] Dilek Daşdemir, **Midyat İlçe Merkezi'nin Coğrafyası**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2009, s. 79.
[196] Diyarbakır Salnamesi, C.I, s. 222.
[197] Diyarbakır Salnamesi, C.III, s. 170.
[198] Diyarbakır Salnamesi, C.V, s. 416.

Mihran	Merdis	Aynverd	Ziyare
Hermisi	Hezrib		

316 Nolu Midyat Şer'iye Sicilinde (1913-1921) 58 köyün ismi geçmektedir.[199] Arşiv belgelerinden tespit ettiğimiz bazı köyler ise şunlardır: Enhel, Kerşaf, Dalin, Arnas, Yasrin, Salhi, Aynkaf, Bacdin, Hayrin, Ketivan, Bakıskan, Höşterik, Kasr, Hisar köyleridir.[200] 21 Eylül 1905 (Hicri 21 Recep 1323) tarihinde aralarındaki nefretten dolayı dağılmış olan Enhel köyündeki ahalinin evlerine getirildiğinden bahsetmektedir.[201] 24 Kasım 1919 (Hicri 01 Rebiülevvel 1338) tarihinde Midyat kazasına bağlı Enhel karyesi ahalisinin Kerşaf karyesi ahalisinden gasp ettiği koyunların sahiplerine verildiği ve aralarında husumet kalmadığı kaydedilmektedir.[202] 5 Haziran 1900 (Hicri 6 Sefer 1318) tarihli belgede ise Heverki aşireti mensubu iken Dekşuri aşiretine geçen Dalin muhtarı Esad'ın kendisine karşı çıkan köylülere karşı dışarıdan sağladığı destekle giriştiği çatışmadan ve bununla ilgili çalışmalara değinilmiştir.[203] 14 Mart 1897 (Hicri 10 Şevval 1314) tarihli belgede kazaya bağlı Arnas köyünün Hıristiyan muhtarı Melkin'e saldıran eşkıya Osman Timur'un yakalandığı, adamlarının da yakalanması isteği bildirilmiştir.[204] 10 Nisan 1895 (Hicri 14 Şevval 1312) tarihli belgede kazaya bağlı Yasrin köyünde Müslüman olan 114 Yezidinin ihtiyaçlarının giderilmesi istenmiştir.[205] 2 Haziran 1869 (Hicri 21 Safer 1286) tarihli belgede Salhi köyüne saldırıp köylüleri öldüren Osman Timur hakkında yapılan incelemeye değinmektedir.[206] 1 Temmuz 1869 (Hicri 21 Rebiyülevvel 1286) tarihli belgede ise Midyat kazası Aynkaf köyüne su götürülmesi istenmiştir.[207] 30 Temmuz 1883 (Hicri 25 Ramazan 1300) tarihli belgede Bacdin köyündeki Hıristiyanlar arasındaki husumetin giderilmesi istenmiştir. 12 Nisan 1894 (Hicri 6 Şevval 1311) tarihli belgede ise Bacdin, Hayrin, Kerivan

[199] Yüce, **316 Nolu Midyat Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu…**, s. 129-130.
[200] BOA, ŞD.,1454/8,BOA, DH. MKT, 1742/42.
[201] BOA, TMIK. M, 206/13.
[202] BOA, DH. EUM. AYŞ, 27/2.
[203] BOA,Y.PRK.DH., 11/77.
[204] BOA, DH. TMIK.M., 29/46.
[205] BOA, Y.A.HUS, 324/1.
[206] BOA, ŞD., 1452/34.
[207] BOA, ŞD., 1454/8.

köylerinin nahiye olarak geçtiği görülmektedir. Bu durum köylerin statüsünün değiştirilerek nahiyeye dönüştürüldüğünü göstermektedir.[208] 11 Nisan 1889 (Hicri 10 Şaban 1306) tarihli belgede ise Bakıskan ve Höşterik köylüleri hakkındaki şikayetlerin asılsız olduğu bildirilmiştir.[209] 19 Ocak 1909 (Hicri 26 Zilhicce 1326) tarihli belgede hükümetten suçlarından dolayı affedilmeyi isteyen Kasr köyünden İzzettin ile Hisar köyünden Mehmet Selim'in telgrafları için gerekenin yapılması istenmiştir.[210] Midyat kazasına bağlı köy sayısı düşünüldüğünde arşiv belgelerinde çok az köyün adı geçmektedir. Bu köylerle ilgili belgelerin çoğu oluşan asayiş bozukluklarını gidermek ya da hizmetlerin götürülmesi amacıyla gönderilen belgelerdir. Belgelerde adı geçen köylerin bir kısmı günümüzde Midyat sınırları içerisinde bulunmaktadır. Ancak 1882-1883 yılında Midyat kazasına bağlı 231 köy olduğu düşünüldüğünde, bu köylerin büyük bir kısmı idari yapıda meydana gelen değişikliklerle kazadan ayrılmıştır. Çünkü günümüzde Midyat'a bağlı köy sayısı 54'tür.

2.2.5. Mahalle

Terim anlamı itibariyle mahalle, "mahall" ile aynı kökten olan ve "konaklanan yer" anlamına gelmektedir. Daha sonra mahalle, bir semt anlamında Türkçeye geçmiştir.[211] Osmanlı'da ise mahalle, sosyal ve fiziki bir yapıdır. Mahallede bulunanlar sorumluluk duygusu içerisinde birbirleriyle dayanışma içinde yaşarlar. Mahallede yaşayanlar suçluların tespit edilmesi ve ceza verilmesi, vergilerin tespiti, ihtiyaçların yerine getirilmesi gibi birçok konuda yardımcı olmuşlardır.[212]

Mahalle; "üyelerinin ortak bir mekânda ibadet ettikleri ve sayılarının bin kişiden oluştuğu birim'' olarak nitelendirilmiştir. 1871 tarihli Osmanlı vilâyet kanununda ise "en az elli evden oluşan bir yerleşim birimi'' şeklinde tanımlanmıştır. 316 numaralı Midyat Şer'iye Sicilinde (1913-1921) adı geçen mahalle isimleri şunlardır: Necruat, Gavzat, Ganves, Çalvat, Saidovat ve Cilmevan mahalleridir. 317

[208] BOA, ŞD., 1459/58., BOA, BEO, 384/28740.
[209] BOA, DH. MKT., 1615/47.
[210] BOA, DH. MKT., 2711/80.
[211] Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi**, Sayı:13, İstanbul 2005, s. 94.
[212] Ömer Düzbakar, "Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:5, Bursa 2003, s. 97.

numaralı Midyat Şer'iye Sicilinde (1910-1916) geçen mahalle isimleri ise Nehruz, Camii, Saidovat, Sur, Şehidiye, Ğannovat, Melki, Mebro, Saido, Haşrevat, Protestan, Melkiyeri, Yağdevat, Çalmevat, Zabok, Mustafa Paşa, Barlat, Kasrevan, Tekye, Gölesyan, Medrese ve Miran mahalleleridir.[213] 320 numaralı Midyat Şer'iye Sicilinde (1897-1911) ise Ğannovat (Cumhuriyet Mahallesi) Saidovat (Gölcük Mahallesi) Zabuk (Işıklar Mahallesi) ismi geçmektedir.[214] Günümüzde bu isimlerde bir mahalle bulunmamaktadır.[215]

2.2.6. Postahane

Osmanlı'da ilk posta yapılanması nezaret olarak 1840 yılında oluşturulmuştur. İlk Postahane ise İstanbul'da "Postahane-i Amire" adıyla kurulmuştur. 1843 yılında telgrafın icat edilmesinden 11 yıl sonra telgraf hizmeti başlamış ve bu hizmetleri planlamak amacıyla 1855 yılında ayrı bir Telgraf Müdürlüğü oluşturulmuştur. 1871 posta ve telgraf birleştirilerek Posta ve Telgraf Nezareti kurulmuştur. 1876 yılında uluslararası posta şebekesi oluşturulmuş, 1901 yılında ise koli ve havale işlemleri yapılmaya başlanmıştır. 1909 yılında Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti'ne dönüştürülmüş, 1913 yılında da Posta, Telgraf ve Telefon Umum Müdürlüğü adını almıştır.[216]

Midyat kazasında telgraf hattının kurulmasıyla ilgili ilk bilgilere 26 Şubat 1879 (Hicri 4 Rebiülevvel 1296) tarihli Osmanlı arşiv belgesinde rastlamaktayız. Bu belgede inşa edilen telgraf hattının masrafı ve memur maaşının ödenmesi istenmiş, ancak telgraf hattıyla ilgili ayrıntılı bilgiler yer almamıştır.[217] Bu tarihten önce Telgraf hattının olup olmadığı bilinmemektedir. Diyarbakır Salnamelerinde de Midyat kazası Telgraf ve Posta teşkilatıyla ilgili bilgilere en erken 1882 yılında rastlamaktayız.

---

[213] Aydın Akın, **317 Nolu Midyat Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1910-1916),** Batman Üniversitesi- Elazığ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Batman 2016, s. 246.

[214] Gökhan Yeşilmen, **320 Nolu Midyat Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1897-1911),** Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Batman 2012, s. 109.

[215] Yüce, **316 Nolu Midyat Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu…**, s. 130.

[216] https://www.ptt.gov.tr/Sayfalar/Kurumsal/Hakkimizda.aspx#ptt_tarihce, Erş.:13.01.2019.

[217] BOA, ŞD., 1456/2.

Tablo 7: Midyat Kazasında 1882-1904 Tarihleri Arasında Görevli Telgraf Memurları[218]

Yıl	**Görevli Memur**
1882-1883	Tahir Efendi
1883-1884	Tahir Efendi
1884-1885	Ali Efendi
1890-1891	Ali Efendi
1894-1895	Ali Rıza Efendi
1898-1899	Ali Rıza Efendi
1900-1901	Ali Rıza Efendi
1901-1902	İzzet Efendi
1903-1904	İzzet Efendi

Belgelerden hareketle Midyat kazasında posta teşkilatıyla ilgili ilk bilgilerin Osmanlı arşiv belgelerindeki 1879 yılına ait olduğu, Diyarbakır Salnamelerinde ise Midyat kazasında ilk posta veya telgraf memurunun 1882 yılında atandığı ve isminin Tahir Efendi olduğu görülmektedir. Daha sonra 1904 yılına kadar Ali Efendi, Ali Rıza Efendi ve İzzet Efendi görev almışlardır. 4 Haziran 1904 (Hicri 20 Rebiülevvel 1322) tarihli belgede ise Posta müdürü Zülfi Efendi'ye iyi hizmetlerinden dolayı ödüllendirilmesi istenmiştir.[219] Osmanlıda ilk posta teşkilatının kurulduğu 1840 yılı düşünüldüğünde Midyat kazasına posta teşkilatının gelmesi 40 yıldan fazla sürmüştür.

[218] Diyarbakır Salnameleri C.III, s. 161, 232, 328, Diyarbakır Salnameleri C.IV, s. 49, 141, 252, Diyarbakır Salnameleri C.V, s. 676, 162, 274.
[219] BOA, DH. MKT. , 857/50.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL VE EKONOMİK YAPI

3.1. Sosyal Yapı

Tarih boyunca Midyat birçok etnik ve dini yapıyı bünyesinde barındırmıştır. Midyat kazası bu açıdan zengin bir sosyal yapıya sahiptir. Kazada Kürtler, Araplar (Mhalmiler), Süryaniler, Yezidiler, Becirmaniler (Seyyidler), Kareçiler (Mıtırblar) ve Ermeniler gibi etnik ve dini topluluklar yaşamıştır.

Midyat'ta yaşayan etnik gruplardan birisi Kürtlerdir. Mardin'de yaşayan Kürtlerin büyük bir bölümü son 10-20 yıla kadar kent merkezlerinde değil, kırsalda yerleşiktir ve bu tarihsel yapı Osmanlı döneminde de hâkimdir. Bölge şehirlerinde nüfus ve nüfuz olarak ticarette ve zanaat islerinde Araplar ile gayrimüslimler baskınken, kırsal alanlarda Kürt nüfusu hâkimdir. Bugün de olduğu gibi Arap ve Hıristiyan (özellikle Süryani) köyleri de olmakla birlikte, köylerin büyük çoğunluğu Kürt'tü ya da köylerde Kürtçe konuşulmaktaydı. Örneğin Osmanlı kayıtlarında şehirlerin dışında yasayan halkın tamamı, Ekrad[220] olarak adlandırılmıştır. Elbette şehirlerde yasan Kürt seçkin ve aristokrasisi de mevcuttur.[221]

Midyat'ta yaşayan Kürtler, inançları gereği Sünni İslam ve Şafii mezhebini teşkil etmektedirler. Buradaki Kürtler arasında aşiret mensubu olma durumu vardır. Ancak eskiye nazaran katı bir aşiret hiyerarşisi söz konusu değildir.[222] Şemikan aşiretine mensup Nehrozoğlu ve Mehmedo ailelerinin Budaklı (Kerşaf) ve Sivrice

[220] Arapça kökenli bir kelime olup Osmanlıca Kürtler anlamına gelmektedir.
[221] Engin Sarı, **Kültür, Kimlik, Politika: Mardin'de Kültürlerarasılık**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Sinema Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 142.
[222] Nurgün Oktik- Fethi Nas, ''Ulus-Devlet ve Topluluklar: Midyat Örneği'', **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** 2005, Sayı: 15, s. 129.

(Dalin) köylerinden göç edip, kazada yaşayan Süryanilerin desteğiyle, Midyat merkeze 1800'lü yıllarda yerleşen Kürtler, günümüzde Midyat'ta nüfusun büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu tarihten önce Midyat merkezde Süryaniler, Estel tarafında ise Mhalmiler (Araplar) yaşamaktaydı. Kürtlerin Estel tarafına yerleşimleri ise, çeşitli nedenlerden dolayı çevre köylerden gelen göçlerle olmuştur. Kürtler, Midyat kesiminin bütün mahallelerine dağıldıkları halde, Estel kesiminde ise daha çok Ortaçarşı mahallesinin dış kesimlerine yerleşmişlerdir. Midyat kesiminde yaşayan Kürtlerin büyük kısmı çevre köylerden gelmişlerdir. Bunlar Süryanilerle iç içe yaşadıklarından birbirlerinin kültüründen de etkilenmişlerdir. Nitekim Kürtlerin mensup olduğu birçok aşiret yapılanmasında Süryaniler de yer almıştır. Geçmişte çeşitli anlaşmazlıklar ve çatışmalar olsa da bu farklı dini ve etnik kültürler birlikte yaşamayı sürdürmüşlerdir.[223]

Midyat'ta yaşayan bir diğer yoğun nüfuslu topluluk Mhalmilerdir (Araplar). Mhalmiler hakkında akademik anlamda geniş bir araştırma bulunmamaktadır. Midyat nüfusunun Kürtlerden sonra en kalabalık kesimini Mhalmiler oluşturmaktadır. Mhalmi nüfusu daha çok Mardin il merkezi, Gercüş, Kızıltepe, Midyat, Nusaybin ve Savur'da yaşamaktadır. Günlük hayatlarında Arapçanın Kıltu lehçesini konuşup, inanç olarak Sünni İslam ve Şafii mezhebinden olan bu topluluk, gerek kendileri, gerek çevredeki diğer topluluklar tarafından Mıhellemi ya da Mhalmi olarak nitelendirilmektedir.[224]

Midyat merkez ve civar köylerinde bulunan, bölgede yaşayanların deyimiyle ''Izyağ–ıl Mhallemiye'' (Mhalmilerin köyleri) olarak adlandırılan Gelinkaya (Keferhuvar), Acırlı (Derizbin), Söğütlü (Kınderip), Şenköy (Epşe), Yolbaşı (Keferıllep) gibi köyler ile Mardin merkez, Ömerli, Savur ve Midyat'ın bir bölümü olan Estel'de yaşamaktadırlar.[225] Mhallemice İran lehçesine benzeyen Türkçe ve Arapça karışımı melez bir lehçedir.[226]

---

[223] Çetin, **Midyat'ta Etnik Gruplar**, s. 58-59.
[224] Abdurrahim Özmen, **Turabdin Süryanileri Örneğinde Etno- Kültürel Sınırlar**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkbilim (Etnoloji) Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 103.
[225] Çetin, **Midyat'ta Etnik Gruplar**, s. 59.
[226] Uygur, **Midyat Halk Kültürü Monografisi**, s. 13.

Mhalmilerin kökenleri hakkında dört görüş bulunmaktadır:

1. İlk görüşe göre; Mhalmiler, Hıristiyanlıktan kopmuş Arap ve Kürtlerden meydana gelmiş melez bir halktır.

2. Diğer bir görüşe göre Mhalmiler; "Türk ve Arapların kaynaşması sonucu oluşmuş bir halktır." Bu görüş eskiden beri halk arasında kabul görmüş yaygın bir fikirdir.

3. Üçüncü bir görüş ise Süryani kaynaklarına dayanır. Bu görüş; "Mhalmilerin Hıristiyan Süryani bir halk iken, 1600'lü yıllarda meydana gelen büyük oruç, salgın hastalık, baskılar ve metropolit seçimleri gibi olaylar nedeniyle büyük bir kısmının İslam dinine geçtiğini" savunur.

4. 2004 yılında Midyat'ta bulunan etnik gruplarla ilgili yapılan bir saha araştırması sırasında yapılan görüşmeler ve taranan kaynaklar sonucunda varılan dördüncü görüşe göre ise Mhalmiler; "Hıristiyan iken, Patrik İsmail Olayı[227] ve İslam fetihleri sonucunda yöreye yerleştirilen ve hâkimiyeti elinde bulunduran Beni Hilal[228] kabilesinin de etkisi sonucunda Müslüman olmuş büyük kısmı Süryani kökenli bir halktır.''[229]

Midyat-Nusaybin güzergahının Batısı ile Midyat-Savur yolunun güneyinde bulunan köylerde ağırlıklı olarak yaşayan Mhalmilerin, etnik kökeni hakkında yeterince kaynak olmamakla birlikte, Lübnan'dan geldiklerine dair iddialar da bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, Mhalmi isminin, 15. yüzyılda yaşayan bir Kürt aşireti olan Maklemite'den geldiği, bundan dolayı bu topluluğun aslında bir Kürt topluluğu olduğu söylenmektedir. Bazı Süryani kaynaklar ise bu topluluğun Süryani ve Hıristiyan olduğunu, 1600 yıllarda Müslüman olduklarına değinse de; diğer bir

[227] Rivayete göre Patrik İsmail döneminde, Turabdin 'de hayvanlar da salgın bir hastalık yayılmıştı. Her geçen gün hayvan ölümleri artıyormuş. Bu sıkıntı sırasında Paskalya Bayramı (İsa'nın Diriliş Bayramı) gelmeden önce 50 günlük Perhize (Şawmo Rabo) denk geliyordu. Bundan dolayı hayvanlar kesilip yenilmiyordu. "Atılacaklarına yenilsinler" düşüncesiyle, Mhalmi köylerinde yaşayanlar, Patriğe (Mardin'e) gider ve durumu anlatarak çözüm istemişlerdir. Patrik ise her seferinde olumsuz yanıt verince, Mhalmi ileri gelenleri bu olumsuz durumdan kurtulmak için İslam'a geçmeye karar verirler. Bunun sonucunda birçok Mhallemi köyü İslam'a geçer. Köylerinde bulunan kilise ve manastırları ya yıkar ya da camiye çevirirler.

[228] Adnaniler'e mensup bir Arap kabilesidir.

[229] İhsan Çetin , "Mardin Çevresi Arapları: Mhalmiler ve Kökenler", **Kırkbudak Anadolu Halk Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 8, s. 3-4.

kaynağa göre, Mhalmilerin, 1525 yıllarında zaten Müslüman olduğu belirtilmişlerdir. Avrupalı Seyyah Niebuhr'a göre ise Mhalmiler, 1766 yıllarında Midyat ve Tor dağlarındaki takriben 15 köyde yaşayan 3 Kürt aşireti olan Dekşuri, Butaki, Aşeti aşiretlerinden birisiydi. Ziya Gökalp de Mhalmilerin bir Arap ve Kürt aşireti olduğunu kaydetmiştir.[230]

Mhalmilerin etnik kökeni hakkında saf bir ırktan söz edercesine değerlendirme yapmak doğru değildir. Mardin ve çevresinin onlarca medeniyete ve kavme ev sahipliği yaptığı dikkate alınırsa burada kavimler arasında ciddi anlamda geçişler yaşandığı unutulmamalıdır. Nitekim günümüzde köken olarak Kürt olan Arap kabilelerinden, Türk olan Kürt aşiretlerden ya da Kürt olan Türklerden söz edebiliyoruz. Son olarak Mhalmilerin ağırlıklı olarak Şeyban kabilesinden olmakla birlikte, diğer Arap kabilelerden, bölgenin etnik unsuru olan Süryaniler, Kürtler ve bir dönem siyasi hâkim olan Farisiler ve Türklerle, sosyal ilişkileri, siyasi iş birliği, ittifaklar, sığınma ve evlilikler yoluyla etkileşimleri kaçınılmaz olan bir Arap topluluk olduklarını söyleyebiliriz.[231]

Midyat'ta yaşayan bir diğer topluluk Süryanilerdir. Süryaniler Orta Doğuda yaşayan en eski topluluklarından birisidir. Süryani kültürü en az 6000 yıllık tarihi boyunca kendisine özgün dilini, otantik kültürünü ve aynı coğrafyadaki yerleşiklik yaşamını tüm zorluklara rağmen koruyabilmiştir. M.Ö. 539 yılına kadar değişik siyasal oluşum ve isimler altında (Akad, Asur, Babil, Aram, Kalde vb.) Ortadoğu bölgesi ile dünya siyasal arenasında belirleyici bir rol oynayan Süryanilerin son siyasal oluşumu Urfa şehrinde M.S. 244 yılına kadar devam eden Abgar Krallığı olmuştur.[232] Midyat ile Orta Doğu ve Mezopotamya'nın en eski sakinlerinden olan Süryaniler, Kudüslülerden sonra Hıristiyanlığı ilk kabul eden, inanç ve geleneklerini yüzyıllarca canlı tutabilmiş topluluklardan biridir.[233] Osmanlı döneminde Süryaniler huzur içinde inançlarını devam ettirmişlerdir. 9 Ekim 1909 (Hicri 24 Ramazan 1327)

---

[230] Ziya Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Toker Yayınları, İstanbul 1999, s. 70.

[231] Adnan Demircan, ''Muhallemilerin Etnik Kökeni Etrafında Tartışmalar'', **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık, Haz: İ. Özcoşar, Mardin 2012, s. 476-479.

[232] Özcan, **Midyat'ta Evlenme Geleneği**, s. 38.

[233] Uygur, **Midyat Halk Kültürü Monografisi**, s. 16.

tarihli belgede Süryanilere karşı kötü davrananlar hakkında gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir.[234]

Midyat ile Orta Doğu ve Mezopotamya'nın en eski sakinlerinden olan Süryani topluluğunun toplam nüfuslarının tahminen 3-4 milyon olduğu düşünülmektedir.[235] Süryaniler; köken olarak Mezopotamya'da yaşayan bir halk, dini açıdan ise Hıristiyan olan bir topluluktur. Süryanilerin kökeni ve geçmişiyle ilgili farklı fikirler bulunmaktadır. Günümüzde de Süryanilik, Hıristiyanlığa bağlı bir mezhebi ya da dinsel bir topluluğu temsil etmektedir. Bu topluluk, Milattan önceki dönemlerde bulundukları coğrafi mekânlara göre, Arami ve Asuri; Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra ise Nasturi, Melkit, Maruni ve Keldani olarak adlandırılmışlardır. Bu isimler özellikle Süryaniliğin önemli din adamlarının adlarından gelmiştir. Günümüzde Ortadoğu'da yaşayan ve Hıristiyanlık inancına sahip halkların büyük bir kısmı Süryani ya da Doğu Hıristiyanları olarak adlandırılmaktadır.[236]

Süryani (Süryoyo) sözcüğü hakkındaki varsayımlardan bazıları şunlardır:

-Birinci görüşe göre; Süryani ismi, Yahudileri özgür bırakan Pers hükümdarı Keyhüsrev'in adından gelmektedir. Babil hâkimiyetinden kurtulup Kudüs'e dönen Yahudiler, Sirrus'un onlara gösterdiği iliden övgüyle bahsederken konuştukları Aramicede Seyrusça veya Süryanca demeye başladılar.

-İkinci görüşe göre; Süryani patrikleri Mor Yakup, Mor Rabo'ya göre ise Suriye adı, bölgeyi işgal eden Kilokedenos'un kardeşi Suros'tan gelmektedir. Süryani ismi de bu kelimeden türemiştir.

-Suriye ismi, Lübnan da bulunan Sur kentinden türemiştir. Zamanla bu isim Yunanlılar tarafından sahil kesiminde yaşayan tüm topluluklar için kullanılmıştır.

-Diğer bir görüşe göre ise Suriye ismi, Hz. İbrahim'in neslinden gelen Asur ya da Asuri'nden gelmiştir.

---

[234] BOA, DH. MUİ, 20/61.
[235] Çetin, **Midyat'ta Etnik Gruplar**, s. 74.
[236] Oktik,-Fethi Nas, ''Ulus-Devlet ve Topluluklar: Midyat Örneği'', s. 126.

-Diğer bir görüşte ise Asur ülkesine Yunanlılar bir ‘y’ harfi ilave ederek ‘’Asurya’’ diyorlardı. Zamanla içerisinde ismin başındaki ‘a’ sesi düşerek ‘‘Surya’’ ismine dönüştü. Süryani ismi de coğrafi bir terim olarak buradan gelmiştir.[237]

Süryani tarihçilerin ise etnik kökenleri hakkında ileri sürdükleri tezlerde, genelde iki fikir öne çıkmaktadır: Bunlardan birincisi, “Süryani” isminin Suriyeli Arami hükümdarı Suros’tan geldiğini ve zaman içinde Hıristiyanlığa geçen halklar tarafından kullanıldığıdır.[238] Arami hükümdarı V. Abgar, M.S. 34 yılında Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra, Mezopotamya’nın farklı bölgelerine elçiler yollayarak, Hıristiyanlığın bu bölgelerde yayılmasına liderlik etmiştir. Bölgede yaşayanların Süryanice (Aramice) konuşuyor olması bu durumu hızlandırmıştır. Böylelikle Süryanilik ve Hristiyanlık özdeşleşmiş Süryanilik, kısa zamanda Mezopotamya bölgesine yayılmıştır. M.S. 37-43 yılları arasında Antakya elçilik kürsüsü kurulduğunda Hristiyanlık aktif bir konumdaydı. O dönemde, Hristiyanlık inancı ile Süryanilik özdeşleşmiş, iki kavram halk arasında aynı anlamda kullanılmıştır. Hz. İsa’nın havarileri ile bölge halkı Süryani ismini benimseyerek, Antakya Kilisesi’ni bu isimle adlandırmaya başlamış ve bu ismi Antakya Kilisesi’nin dini sembolü olarak kullanmışlardır. Üçüncü Antakya Patriği Mor İğnatiyos Nurani’nin, M.S. 107 yılında Romalılara gönderdiği mektubunda “Antakya Süryani Kilisesi” diye bahsetmiştir.[239]

1800’lü yıllardan önce Midyat’ta nüfusun büyük çoğunluğu Süryanilerden meydana gelmekteydi. Özellikle Beyt Zapto (Zapto Ailesi) ile Beyt Şağbo (Şağbo Ailesi) adlarında iki büyük Süryani aile kazada yaşıyordu. Ancak Kürtlerin Süryanilerin desteğiyle kazaya yerleştirilmelerinden sonra Süryaniler çoğunluklarını kaybetmeye başladılar. Özellikle dış göçler sonucunda Süryaniler, nüfus çoğunluklarını kaybetmişlerdir.[240]

Süryaniler Ortodoks, Katolik ve Protestan olmak üzere üç mezhebe ayrılmışlardır. Ülkemizde en çok Ortodoks Süryaniler bulunmaktadır. Ortodoks

[237] Çetin, **Midyat’ta Etnik Gruplar**, s. 75.
[238] Yakup Bilge, **Geçmişten Günümüze Süryaniler**, Zvi-Geyik Yayınları, İstanbul 2001, s. 26.
[239] Mehmet Çelik, **Ortadoğu Mozaiği Süryaniler- Nasturiler**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 1998, s. 75.
[240] İhsan Çetin, **Kent Kültürü Zenginliğinde Etnik Farklılıklar: Midyat Örneği**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2005, s. 61-62.

Süryani Patrikliği 1959 yılından beri Suriye'de bulunmaktadır. Katolik Süryaniler ise Lübnan'da bulunmaktadır. Protestan Süryanilerin sayısı ise hem dünyada hem de ülkemizde oldukça azdır.[241] Süryaniler, bulundukları bölgede kültür ve sanat alanında eserler bırakarak bölgenin kültürel ve sosyal hayatında iz bırakmışlardır. Birçok din ve bilim insanı yetiştirerek, bölgenin kültür ve medeniyetinin gelişmesine katkı sağlamışlardır.[242] Ayrıca Süryaniler; Roma, Pers, Bizans, Arap, Moğol ve Türkler ile ilgili birçok tarihsel belgeye sahiptir. Bu belgeler kilise arşivlerinde özenle saklanmaktadır. Süryanilerin günümüzde Türkiye, Lübnan, Suriye, Irak, Ürdün. İsrail ve Hindistan gibi ülkelerde az da olsa nüfusları bulunmaktadır. Fakat bunların çoğu yapılan göçlerle Avrupa ve İskandinav ülkeleri başta olmak üzere Amerika'ya ve Avustralya'ya göç etmişlerdir.[243]

Günümüzde Midyat ve çevre köylerinde 2000'e yakın Süryani nüfusu bulunmaktadır. Özellikle ülkemizde huzur ortamın artmasıyla hem Türkiye içinden hem dış ülkelerden kalıcı veya geçici geri dönüşler olduğundan Süryani nüfusuyla ilgili kesin rakamlar bilinmemektedir. Fakat yukarıda verilen rakamın 2005 yılında Süryanilerden alınan bilgilere dayanılarak verilen sayıya yakın olduğu söylenebilir. Bu sayının 1200'e yakını Midyat, Dargeçit ve İdil ilçelerinde, 400'e yakını Nusaybin'de, 400'e yakını da Mardin'de yaşamaktadır.[244]

Özetle Asuri-Süryaniler yer değiştiren bir topluluk iken Hıristiyanlığın kabulünden sonra Irak ve Suriye'den Mardin, Midyat ve çevresine gelmişler ve yerleşik düzene geçmişlerdir. Bölgede yaşayan Şemsiler ve Yezidilerin bir kısmını cebren Hıristiyanlaştırmışlardır. Ermeniler hariç Hıristiyanlığın bütün mezheplerinde kiliselerin yönü Kudüs'e dönük iken, Turabdin bölgesindeki Süryani kiliselerinin doğuya dönük olması, Süryanilerin, Ermeni ve Şemsi kültürünü devam ettirdiklerinin bir kanıtı olarak gösterilmektedir. Ayrıca Süryaniler ve yöre halkı tarafından bugün bile yaşatılan ''Basımbar''[245] geleneği güneş kültüne sahip Şemsiler ve Yezidilerin

[241] Zeynep Atikkan, -Berran Tozer , "Son Süryaniler", **Dünya Dergisi**, 1994, s. 30.
[242] Aziz Koluman, "Ortadoğu'da Süryanilik", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları Dergisi**, Ankara, 2001, s. 2.
[243] Oktik-Fethi Nas, ''Ulus-Devlet ve Topluluklar: Midyat Örneği'', s. 127-128.
[244] Özmen, **Turabdin Süryanileri Örneğinde…**, s. 164.
[245] Türkçede müjdeleme anlamına gelen, Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya gebe kaldığını müjdelemenin bir anısı olarak her 25 Mart'ta kutlanan bir bayramdır. Mhalmilerin mavi ve beyaz iplerden ördükleri sicimlere ''Basımbar'' adı verilir. Aynı ifadeyi Arapça konuşan Süryanilerde kullanmaktadır.

bir kültürüdür. İki renkten değil güneşin renklerini sembolize eden yedi farklı renkten oluşmaktadır. Gelenekselliği, toplumsal yaşamda yaşatan Süryaniler bölgede yaşayan diğer kültürlerle etkileşim sonucunda, diğer halklarla kültürel alışverişlerde bulunmuştur. İbadetlerin uygulanış biçiminde bunun en somut örneğini görebiliriz. Hıristiyanlık dininde ‘’secde’’nin sadece Süryani Kadim ve Ermeni Gregoryen kiliselerinde uygulandığını ibadetlerin uygulanış şeklinde de kültürel alışverişin olduğunu söyleyebiliriz. İbadet sırasında ellerin göğüs hizasında bağlanması, kadınların başörtülü olması ve erkeklerin arkasında saf tutmaları bu görüşü destekleyen örneklerden bazılarıdır. Süryani Kadim ve Müslümanlar arasındaki kültürel etkileşimlere mezarlarında ortak motif ve oyukların bulunması, ölünün arkasından yemek dağıtılması, Süryanilerin ayin ve törenlerinde; Müslümanların ise ziyaret, kabir ve yatırlarda sandukaların başında pencere diplerinde veya oyuklarında mum yakmaları, her iki toplumun sevinç ifadesi olarak zılgıt çekmesi örneklerini verilebiliriz.[246]

Midyat kazasında geçmişte yaşayan etnik gruplardan birisi de Ermenilerdir. Midyat’ta Ermeni Şemsilerin varlığının milattan önceki dönemlere dayandığı anlaşılmaktadır. M.Ö. 189 yılında Ermeni kralı II. Tigranın bölgeye hâkim olduğu ve Ermenilerin Midyat ve çevresine yerleştikleri görülmektedir. Daha sonraki dönemlerde Yakubi Süryaniler Şemsi Ermenilerin mabetlerini kiliseye dönüştürmüşlerdir. Bunun kanıtlayan durum, Hıristiyanlıktaki mezheplerin tamamına kilisenin yönü Kudüs’e yönelik olarak yapılmıştır. Fakat yalnız Ermenilerde doğuya dönüktür. Bunun sebebi ise Ermenilerin güneşi fazla görmeyen bir bölgede yer almalarıdır. Bundan dolayı Hıristiyanlığı kabul etmeden önce güneşi kutsal kabul etmiştir. Bu nedenle kiliselerinin yönünü doğuya doğru inşa ettiler. Nitekim Yakubi Süryani kilisesi doğuya dönük durmaktadır.

Midyat’ta yaşayan Ermenilerin Mardin merkezde olduğu gibi, Gregoryen, Katolik ve Protestan olmak üzere üç ayrı mezhebe ayrıldığı ve bunların önemli bir kısmının Protestanlık mezhebine ait oldukları görülmektedir. Midyat kazasında Ermeni nüfusuyla ilgili farklı kaynaklarda birbirinden farklı rakamlar yer almaktadır. V. Cuinet’e göre 1891 yılında Midyat’taki toplam nüfus 6000 kişiden oluşmaktadır.

[246] Çetin, **Midyat’ta Etnik Gruplar**, s. 78.

Bu nüfus içerisinde 500 kişinin Ermeni olduğu yazmaktadır. Ancak verilen rakamlarda yanlışlıklar olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Müslümanlarla ilgili verilen rakamlar gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Raymond H. Kevorkian ve Paul B. Paboudjian'ın verilerine göre tehcir öncesi Midyat'taki Ermeni nüfusunun 1452 olduğu kaydedilmiştir. Yine aynı araştırmaya göre Midyat'ta Midyat'ta 1 Ermeni kilisesi ve 2 Ermeni okulunun olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca Ermenilerin mimarlık ve kuyumculuk işleriyle ilgilendikleri belirtilmiştir.[247]

Mardin Ermenileri, güvenirlik derecesi tartışmalı olmakla birlikte, kendi nüfuslarına ilişkin verilere sahiptir. Bu veriler arasında Kevorkian ve Paboudjian'ın Osmanlı döneminde Mardin kazasındaki Ermeni nüfusuyla ilgili çeşitli rakamlar verdikleri fakat bu rakamların abartılı olduğu görülmektedir. 18. ve 19. yüzyıla ait seyyahlardan edinilen bilgilere göre Ermenilerin, kentin toplam Hıristiyan nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturdukları iddia edilmektedir. Fakat bunun aksine bir başka kaynakta ise 18. yüzyıl sonlarında burayı gören Carsten Niebuhr'un Mardin'deki toplam 3000 hanenin 2000' nin Müslüman, diğerlerinin Hıristiyan ve 10 hanenin de Yahudi olduğu belirtilmektedir. Bir başka seyyah olan Dupre de 18. yüzyılda Mardin'de Katolik ve Ortodoks Ermenilerin yaşadığını belirtmektedir. Dupre'nin vermiş olduğu rakamların da abartılı olduğu görülmektedir.[248]

V. Cuinet 'in 1891 yılı verileriyle 1891 yılı Diyarbakır Vilayet Salnamesi verileri arasında bir tutarsızlık olduğu görülmektedir. Cuinet Ermeni Katolik nüfusunu 2250 rakamını verirken, Diyarbakır Salnamelerinde Katolik Ermeni nüfusunun 242 olduğu görülmektedir. 1894-1895 yılı Diyarbakır Salnamesine göre toplam Ermeni nüfusu 242 kişi olarak geçmektedir.[249] Kemal Karpat'ın verdiği verilere göre 1881/82-1893 yılı Osmanlı genel nüfus verilerine göre toplam Ermeni nüfusu 53 kişi olarak kaydedilmiştir. 1914 yılında verilen istatistik bilgilerinde ise 67 kişi olarak geçmektedir.[250] Bu veriler ile Paul B. Paboudjian'ın verdiği rakamlar

---

[247] Yıldız Deveci Bozkuş, ''Sosyal ve Etnik Yapı Açısından Midyat'ta Ermeniler'', **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildiriler**, Haz: İ. Özcoşar, Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık, Mardin 2012, s. 639.

[248] Yıldız Deveci Bozkuş, Mardin Ermenileri, **I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No:6, Haz: İ. Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, İstanbul 2006, s. 558.

[249] Diyarbakır Salnameleri C.IV, s. 166.

[250] Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830- 1914)**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 248.

(1452) arasında ciddi bir tutarsızlık olduğu gözükmektedir. Bütün bu veriler değerlendirildiğinde tehcir yıllarında Midyat'ta bulunan Ermeni nüfusunun çok az olduğu anlaşılmaktadır.

Midyat'ta yaşayan Ermenilerin Tehcir yıllarında Süryanilerle birlikte hareket ederek isyan faaliyetlerine katıldıkları anlaşılmaktadır. Midyat'ta gerçekleşen ilk olaylarda isyan edenler Gülgöze (Aynverd) köyüne sığınıp orada savunmaya geçmişlerdir. Mardin ve çevresinde saygın bir kişi olan Aynkaflı (Kayapınar) Nakşibendi Şeyhi Fethullah, Müslümanlar ile isyan edenler arasındaki çatışmanın son bulması için aracı olmuştur. Şeyh Fethullah bizzat öz oğlunu rehine olarak Ermeni ve Süryanilerden oluşmuş isyancılara vermiştir. Şeyh Fethullah bu şekilde isyancıların elindeki bazı silahları almıştır. Daha sonra Diyarbakır'a gelerek resmi kurumlardan askerlerin ve Kürtlerin geri çekilmesi için yazılı emir almıştır. Bu olaylarda Midyat'ta önemli bir manastır olan Deyrulumur Manastırı saldırılara maruz kalmış ve manastır yağmalamıştır. Hükümet yetkilileri bunu duyunca sert emirler vererek barışın tesis edilmesi ve güvenliğin sağlanması için gerekli tedbirleri almıştır. Nitekim kısa süre içerisinde Süryani cemaati yeniden kiliselerine geri dönmüşlerdir. Bu olaylarda Osmanlı Devleti için çalışan Midyat'ın önemli ağalarından Çelebi Ağa kargaşa sırasında dağılan Süryanileri toparlayarak köylerine götürmüş, yağmalanan mallarını onlara geri vermiştir.[251]

Ermeni tehcirinin uygulanması sırasında Midyat'ta yaşayan Süryaniler bu durumdan etkilenmiştir. Bu dönemde tehcirden korunmak amacıyla Ermenilerden bazıları canları ve mallarını korumak için Süryanilerin arasına karışarak gizlenmeye çalışmışlardır. Bundan dolayı Ermenileri koruyan Süryaniler göç ettirilince, bu durum sanki bütün Süryanilere karşı uygulanmıştır gibi propaganda yayılarak tüm Süryaniler Ermenilerle beraber ortak hareket etmeye yönlendirilmiştir. Bu arada Ermenileri kapsayan tehcir kanununun kendileri için de uygulanacağını düşünen Süryaniler Midyat ve çevresinde isyan hareketlerine girişmişlerdir. Tehcir kanununun uygulanmasında kararlı olan Diyarbakır valisi Reşit Paşa'nın ısrarcı tavrıyla, olayların başında aktif bir tutum göstermeyen Midyat Kaymakamı Nuri

[251] Oktay Bozan, "Ermeni Meselesi Bağlamında Diyarbakır Süryanileri ve Turabdin İsyanları", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 2, Elazığ 2015, s. 206-209.

Bey'in tutumu da olayların büyümesine neden olmuştur.[252] Sonuç itibariyle Midyat kazasında Ermeni nüfusun fazla olmadığı, Tehcir olayı sırasında bazı Ermenilerin Midyat Süryanileri arasına saklanarak Midyat'a yerleştikleri ve bölgedeki isyan hareketlerinde Süryanilerle birlikte hareket ettikleri anlaşılmaktadır.

Midyat'ta sayıları az da olsa yaşayan bir diğer topluluk Yezidilerdir. Yezidiler Orta Doğuda yaşayan kadim topluluklardan biridir. Müslümanlarla bir arada aynı coğrafyayı paylaşan ve yaşadıkları coğrafyada hem siyasi hem de kültürel olarak etkili olmuş bir topluluktur. Buna karşın geçmişte siyasi ve kültürel açıdan yalnız bırakılmış ve daha çok 'Şeytana Tapanlar' olarak adlandırılarak toplum tarafından dışlanmışlardır.

Yezidilik inancının kurucusu olarak nitelendirilen Adi b. Müsafir, Musul'a yerleşmiş ve taraftarları da etrafında toplanarak Şeyh'in halkasına dahil olmuşlar, Şeyhleri vefat ettikten sonra da türbesinin etrafını kutsal kabul ederek burayı inançlarının merkezi haline getirmişlerdir. Türbesinin bulunduğu Musul yakınlarındaki Laleş kenti ve etrafındaki köyler Yezidiler için kutsal mekanlardır. Yezidiler günümüzde Suriye, İran, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye gibi ülkelerde yaşamaktadırlar. Yezidiler bu ülkelerden çeşitli sebeplerden dolayı Avrupa'ya ve özellikle Almanya ile Fransa gibi ülkelere göç etmişlerdir. Ülkemizde takriben 500-600 civarı Yezidi nüfusu bulunmaktadır.[253] Ancak Irak ve Suriye'deki savaştan dolayı ülkemize sığınan çok sayıda Yezidi nüfusu da bulunmaktadır.

Mushaf-ı Reş (Kara Kitap) ve Kitabı Cilve (Tanrısal Açıklama Kitabı) adlarında iki kutsal saydıkları kitabı, Melek-i Tavus ve güneş kültü inancını benimsemişlerdir. Yezidiler, halk arasına yerleşen genel kanı olarak şeytana tapanlar olarak adlandırılır, ancak bu kanı temelde yanlıştır. Dini inançları arasında şeytana tapma yer almamaktadır. Onları rahatsız eden bu tanımlama yüzyıllardan beri kullanılmaktadır. Yezidilik ilk başlarda karmaşık bir Sünni mezhebi iken zaman içerisinde İran ve Anadolu dini inançlarından olan güneşe tapanlardan ve reenkarnasyon fikrinden etkilenmiş, bu özellikleri içerisinde harmanlayan dini bir

[252] Bozan, "Ermeni Meselesi Bağlamında Diyarbakır Süryanileri...", s. 206-209.
[253] Özmen, **Turabdin Süryanileri Örneğinde…**, s. 108.

inanışa dönüşmüştür. Yezidilik isminin kökeni hakkında birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre Yezidi adı, eski İran inancında iyilik tanrısı olarak adlandırılan "izd" ya da "Yezdan" isimlerinden türemiştir. Diğer yandan Zerdüştlük inancında "horoz" kutsal bir hayvandır. Yezidilik'te de buna benzer olarak, kutsanan ve her şeyin yaratıcısı olarak tanımlanan "Melek Tavus" horoza benzer bir şekilde yansıtılmaktadır. Yezidilerde Hz. Adem sonra ikinci ataları olarak Ezda (Tanrı verdi) denilen kişiyi kabul etmektedirler. Yezidilere bu nedenle "Ezdai, Ezidi veya Yezidi" denilmektedir. Yezidiler kendilerinin Ezda'dan geldiklerini ve onun soyundan gelmeyenler dinlerine giremeyeceklerine inanmaktadırlar. Çünkü inançlarına göre Yezidilerin soyu temizdir ve diğer milletlerden üstündür. Bu inanca göre Yezidiler, Hz. Adem'in kanından yaratılmışken, diğer insanlar ise Hz. Havva'nın kanından yaratılmıştır.[254]

22 Ağustos 1895 (Hicri 1 Rebiülevvel 1313) tarihli belgede askere alınacak Yezidilere karşı dışlayıcı bir tavır takınılmaması ve hoşgörülü davranılması istenmiştir.[255] 23 Ekim 1895 (Hicri 4 Cemazeyilevvel 1313) tarihli belgede ise Midyat kazasında Müslüman olan 280 Yezidinin cezalarının affedildiği anlaşılmaktadır.[256] Türkiye'de tarihte Mardin, Diyarbakır, Siirt, Şanlıurfa, Gaziantep gibi şehirlerde yaşarlarken günümüzde Mardin, Batman, Şırnak, Şanlıurfa, Gaziantep ve Diyarbakır'da sayıları çok az olsa yaşamaktadırlar. Midyat'ta, sayıları az da olsa Yezidiler yaşamaktadır. Merkez ve çevre köylerde yaşayan Yezidiler genelde yaşlı nüfustur. Son dönemlerde yurt dışında yaşayan birçok Yezidi köylerine dönmeye başlamışlardır.

Midyat'ta yaşayan Yezidiler genel olarak aralarında Kürtçe konuşmaktadırlar. Araştırmalar köken olarak Kürt olduklarını söylese de dini inançlarından dolayı geçmişte Kürtlerin baskısına maruz kaldıklarından, Kürt olarak tanımlanmayı pek sevmemektedirler. Kendilerini Yazidi, Yazdâni, İzadi, Êzidi tanımlayan Yezidilerin ilk yaşadıkları yer Hakkaridir. Kendilerine ait bir aşiretleri olmayan Yezidiler, daha çok aile adlarıyla anılmaktadırlar. Fakat, Mardin bölgesindeki Yezidiler, bölgedeki

[254] Oktik,-Fethi Nas, ''Ulus-Devlet ve Topluluklar: Midyat Örneği'', s. 128.
[255] BOA, DH. MKT, 417/35.
[256] BOA, ŞD., 1471/13.

Kürt aşiretlere güvenlik açısında bağlı, fakat aşiret ağaları tarafından, daha çok diğer aşiretlerle çatışmalarda ve yağmalarda askeri bir unsur olarak kullanılmışlardır.[257]

Midyat bölgesinde Yezidilerin yerleşik olarak kaldıkları köylere Tur Nahiyesi içinde rastlanmaktadır. Bu topluluğun Midyat bölgesinde yerleşik oldukları köyler şunlardır: Mağara (Kivah)[258], Çayırlı (Kefnaz), Güven (Bacin), Oyuklu (Take), Yenice (Harabya) ve Çoraklı, Koçan mezralarıdır. Ancak son yıllarda yörede Yezidilerin varlığından söz edilmez hale gelinmiştir.[259]

Midyat'ta etnik yapıyı oluşturan diğer bir grup ise kendilerinin Peygamber soyundan geldiklerini iddia eden Becirmanlar (Seyyidler)'dır. Midyat ve çevresinde yoğun olarak yaşayan ve kendilerini Hz. Muhammed'in soyundan gelen Seyyid Bilal'in torunları olarak tanımlayan bu halk daha çok "Seyyid" lakabını kullanmaktadırlar. Kendilerine "Becirman" denmesinin sebebi; ataları Seyyid Bilal'in bir dönem yaşadığı ve halen mezarının bulunduğu köyün eski isminin "Becirman" olmasıdır. Becirman, "vergisiz" anlamına gelmektedir. Köyün şimdiki ismi ise Cumhuriyet döneminde "vergili" olarak değiştirilmiştir. Kendilerinin köken olarak Arap olduklarını iddia eden bu grubun konuştuğu dil ise Kürtçedir. Tapu Tahrir Defterlerinde Becirman Köyü'nün ismi "Baba Cir" olarak geçmektedir. Bu ad zaman içerisinde Becirman şeklini almıştır.[260]

Becirmanilerin geneli İslam-Şafii mezhebine tabidirler. Hz. Muhammed'in soyundan olmalarından ve Seyyidliğin yükümlülüklerinden dolayı dinlerine bağlı kendi içlerine kapalı bir cemaat olarak bilinirler. Midyat'ın dışında sadece kendilerinin yerleştiği Gercüş ilçesine bağlı Vergili (Becirman) köyü ile Dolunay (Kefsenke), Merce gibi diğer köylerde de yaşamaktadırlar. Sayılarının fazla olmasının bir nedeni de Osmanlı dönemindeki vergi muafiyetinden dolayıdır. Bundan yararlanmak isteyenler de kendilerini Seyyid olarak tanıtmışlardır. Soy, baba tarafından devam etmesine rağmen anne tarafından bu sıfatı alanlar kendilerini Seyyid olarak görürler. Bundan dolayı bu sayı artmıştır.

---

[257] Özmen, **Turabdin Süryanileri Örneğinde…**, s. 109.
[258] Mağara köyünde yaşayan Müslümanlar yakın zamanda köy Yezidilere ait olduğu için boşaltmışlardır.
[259] Uygur, **Midyat Halk Kültürü Monografisi**, s. 12.
[260] Çetin, **Midyat'ta Etnik Gruplar**, s. 81-82.

Becirmanilerin ataları olan Seyit Bilal'in kabrinin bulunduğu Becirman köyü her yıl çok sayıda kişi tarafından ziyaret edilmektedir. Köyde her yıl "Zevi Seyit Bilal" adı altında 13 Eylül tarihinde yapılan bir tür şenlik yapılmaktadır ve yoğun bir ziyaretçi buraya gelmektedir. Zev Kürtçe dilinde kutlama, tören, etkinlik anlamlarına gelmektedir. Düzenlenen bu törenler inanç önderinin türbesinin bulunduğu yerde yapılmaktadır. Gerçekleştirilen bu gibi etkinliklerin toplum açısından birçok işlevi bulunmaktadır. Öncelikle bu gibi ziyaret günleri, halkın bir araya gelmesine ve birlikte eğlenmelerine olanak sağlamaktadır. Bunun dışında eski yıllardan beri devam eden bu tarz geleneksel günlerde bekâr erkekler ve aileleri gelin adayı bakma imkânı buldukları gibi, ayrıca önceden anlaşan genç çiftler de bu şenlikte evlenmek amacıyla kaçabilmektedirler. Evlenmek amacıyla gerçekleşen bu kaçma girişimi başka zamanlarda olsa, aileler arasında çok büyük sorunların çıkmasına neden olduğu halde, bu gibi türbe ziyareti günlerinde gerçekleşen kaçmalar ise, türbe sakini şeyhin hürmetine, aileler tarafından fazla büyütülmeden anlaşmayla sonuçlandırılmaktadır. Bu da Midyat halkının "Zevi Seyit Bilal" ve bu tarz törenlere ne kadar önem verdiklerinin göstergesidir.[261]

Midyat'taki bir diğer etnik toplulukta Mıtırblar veya Kareçiler olarak tanımlanan gruptur. Mıtırb ve Kareçi, bölgede, halkın Çingene ismine karşılık kullandıkları bir adlandırmadır.[262] Çingene halkına mensup bir topluluk olan Mıtırblar daha çok Hakkari, Cizre, Nusaybin, İdil, Midyat gibi yerlerde toplu şekilde yaşarlar. Hayatlarını düğünlerde kemençe çalarak ve yardım toplayarak devam ettirirler. Kendileriyle özdeşleşen ve rebab denilen "kemane" çalmaktadırlar. Bu topluluk Kürtçe konuşmakta olup Şafii mezhebine mensupturlar. Mıtırblar, yörede bulunan diğer etnik gruplara göre, daha yoksul ve daha silik kalmış bir topluluktur.[263]

Mıtırblar bölgede "Çingene" manasına gelen "Karaçiler" olarak isimlendirilmektedir. Bu isim kendilerine çevre halk tarafından onları aşağılamak için kullanılmaktadır ve Karaçi diye isimlendirilmekten hoşlanmamaktadırlar. Daha çok Mıtrıb ismini kendilerine daha yakın bulmaktadırlar. Karaçiler kendilerini Sazbant diye de tanımlamaktadırlar. Tapu Tahrir Defterinde Cemaat-i Karaçiya diye

[261] Çetin, **Midyat'ta Etnik Gruplar**, s. 82-83.
[262] Özmen, **Turabdin Süryanileri Örneğinde…**, s. 106.
[263] Özcan, **Midyat'ta Evlenme Geleneği…**, s. 45.

adlandırılan toplulukla ilgili günümüzde kesin bir yargıya sahip değiliz. Yakın zamana kadar göçebe bir topluluk olan Mıtırblar, günümüzde yerleşik hayata geçmişlerdir. Genelde evliliklerini kendi aralarında yapmaktadırlar. Mıtırblar, kendilerini fakir olarak görmekte bu nedenle dolaşarak temel ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Dolaşma işini daha çok kadınlar yaparken erkekler ise kemençe çalarak geçimlerini sağlamaktadır. Kemençenin dışında Keman, Davul ve Zurna da çalmaktadırlar. Bölgedeki diğer topluluklar tarafından Mıtırblar, kirli, kavgacı ve uzak durulması gereken kişiler olarak nitelendirilir. Mıtırb ise kendilerini, giyinmesini, konuşmasını, nerede nasıl davranmasını gerektiğini bilen biri olarak tanımlarlar. Onlara göre Karaçi dilenir, Mıtırb ise yaptığı bir iş karşılığı ücretini ister.[264]

Midyat'ta sosyal yapıyı daya iyi anlamak için aşiret yapısını da incelemek gerekir. Arapça kökenli bir kelime olan aşiret kabile ya da kabileden daha küçük bir topluluk anlamına gelmektedir. Türkçede ise daha çok göçebe insanlar için kullanılmıştır. Osmanlılarda ise boyun altında, cemaatin üstünde bir topluluğu ifade etmiştir. Osmanlı arşiv belgelerinde genel olarak ''Konargöçer'' ya da ''Yörük'' olarak nitelendirilmiştir. Büyükten küçüğe göre sıralandığında, boy (kabile, taife), aşiret, cemaat, oymak, mahalle, oba biçiminde adlandırılmıştır.[265]

Osmanlı Devleti'nin geniş bir coğrafyaya yayılmasının ardından resmi tanımlamaların zamanla "boy" kavramının yerini almasıyla, önceleri "taife" ardından "aşiret" kavramları ön plana çıkmış ve geniş kullanım alanı bulmuştur. Aşiret kavramı, yaygınlaşan kullanımına rağmen, klasik dönem Osmanlı kayıtlarında boy, oymak ve cemaat terimleriyle genellikle aynı anlamda kullanılmıştır.[266] Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşayan Kürtlere, yaşadıkları bölgede 19. yüzyılda aşiret yapılanmaları içerisinde emirlikler verilmiştir. Bu yapılanmalar genelde aynı aile fertleri arasından seçiliyordu. Osmanlı devleti, aile fertlerinden herhangi birini

[264] Özcan, **Midyat'ta Evlenme Geleneği…**, s. 45.
[265] Yusuf Halaçoğlu ,"Aşiret", **TDV İslam Ansiklopedisi**, c.4,Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 9.
[266] Sıtkı Karadeniz, **Aşiret Sisteminde Dönüşüm Batman Örneği**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Malatya 2012, s. 15.

emir olarak seçebiliyordu. Bu emirlikler "Mir" (emir) olarak adlandırılan liderler tarafından yönetiliyordu.[267]

Geçmişte Midyat kazasında etkin olan bir aşiret yapılanması vardı. Bunlar arasında en yaygın olanları Kürt aşiretleri olan Dekşûrî ve Hevêrka aşiretleridir. Daha çok devlete bağlı olan Dekşûrî aşiret ağası Midyat'a bağlı Arnas (Bağlarbaşı) köyünde bulunuyordu. Hıristiyanlarla münasebetleri daha iyi olan Dekşûrî aşiretinin reisliğini, 1890'larda Hanne Safar isimli bir Süryani yapmıştır. Midyat kazasındaki 18 aşiretten 11 tanesi Hevêrka aşiretine, 5'i de Dekşûrî aşiretine bağlıydı. Genelde hükümete muhalefet eden Hevêrkalılar Hamidiye Alayları kurmamıştır. Süryani üyelerin de yer aldığı Hevêrkalılar bu nedenle Hıristiyanları himaye etmişlerdir.[268]

Midyat aşiretlerini üç ana başlık altında değerlendirmek mümkündür. Bunlar Heverki[269], Dekşuri ve Mhalmilerdi. Ziya Gökalp eserinde bu aşiretleri şöyle tanımlar; Cizbini, Hisar, Reman, Gercüş, Arnas, Şemika aşiretleri Dekşüri ve Derhav, Alikan, Seydan, Arbiyan, Basıklı, Mezırkh, Durikan, Dalmakiyan, Salıhan, Dumnan, Aliki aşiretleri ise Heverki'dir. Mıhalmi aşireti bunların haricinde ise de Midyat kazasındaki aşiretlerin hemen ikiye ayrılmış olduğundan Mıhalmi aşireti de kısmen Heverki kısmen Dekşuri'dir. 1900 senesine kadar Dekşuri ve Heverki aşiretleri kendi içlerinde aynı soydan ve diğerinden ayrı iken o tarihten sonra aynı aşiretten olan reisler arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkarak her aşirette Dekşüri ve Heverki bendleri meydana gelmiştir. Zümrelerin bu iki fırkadan birisini terk ile diğerine geçmesi çoğunlukla olağandır. Mesela bir iki ay evveline gelinceye kadar Dekşüri adını alan grup Hisar, Gercüş, Arnas aşiretlerinin hemen tamamı ve Cizbini, Mahlemi, Şemika aşiretlerinin yarısı ve umumiyetle Çelebi Ağa'ya taraftar olanlardı. Heverki bendi ise Reman, Cizbini, Mahlemi, Şemika aşiretlerinin yarısı ve umumiyetle Haco Ağa'ya taraftar olanlardı. Aşiret ağalarının barışıp çatışmaları ile

---

[267] A. Vahap Uluç, "Kürtler de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret", Harran Ünv. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü ABD, **Mukaddime Dergisi**, Sayı: 2, Mardin 2010, s. 40.

[268] Ramazan Turgut, "Bir Halkın Göç Hikâyesi: Süryanilerin XX. Yüzyılda Türkiye'den Avrupa'ya Göç Süreci", Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi ABD, **Mukaddime Dergisi**, Mardin 2016, s. 278.

[269] Haverkan, yirmi dört aşiretten oluşan bir yapılanmaydı. Bu aşiretlerin çoğu Müslüman, bazıları Yezidi olup, ayrıca aralarında aşiretle kalıcı ilişkilileri olan Hıristiyanlar da bulunmaktaydı. Aşiretin Arap kökenli Mhalmi ve Arabiyan gibi üye aşiretleri de vardı. Martin Van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, İletişim yayınları, İstanbul 2003, s. 163.

bu gruplar farklılaştığı gibi, aşiretler fertlerinin bağlı bulundukları reislerinden nefret etmeleri veya muhalif reisin güç kazanmasıyla diğer tarafa katılmalarıyla grupların dengesi bozulmaktadır.

Dekşürilerin oturdukları arazi çoğunlukla dağ silsileleri arasında yer alan genişçe ve akar suları ihtiva eden vadilerden ibarettir. Heverkilerin ise daha taşlık, engebeli ve çoğunlukla susuz bir arazidir. Midyat'ın Heverki aşireti Savur'da bulunan Ömeryan aşiretinin Mahmutki aşiretiyle birleşmiştir. Dekşüri aşireti de Ömeryan'ın Atmani fırkasıyla birleşmiştir. Mhalmi nahiyesinde ise, Dekşüri aşireti, İsabegi ile Heverki aşireti de Halilbegi adlarıyla anılmaktadır. Bunlar Eğil nahiyesindeki İsmailbegi, Halilbegi bendleriyle ve Silvan aşiretlerini iki fırkaya ayıran Mil, Zil bendleriyle de simetriktir.[270]

Osmanlı arşiv belgelerinde geçen bu ifadeler Midyat kazasının aşiret yapısı hakkında bize bilgiler vermektedir. 9 Nisan 1853 (Hicri 0 Recep 1269) tarihli belgede Midyat kazasının İsabegi ve Halilbegi olarak ikiye ayrıldığı anlaşılmaktadır.[271] 5 Haziran 1900 (Hicri 6 Sefer 1318) tarihli belgede ise Dalin köyünde Heverki ve Dekşuri aşiretleri arasında gerçekleşen bir olaya değinmektedir.[272] 23 Temmuz 1902 (Hicri 16 Rebiülahir 1320) tarihli belgede aralarında husumet olan Dekşuri ve Heverki aşiretlerinin barıştırılması için bir komisyon kurulmuş ve bu komisyon aracılığıyla aşiretler arasında ahidname imzalanmıştır. Aşiretler padişaha ve sözlerine sadık kalacaklarına dair söz vermişlerdir. Ayrıca aşiretler arasından 5-6 kişiye devlet nişanı verilmesi ve kazanın nahiyelerinde 5 adet ibtidai mektebin açılması da istenmiştir.[273] 2 Mart 1907 (Hicri 17 Muharrem 1325) tarihli belgede İsabegi ve Halilbegi Arap aşiretleri arasındaki anlaşmazlığın giderildiği bildirilmektedir. Belgede bu durum şöyle anlatılmıştır: "*Midyat kazâsına merbût Mhalmi nâhiyesi halkı kâmilen evlâd-ı Arab'dan ve tâife-i mutî'adan oldukları ve nâhiye-i mezkûre ma'mûrelerden ma'dûd olduğu hâlde İsa Beyi ve Halil Beyi nâmlarıyla ikiye inkisâm ederek ahâlî beyninde birkaç seneden beri zuhûr eden nifâk ve şikâk neticesi olarak birçok kan dökülmüş ve nâhiye de harâba yüz tutmuş iken ön ayak olanlardan bir hayli eşhâsın derdestiyle*

[270] Ziya Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011, s. 94-96.
[271] BOA, MKT. MVL, 62/50.
[272] BOA, Y.PRK. DH, 11/77.
[273] BOA, Y.PRK. UM, 59/53.

tevkîf olunmaları yüzünden şekâvet temdîd edilmiş olduğu gibi bu kere de araları te'lîf olunarak sâye-i hazret-i pâdişâhîde şikâk külliyen izâle edildiği Mardin mutasarrıflığından iş'âr olunmağla ve bu da vilâyetin husûsiyet-i hâline nazaran muvaffakiyât-ı mühimme-i cenâb-ı hilâfet-penâhîden bulunmağla berây-ı ma'lûmât arz olunur fermân."[274] Bu belgelerden de anlaşıldığı üzere Midyat kazasında Kürtler arasında Heverki ile Dekşüri aşiretlerinin, Mhalmiler (Araplar) arasında ise Halilbegi ile İsabegi aşiretlerinin yapılanmasının olduğu anlaşılmaktadır.

3.2. Nüfus

Midyat kazasında nüfus ile ilgili en eski veriler Osmanlı Devleti dönemine aittir. 16. yüzyıl tapu tahrir kayıtlarında, Midyat kazasının ismi "Tur nahiyesi" olarak geçmektedir. O dönemde Tur nahiyesi Hasankeyf sancağına bağlıydı. Belgelerde Tur nahiyesinin 1526 yılında has vergisine bağlı 16 köyün 14'ünde Hıristiyanların, 2'sinde ise "Mhallemi" olarak isimlendirilen Müslüman Arapların bulunduğu görülmektedir. Bu köylerde toplam 918 hane ve 311 bekâr vergi mükellefi yaşamaktaydı. Bunun 873 hane ve 292 bekârı Hıristiyan nüfusken, 45 aile ve 19 bekâr da Müslümanlardan oluşmaktaydı. Daha geniş bilginin yer aldığı II. Selim dönemi (1566-1574) Tapu Tahrir Defterlerinde ise Tur Nahiyesinde 45 köy yer almaktadır. Bu köylerin 16'sı tamamen Hıristiyan iken, 1 köyde farklı inanç grupları yaşarken, diğer 28 köyde ise Müslümanlar yaşamaktadır. Müslüman köylere göre nüfusları daha kalabalık olan Hıristiyan köylerinde toplam 1888 aile ve 863 bekâr yaşamaktaydı. Buna karşın Müslüman köylerde 829 aile ve 192 bekâr yaşamaktaydı. Ayrıca tümü Müslüman olan göçebe 1.688 aile ve 136 bekâr da yaşamaktaydı. Bu nedenle göçebeler de ilave edildiğinde Müslüman aile sayısı 2.517, bekârların sayısı ise 328 olmaktadır. Bu sayı nahiyedeki Müslüman nüfusunu ortaya koymaktadır.[275]

19. yüzyıl boyunca idari yapıda meydana gelen istikrarsız değişiklikler ile sosyal istikrarsızlıklar kaza nüfus yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu gelişmelerin yanında zaman zaman meydana gelen kıtlıklar nedeniyle nüfus

[274] BOA, DH. TMIK. M, 237/49.
[275] Daşdemir, **Midyat İlçe Merkezi'nin Coğrafyası**, s. 35.

hareketlikleri olmuş ve kaza nüfusunun bir bölümü değişik yerlere göç etmek zorunda kalmıştır.[276]

Tablo 8: 1871-1872 Tarihinde Midyat Kazasında Bulunan Nahiye, Köy, Hane Sayısı ile Müslim ve Gayrimüslim Nüfus Oranları[277]

Nahiye İsmi	Köy Adeti	Gayrimüslim Erkek	Müslim	Hane	Toplam
Midyat	6	969	522	490	1491
Alikan	7	-	323	115	323
Mahelmi	19	768	3145	1240	3913
Dermemıkan	39	591	2164	1791	2755
Hasankeyf	33	861	4649	2493	5510
Zaz	49	1637	8058	4124	9695
Savur	27	746	8593	2616	9339
Ömerkan	30	-	3466	1128	3466
Midyat Kazası Yekun	210	5572	30920	13997	36492

Tablo incelendiğinde Midyat'ın nüfusu hakkında en eski tarihli 1871 yılı kayıtlarına göre Midyat'ta 13,997 hane ve 210 köy bulunmaktaydı. Nüfusun 30.920'si Müslüman, 5.572'si ise Gayrimüslim olmak üzere toplam 36.492 kişiden oluşmaktaydı. Alikan ve Ömerkan nahiyelerinde Gayrimüslim nüfusun olmadığı görülmektedir. Ömerkan, Dermemıkan, Alikan gibi nahiyelerinin ise aşiret teşkilatlanması olduğu görülmektedir. Midyat merkezde gayrimüslim nüfus çoğunluğu oluştururken, diğer nahiyelerin tamamında Müslümanlar çoğunluktadır.

[276] İbrahim Özcoşar, **Mardin Şeriye Sicilleri 253 (1806-1841)**, s. 138.
[277] Diyarbakır Salnameleri C.I, s. 222.

Kaza nüfusunun yaklaşık % 62'si Müslümanlardan, % 38'i ise Gayrimüslimlerden oluşmaktadır.

Tablo 9: 1881/82-1893 Osmanlı Nüfus Sayımında Midyat Kazasının Nüfusu[278]

	Müslüman		Ermeniler		Katolikler		Protestanlar		Monofizitler (Süryaniler)		Toplam
Midyat Kazası	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	
	9742	11784	24	29	93	118	146	200	1614	2043	25793

Tablo değerlendirildiğinde nüfusun yaklaşık %80'lik kısmını Müslümanlar, %15'ini Süryaniler, geri kalan kısmı Protestanlar, Katolikler ve az da olsa Ermeniler oluşturmaktadır. Ermenilerin yok denecek kadar az olduğu anlaşılmaktadır. Gayrimüslim nüfusun büyük kısmı Süryanilerden oluşmaktadır. 1872-1872 yılı verileriyle karşılaştırıldığında toplam nüfusun düştüğü görülmektedir. Bunun sebebi Midyat kazasına bağlı çok sayıda nahiyenin idari yapısında meydana gelen değişikliklerle kazadan ayrılmasıyla açıklanabilir. Müslim-gayrimüslim nüfus oranında ise büyük değişiklik olmamıştır.

Tablo 10: 1882-1883 Tarihinde Midyat Kazasında Bulunan Nahiye, Köy, Hane Sayısı ile Müslim ve Gayrimüslim Nüfus Oranları[279]

Kaza	Gayrimüslim	Müslim	Yekun (Toplam)
Midyat	4414	24025	28439
Hasankeyf	158	784	942
Yekun (Toplam)	4572	24579	29151

[278] Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 282.
[279] Diyarbakır Salnamesi, C.III, s. 170.

1871-1872 yılındaki nüfus verileriyle karşılaştırıldığında geçen 10 yıllık süre zarfında toplam nüfusun azaldığı görülmektedir. Bu durum idari yapıda meydana gelen değişiklikler veya göçlerle izah edilebilir. Köy ve hane sayısı artmasına rağmen (231 köy, 8454) nüfusta 1871-1872 yılına göre azalma olması, nüfusları fazla olan bazı nahiye ve köylerin Midyat'tan ayrılarak başka kazaları bağlanmasıyla izah edilebilir. Ayrıca dışarıya göç hareketlerinin olması da muhtemeldir.

Midyat nüfusuyla ilgili detaylı bilgiler 1891 yılına aittir. Carsten Niebuhr bu tarihte Midyat merkez nüfusunun 3500'ü Müslüman ve 2500'ü Ermeni (Gregoryen) ve Rum (Ortodoks) olmak üzere toplam 6000 kişinin yaşadığını söyler.[280] Ancak verilen bu bilgiler 1891 yılına ait nüfus verileriyle uyuşmamaktadır. Çünkü o tarihte kaza nüfusu bu rakamın çok üstündeydi. Bir başka seyyah olan Dupre de 18. yüzyılda Mardin'de Katolik ve Ortodoks Ermenilerin yaşadığını belirtmektedir. Dupre'nin vermiş olduğu rakamların da abartılı olduğu görülmektedir. Nitekim yukarıdaki iddialardan farklı olarak 1891 tarihli Diyarbakır Salnamesine göre Mardin Sancağındaki Katolik Ermeni nüfusu 242 kişidir.[281]

Tablo 11: 1894-1895 Tarihli Diyarbakır Salnamelerine Göre Midyat Kazasının Nüfusu[282]

	İslam	Ermeni Katoliği	Süryani Kadim	Protestan	Yezidi	Toplam
Midyat	Erkek-Kız 11275-11066	Erkek-Kız 129-113	Erkek-Kız 2131-2163	Erkek-Kız 306-322	Erkek-Kız 279-204	**27.928**

Tablo incelendiğinde nüfusun büyük kısmının Müslüman olduğu görülmektedir. Nüfusun yaklaşık % 75'ini Müslümanlar, % 25'ini ise gayrimüslimler oluşturmaktadır. Anlatılanların aksine Ermeni nüfusu önceki yıllarda olduğu gibi yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Var olan Ermeni nüfusunun da 1896

[280] Daşdemir, **Midyat İlçe Merkezi'nin Coğrafyası**, s. 36.
[281] Bozkuş, **Mardin Ermenileri**, s. 558.
[282] Diyarbakır Salnameleri CIV, s. 166.

olaylarından sonra büyük çoğunluğu yurt dışına göç etmiştir. Protestan Hıristiyan nüfusun Süryani nüfusa göre azınlıkta kaldığı görülmektedir. Midyat kazasındaki Yezidi nüfusun toplam nüfus içindeki payları % 2 civarıdır. Buda Yezidi nüfusun kazada az olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devletinin yaptığı son nüfus sayımı 1914 tarihlidir. Bu sayıma göre Midyat kazasının nüfusu 57.777 kişidir. Aşağıdaki tabloda Midyat kazasının Müslim ve gayrimüslim nüfus oranları verilmiştir

Tablo 12: 1914 Midyat Nüfusu[283]

Müslüman	42.607
Ermeni	67
Protestan Katolik	1.385
Süryani	13.470
Kadim	451
Keldani-Süryani	73
Yezidi	724
Toplam	58.777

Midyat kazasıyla ilgili genel bir nüfus bilgisi de 1914 yılına aittir. Midyat kazasında bu tarihte 42607'si Müslüman ve 15446'si Hıristiyan, 724'ü Yezidi toplam 58777 kişilik nüfus yaşamaktaydı. Nüfusun yaklaşık % 73'ünü Müslümanlar, % 27'sini gayrimüslimler oluşturmuştur. 1895 verileriyle karşılaştırıldığında toplam nüfusun iki kattan fazla artığı gözükmektedir. Süryani nüfusunda önemli ölçüde artış olduğu anlaşılmaktadır. Yezidi nüfusunda ise varlığıdır. Zaten çok az olan Ermeni nüfusunda ise fazla bir değişim olmadığı anlaşılmaktadır. Diyarbakır Vali Vekili Bedri Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 25 Kasım 1917 (Hicri 10 Safer 1336) tarihli şifreli telgrafta, "Midyat kazasının kayıtlı gayrimüslim nüfusunun 14

[283] Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830- 1914)**, s. 372.

bin kişi olduğu ancak kasabada 1.617, köylerde ise 6.781 Süryani Kadim nüfusun bulunduğunu, 20 nüfusun da Ermeni göçü sırasında sevk ve tenkil olunduğunu belirtmektedir."[284]

Cumhuriyetin ilanından sonra yapılan ilk 1927 nüfus sayımına göre Mardin il merkezinin nüfusu 47.164 ve aynı nüfus sayımında ile bağlı ilçe ve köylerin toplam nüfusu 183.317 idi.[285] Buna göre Midyat'ın nüfusu 31.945 kişidir.

3.3. Ekonomik Yapı

Mardin, Osmanlı hâkimiyetinin ilk yıllarından itibaren ekonomik olarak canlı yapıya sahip olmuştur. Genel anlamda ekonomik olarak bu canlılık üç ana kaynağa dayanmaktadır. Birincisi, uluslararası ticaretin şehre ekonomik katkısıdır. Diğer bir olgu ise, şehrin merkezinde ve bazı köylerde yapılan dokumacılık, boyacılık gibi küçük işletmeler olarak örgütlenmiş el zanaatları, sanayi üretimde bulunan imalathaneler ile bağ ve bahçe tarımıdır. Şehir ekonomisinin dayandığı üçüncü önemli faktör ise, kırsal alandaki tarım ile hayvancılıktır.[286]

16. yüzyılda Mardin ve çevresinde, bugün de olduğu gibi, tarım ile ilgili faaliyetler iktisadî hayatın esas unsurunu teşkil etmektedir. Köylerin bir kaçı müstesna, hemen hemen hepsinde halkın ziraatle meşgul olduğu, hatta şehirde oturanlardan bir kısmının da yine bağ, bahçe sahibi olup ziraatle de uğraştıkları bu şehirle ilgili kanunnamelerdeki ifadelerden anlaşılmaktadır: *"...şehirlü tâifesinün dahi ziraatlerinden bağ, bostan ve meyvalarından yedide bir alup resm-i bennâk ve resm-i çift ve resm-i mücerred alınmaya..."* Ayrıca, 1526 ve 1540 tarihlerinde şehirli taifesinin bağlarından alınan vergilerin miktarları Diyarbakır Beylerbeyine ve Havass-ı hümayuna ait haslar arasında kaydedilmektedir.[287] Ziraat ve çiftçilik el-Cezire'de her işten ziyade revaçtadır. Kabiliyetten istifade için sadece çiftçilik ile uğraşan ahalinin birçoğu tabii serveti, mevcut olan yeni alet ve edevatın kullanılmasında ihmal gösterdikleri için halen eski usule göre çift sürüyorlar, ekip

[284] BOA, DH. ŞFR, 540/60.
[285] Dolapönü, **Tarihte Mardin**, s. 199.
[286] İbrahim Özcoşar, **183 Nolu Mardin Şer'iye Sicilleri Belge Özetleri ve Mardin**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Projesi, İmat Ofset Yayın, İstanbul 2007, s. 111.
[287] Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 136.

biçiyorlar. Ziraatın başlıcaları buğday, arpa, tütün, pirinç, karpuz, pamuk, mercimek, susam, kösna, kavun, nohut, üzüm, ve sebzedir.[288]

Osmanlı Devleti 17. yüzyılla birlikte başlayan gerileme süreci, 19. yüzyıla gelindiğinde ekonomik bağımsızlığını kaybetmiş olarak girmiştir. Bu gelişmeler tüm ülkede olduğu gibi Mardin ekonomik hayatını da etkilemiştir. Diğer bir faktör ise Mardin ve çevresinde yaşanan olayların ekonomi üzerindeki olumsuz yansımalarıdır.[289] Tarım sektörü ekonominin sürükleyici unsurudur.[290] Tarım bakımından Mardin ili, ziraat ve hayvancılık sahasıdır. Ziraate ayrılan alanların %86'sını hububat kaplar ve en çok buğday ekilir.[291]

Tablo 13: 1873-1874 (H. 1290) Yılı Mardin Sancağı Tarım Ürünleri[292]

Ürün İsmi	**Ölçü Birimi**	**İç Pazar Miktar**	**Dış Pazar Miktar**
1-Hınta (Buğday)	Kıyye[293]	4073008	4073008
2-Şa'ir (Arpa)	Kıyye	1078112	1078112
3-Darı	Kıyye	350400	350400
4-Duhan	Kıyye	53416	40000
5-Penbe-i Ham	Kıyye	86400	60000
6-Erz (Pirinç)	Kıyye	45000	45000
7-Tane Zeytin	Kıyye	52450	12450
8-Mercimek	Kıyye	35200	19200
9-Badem	Kıyye	24000	8000
10-Mazı	Kıyye	56300	16300

[288] Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 203.
[289] Özcoşar, **183 Nolu Mardin Şer'iye Sicilleri Belge Özetleri**, s. 111.
[290] Kenan Mortan- Osman S. Arolat, **Tarihte Mardin Ekonomisi**, Taşın Belleği Mardin, Yapı Kredi Yayınları, Haz:F. Özdem, İstanbul 2005, s. 468.
[291] Dolapönü, **Tarihte Mardin**, s. 200.
[292] Diyarbakır Salnamesi, C.I, s. 354-356.
[293] Eskiden kullanılan 1283gramlık ölçü birimidir.

11-Mahlep (Kiraz)	Kıyye	320000	60000
12-Bıtım	Kıyye	200000	60000
13-İcas (Erik)	Kıyye	390000	190000
14-Susam	Kıyye	65000	25000
15-Antuf	Kıyye	14350	14350
16-Şakaloz	Kıyye	14350	14350
17-Sumak	Kıyye	9500	9500
18-Nar Kabuğu	Kıyye	17000	17000
19-Meyve-i Hoş	Kıyye	100000	50000
20-Üzüm	Kıyye	2000	2000

Tabloda görüldüğü gibi, üretimi en fazla yapılan ürünler olan buğday ve arpadan Mardin Sancağı'nın içinde tüketilen miktar kadar dış pazarlara da gönderilmiştir. Mercimek, badem, mahlep ve üretimi fazlaca yapılan kalemlerden biri olan icas (erik) dış pazarlara, iç pazarda tüketilen miktardan daha az gönderilmiştir. 1873-1874 (H. 1290) yılında Mardin Sancağı'nın bereketli bir yıl geçirmiş olduğu sonucuna varılabilir. Çünkü temel ürün olan buğdaydan 8 milyon kıyye üzerinde üretilmiş ve bunun yarısı dışarıya pazarlanmıştır. Yine tablo 4'te açıkça görüldüğü üzere buğday en çok üretilen ürün olarak göze çarpmıştır. İç tüketim miktarları karşılaştırıldığında buğday ve arpadan sonra icasın üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir. Üçüncü sırada tahıl ürünlerinden ziyade bir meyve türünün yer alması da dikkatleri çekmiştir. Ayrıca tablo 4'te dikkat çeken bir diğer husus ise iç ve dış pazarlama değerleri aynı olan buğday, arpa, darı, pirinç, nar kabuğu ve üzümün iç tüketim fiyatları verilmiş fakat dış pazarlama fiyatları verilmemiştir. Ham pamuğun ve mercimeğin iç tüketim fiyatının 8 kuruş, dış pazarlama fiyatının 10 kuruş olması bu iki ürünün dış pazarlamada en iyi gelir getiren iki ürün olduğunu göstermiştir. Nardan ziyade nar kabuğunun iç tüketim ve dış pazarlama değerleri

toplamı 34.000 kıyye gibi azımsanmayacak bir rakam olarak istatistiklere girmesi, iç hem dış pazarda talep gören bir ürün olması, yoğun talep gören bir ürün olduğunu göstermiştir.[294]

Osmanlı fethinin ilk dönemlerinde olduğu gibi, 19. yüzyılda da şehirde oturan halkın önemli bir kısmının bağ-bahçe işleriyle uğraştığı, mahkeme kayıtlarında özellikle Mardin'i çevreleyen değişik vadilerdeki bağ ve bahçelerin sık sık satışlara konu olmalarından anlaşılmaktadır. Şehrin çevresinde geniş bir alana yayılmış olan bağ ve bahçelerde kentin ihtiyacını karşılayacak tarımsal üretim yapılmakta, belirli ürünler ise pazar için üretilmektedir. Günümüzde körelmeye yüz tutmuş birçok zanaatı yüzyıllar boyu bünyesinde barındırmış olan Mardin'de, 19. yüzyılda meslek grupları açısından zengin bir yapı sergilenmektedir. 179 no'lu defterde adı geçen meslek grupları şunlardır: Bezzazan (bezci-kumaşçı), göncüyan (derici), kassaban, tütüncüyan, haffafan (ayakkabıcı), sipahiyan, helvaciyan, dekkak ve katırcı, abacıyan, basmacı, terziyan, çulfacıyan (çulha), lüleciyan, mutafan-muytaban, pine-duzen (dikici-eskici), attaran, kevkebciyan (ayakkabı çivicisi), mimaran, çirkçiyan-çeyrekçiyan (sakatatçı), kazancıyan, kılınççıyan, serracan (eyerci), iplikçiyan, neccar (marangoz) ve çubukçu, boğçagezduran (bohçacı), hamamcı ve berber ve hekim, palancıyan, kahveciyan, debbağan, kazzazan (ipekçi), nalband, baş bakkalan, demirci ve çilingir,etmekçi-ekmekçi, keçeciyan, dingciyan (değirmenci), kürekçiyan, kavvaf (ayakkabıcı). Abdulgani Efendi bu mesleklere eklenebilecek birçok meslek sayar. Dava vekili, dellal, düğmeci (veya dökümcü), hancı, kuyumcu, nasırcı, saatçi, tenekeci, testi yapanlar gibi. Bu mesleklerin bazılarının kendilerine ait çarşıları bulunmaktaydı. Kazancılar, sarraçlar, attarlar, neccarlar, yemeniciler.[295]

Midyat kazasında Mardin'de olduğu gibi susuz arazilerde en çok buğday, arpa, mercimek, üzüm ve nohut ekilir. Halkın ana gelir kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Kaza merkezi ve bağlı köylerde su sorunu bulunduğundan sebzecilik ve meyvecilik gelişmemiş olup, ancak sulu birkaç köyde ihtiyaç nispetinde sebze ve meyve ekimi yapılmaktadır. Midyat, bağcılık yönünden ayrı bir özellik taşır. Bağcılık Midyat kazasında oldukça eski dönemlerden beri yapılmaktadır. 1901-1902

[294] Bilal Bilgiç, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mardin Sancağı'nda Ziraat**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2014, s. 55-56.

[295] Tan, **179 Nolu Mardin Şer'iyye Sicili**, s. 23.

tarihli Diyarbakır Salnamesinde bağlarının çokluğundan bahsetmektedir.[296] İlçede yetişen üzümler çevre ilçeler ve Mardin'e, Diyarbakır'a hatta yurtdışına kadar götürülmektedir.[297] Kuru tarım alanına karşılık sulu tarım alanının azlığı bölgedeki en büyük problemlerden biridir. Bu sebepten ötürü elde edilen ürünün masrafları karşılamaması diğer çalışma alanlarının cazip hale gelmesinde büyük rol oynamıştır. Midyat kazasında daha çok buğday, arpa, mercimek, nohut, kavun, karpuz ve acur gibi ürünler ekilir. Eskiden Musul'a kadar kanallarla üzüm şırası akıtan Midyat'ın bağları da eskisi gibi verimli değildir. Ancak günümüzde üzümden; pekmez, sucuk, pestil elde edilmekte, şarap yapılmaktadır.[298] Bölge dağlık ve engebeli olduğundan tarım alanları daha çok ufak ve birbirinden ayrı alanlarda yapılmaktadır. Arazilerin büyük bir kısmı insan ve hayvan gücü ile işlenmekte olup, tarımda makine kullanımı sınırlıdır.[299]

Hayvancılık bakımından Mardin'in en önemli özelliği bölgenin iklimine uyabilen bir nevi tiftik keçisinin beslenmesidir. Tiftik keçisi gibi koyunda aynı değeri taşımaktadır.[300] Abdulgani Efendi Mardin'de hayvancılıkla ilgili şu ifadeleri yazmaktadır: "Koyun, keçi çölde ve dağlık yerlerde pek çok beslenir. Başka yerlerde beslenen koyunlar dahi kış zamanlarında sıcak ve otlanması için çöle gönderilir. Memleketin, çevrenin ihtiyacını karşılamakla beraber Halep'e, Şam'a, Mısır'a her sene ihracatı davardır. Midyat kazasında bulunan tiftik keçilerinden üretilen tiftik Avrupa'ya kadar gönderilir. Yün ve yağ hasılatı da yukarılara gönderilir.[301]

Midyat'ta hindi yetiştiriciliği yaygın olmamakla beraber, özellikle Süryani nüfusunca Noel Bayramı'nın geleneksel yiyeceği olması nedeniyle beslendiği belirlenmiştir. Araştırma sahasında bitkilerin uzun süre yeşil kalamaması nedeniyle arıcılık faaliyetleri yeterince gelişememiştir. Oysa sahanın yüksek kesimlerin bu faaliyeti yürütmek mümkündür, nitekim "Sütleğen Balı" adıyla tanınan üretimler yörede meşhurdur. Midyat balının halk arasındaki adı ise "LaiBalı"dır. "Lai" adının "Lai" ismiyle bilinen bir bitkiden kaynaklandığı belirlenmiştir. Lai Balı, oldukça

[296] Diyarbakır Salnamesi C.V, s. 204.
[297] İş, **Dinler ve Diller Kenti Midyat**, s. 47.
[298] Özcan, **Midyat'ta Evlenme Geleneği**, s. 22.
[299] http:// www. mardinlife. com/ midyat- ekonomik- durumu--- tarim- ve- hayvancilik- bilgi143, 13.04.2018, 15:07.
[300] Dolapönü, **Tarihte Mardin**, s. 200.
[301] Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 280.

koyu renkli ve hoş kokuludur. Sahadaki bal üretimi genel olarak ailelerin ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Ancak bal üretimi tanıtımla ticari önem kazanabilecek bir sektör durumundadır.[302]

Midyat'ta özellikle gayrimüslimler arasında şarapçılık ekonomik bir faaliyet olarak yapılmaktadır. M.Ö. 3 binlerde Turabdin'in kuzey eşiğinde şarap üretimin kalıntıları bulunmuştur. Asur kralı II. Asurnasipal M.Ö. 9. yüzyılda bölgeye sefer düzenlediğinde ganimetler arasında şarap da vardı. Daha sonraları bu şaraplar Turabdin'den Ninova'ya ticaret yoluyla gönderilmiştir. Bölgede şarap üretimi Osmanlı döneminde de vergilendirilen yasal bir faaliyet olarak devam etmiştir. Müslüman nüfus çoğalınca, Süryaniler azınlık konumuna düşmüştür. Dolayısıyla şarap onları farklı kılan bir unsur haline gelerek "Süryani Şarabı" kavramının oluşmasına yol açmıştır.[303]

[302] Daşdemir, **Midyat İlçe Merkezi'nin Coğrafyası**, s. 79.
[303] Mark Soileau, ''Turabdin 'de Şarapçılık'', **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık, Haz: İ.Özcoşar, Mardin 2012, s. 973, 975.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİM VE MİMARİ YAPI

4.1. Eğitim

Midyat kazasının eğitim ve eğitim kurumlarına bakıldığında Artukoğulları, Akkoyunlu ve Osmanlı dönemlerinin eğitim yapısı kazanın dokusuna işlenmiştir. 19. yüzyıldan sonra açılan mekteplerin yanı sıra, Süryani vatandaşlara da kiliseleri bünyesinde eğitim vermektedir. Mardin Sancağı ve tâbi kazalarında ilk maarif meclisleri vilayet salnamelerine göre 1884 tarihinde kurulmuştur.[304] Midyat kazasından maarif meclisinin kurulması 1885 yılında gerçekleşmiştir. Bundan önceki ve sonraki kayıtlarda ise bununla ilgili bilgilere rastlanmamıştır. Bu kayıtlarda maarif meclisi reisi Süleyman Efendi olarak geçmektedir. Azaların ismi yer almamıştır.[305]

4.1.1. İlköğretim

Diyarbakır ve bağlı bölgelerdeki sıbyan mekteplerinin sayısının artırılması ve ıslahı ilk defa 1870 yılı başlarında vilayet meclisinde görüşülmüş ve hazırlanan mazbata Maarif Nezareti'ne gönderilmiştir. II. Abdulhamid'in emriyle hazırlanan ıslahat kararları çerçevesinde, Vali Halid Bey'in himmetiyle 1896-1902 yılları arasında Midyat kazasında yeni teşkil edilen Hasankeyf, Kerboran ve Habızbeni nahiyeleri merkezinde birer ibtidai mektep açılmış ve ihtiyaç duyulan öğretmenler vilayet merkezince seçilerek tayin edilmiştir.[306]

---

[304] Sıraç Aktürk, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mardin Sancağında Eğitim**, Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Programı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2015, s. 72.

[305] Diyarbakır Salnamesi, C.III, s. 327.

[306] Hatip Yıldız, ''Osmanlı Yenileşme Döneminde Midyat ve Çevresinde Eğitim'', **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık, Haz: İ. Özcoşar, Mardin 2012, s. 145-146.

Tablo 14: 1876-1903 Yılları Arasında Midyat'ta Açılan Sıbyan ve İptidai Mektepleri[307]

Liva	**Kaza**	**Mektebin Derecesi**	**Mektebin Bulunduğu Mevki**	**Açılış Tarihi**
Mardin	Midyat	Sıbyan	Dizran Köyünde	1889
Mardin	Midyat	İbtidai	Hasankeyf Kasabasında	1897
Mardin	Midyat	İbtidai	Kerboran Kasabasında	1897
Mardin	Midyat	İbtidai	Habızbeni	1897
Mardin	Midyat	Sıbyan	Midyat Kasabasında	1889
Mardin	Midyat	Sıbyan	Estel Köyünde	1890
Mardin	Midyat	Sıbyan	Kebsafdan Köyünde	1889
Mardin	Midyat	Sıbyan	Kıpdirib Köyünde	1889
Mardin	Midyat	Sıbyan	İs Köyünde	1889
Mardin	Midyat	Sıbyan	Peşin Köyünde	1889
Mardin	Midyat	Sıbyan	Peşin Köyünde	18989
Mardin	Midyat	Sıbyan	Alab Köyünde	1889
Mardin	Midyat	Sıbyan	Ankaf Köyünde	1889
Mardin	Midyat	Sıbyan	Şurhim Köyünde	1889

Tablo incelendiğinde Midyat kazasında 3 ibtidai mektebin nahiye merkezlerinde, 1 sıbyan mektebi Midyat kasabasında ve geriye kalan 10 sıbyan mektebinin köylerde açıldığı görülmektedir. O dönemin şartları düşünüldüğünde temel eğitime önem verildiği anlaşılmaktadır. Midyat kazasında eğitime önem verilmesinin sebeplerinden biri gayrimüslim okulların etkisini azaltma isteğidir.

[307] Yıldız, ''Osmanlı Yenileşme Döneminde Midyat…'', s. 147.

Gelirlerinin ortadan kalkmasıyla kapanan iptidai mekteplerinin yerine ancak 1893-1894 senelerinde yeni iptidai mektepleri açılabilmişti. Ancak bu okulların açılması devletin ekonomik olarak zayıflaması nedeniyle oldukça güç gerçekleşmiştir. Mardin Mutasarrıflığı okulların açılması için 15 Nisan 1889'da Maarif Nezaretine müracaat ederek, okulların inşa masrafı için merkezi maarif ödeneğinden tahsisat talep etmiştir. Ancak, Maarif Nezareti, merkezi maarif bütçesinin tahsisata imkân sağlamadığını bu nedenle okulların mahalli kaynaklarla veya ahali yardımıyla inşa edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[308] Midyat kazası ve bağlı kasaba, nahiyelerde açılan mektepler şunlardır.

4.1.1.1. Midyat Hamidiye İptidai Mektebi

Mardin Sancağına bağlı Midyat kazası merkezinde bulunan mektebin hangi tarihte açıldığı bilinmemektedir. 1905 (H. 1323) yılında muallimi Davud Efendi'dir[309]

4.1.1.2. Estel İptidai Mektebi

Midyat kazasına bağlı Estel nahiyesinde inşa edilmiştir. Mektebin kuruluş tarihi bilinmemektedir. 1905 (H. 1323) yılında muallimi Abdülgani Efendi'dir.[310]

4.1.1.3. Hasankeyf Hamidiye İptidai Mektebi

Midyat Kazasına bağlı Hasankeyf kasabasında 1897-1898 yılları arasında inşa edilmiştir.[311] Mektebin 1901-1905 yılları arasında muallimi Abdülkadir Efendi'dir.[312]

4.1.1.4. Kerboran Hamidiye İptidai Mektebi

Midyat kazasına bağlı Kerboran nahiyesinde 1897-1898 yılları arasında inşa edilmiştir.[313] 1900-1901 yıllarında muallimi Abdülgani Efendi'dir. 1903 yılında ise muallimin ismi belirtilmemiştir.[314]

---

[308] Aktürk, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mardin…**, s. 80.
[309] Diyarbakır Salnamesi, C.V, s. 380.
[310] Diyarbakır Salnamesi, C.V, s. 130.
[311] Aktürk, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mardin…**, s. 89.
[312] Diyarbakır Salnamesi, C.V, s. 67,163, 274, 381.
[313] Aktürk, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mardin…**, s. 89.
[314] Diyarbakır Salnamesi, C.V, s. 274.

4.1.1.5. Basabrin Hamidiye İptidai Mektebi

Midyat kazasına bağlı Basabrin nahiyesinde inşa edilmiş olan mektebin kuruluş tarihi bilinmemektedir. 1901 yılında muallimi Mehmet Ali Efendi'dir.[315]

4.1.1.6. Habızbeni Hamidiye İptidai Mektebi

Midyat Kazasına bağlı Habızbeni nahiyesinde inşa edilmiş olan mektep, 1897-1898 yılları arasında açılmıştır.[316] Mektebin 1900-1903 yılları arasında muallimi Davut Efendi'dir.[317]

4.1.1.7. Şeyhan Hamidiye İbtidai Mektebi

Avine (Savur) kazasına bağlı Şeyhan nahiyesi, Rumi 1313 (1897-1898) yılında inşa edilmiştir.[318] Muallimi 1898-1900 yılları arasında Salih Efendi, 1901 yılında Şakir Efendi ve 1903 yılında tekrar Salih Efendi olmuştur.[319]

4.1.1.8. Ömerkanı Fevkanı İbtidai Mektebi

Avine (Savur) kazasına bağlı Ömerkan-ı Fevkani nahiyesinde, Rumi 1313 (1897-1898) yılında inşa edilmiştir.[320] 1899-1903 yılları arasında muallimliğini Şakir Efendi yapmıştır.[321]

4.1.1.9. Ömerkan-i Tahtani İbtidai Mektebi

Avine (Savur) kazasına bağlı Ömerkan-i Tahtani nahiyesinde, Rumi 1313 (1897-1898) yılında inşa edilmiştir.[322] 1900-1903 yılları arasında muallimliğini Şakir Efendi yapmıştır.[323]

---

[315] Diyarbakır Salnamesi, C.V, s. 67, 163.
[316] Aktürk, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mardin…**, s. 89.
[317] Diyarbakır Salnamesi, C.V, s. 67, 163, 274.
[318] Hatip Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 132.
[319] Diyarbakır Salnamesi, C.IV, s. 254. , Diyarbakır Salnamesi, C.IV, s. 346. , Diyarbakır Salnamesi, C.V, s. 68. , Diyarbakır Salnamesi, C.V, s. 275.
[320] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir**, s. 132.
[321] Diyarbakır Salnamesi, C.IV, s. 346. , Diyarbakır Salnamesi, C.IV, s. 68. , Diyarbakır Salnamesi, C.V, s. 165. , Diyarbakır Salnamesi, C.V, s. 276.
[322] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir...**, s. 132.
[323] Diyarbakır Salnamesi, C.V, s. 69. , Diyarbakır Salnamesi, C.V, s. 165. , Diyarbakır Salnamesi, C.V, s. 276.

4.1.2. Ortaöğretim

Diyarbakır'da ilk rüştiye mektebinin açılması ve bu mekteplerin vilayet dahilindeki kazalara kadar yayılması, 1868-1875 tarihleri arasında burada valilik yapan İsmail Hakkı Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir. Osmanlı yenileşme döneminde Midyat kazasında açılan tek ortaöğretim kurumu Midyat Rüştiye Mektebi'dir.[324]

4.1.1.2. Midyat Rüştiye Mektebi

28 Haziran 1897 (Hicri 27 Muharrem 1315) tarihli belgede Midyat kasabasına bir rüştiye tahsis edilmesi istenmiştir.[325] Diyarbakır vilayetine bağlı Midyat kasabasının yakınında iki büyük köy bulunduğu için okula devam edecek çocuk sayısı fazla idi. Bu nedenle söz konusu kasabada bir rüştiye mektebinin açılması, Vilayetçe ve Tesri'-i Muamelat Komisyonu'nca zaruri görülmüştür. (1 Ağustos 1897/2 Rebiyülevvel 1315).[326]

Tam olarak hangi tarihte eğitime başladığı ve ara verdiği bilinmeye mektep bir müddet kapalı kaldı. Ancak muallim tayin edilerek 14 Şubat 1911 (Rumi 1 Şubat 1326) tarihinde tekrar açıldı. Midyat kaymakamı Midyat'ta bulunan rüşti ve ibtidai okulların yarım kalan ihtiyaçlarını tamamlamak için 2.500 kuruş yardımda bulundu.[327]

4.1.2.2. Avine (Savur) Rüştiye Mektebi

Diyarbakır vilayetine bağlı Avine kazası 1000 haneden fazla olup, hükümet merkezi olan Savur kasabasında 1899 yılına kadar rüştiye mektebi açılmamıştır. Diyarbakır valisi Halid Bey'in teşvikiyle, burada rüştiye mektebi açılması için memurlardan ve hamiyetli kişilerden 120 lira yardım toplandı. Bu yardımlar sayesinde mektep inşa edilmiş ve 1 Ağustos 1897 (2 Rebiyülevvel 1315) tarihli yazıyla Maarif Nezareti'ne gönderilmiştir.[328] 25 Kasım 1897 (Hicri 29 Cemazeyilahir 1315) tarihinde ise Avine rüştiyesinin masrafları için Çönkeş ve Ekbel rüştiyelerinin muallimlerinin 500 kuruş olan maaşlarının 250 kuruşu indirilmesi ve masrafların bu

[324] Yıldız, ''Osmanlı Yenileşme Döneminde Midyat…'', s. 151
[325] BOA, BEO, 970/72709.
[326] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir...**, s. 162
[327] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir…,** s. 162.
[328] BOA, DH.TMİK. S, 12/67.

şekilde karşılanması istenmiş, ayrıca halkın mektebi inşa için gösterdiği gayretler takdir edilmiştir. Ayrıca kazanın senelik 17 bin kuruş eğitim ödeneğinin olduğuna da değinilmiştir.[329] 1899 yılı Ağustos ayında açılış töreni gerçekleştirildi ve eğitime başladı.[330] Mektebin muallimliğini 1900-1903 yılları arasında Bekir Sıdkı Efendi, 1905 yılında ise Şevki Efendi yapmıştır.[331]

4.1.3. Gayrimüslim Okulları

Yabancıların Doğu ve Güneydoğuyla ilgilenmeleri 17. Ve 18. yüzyıllar gibi eski dönemlere dayanmaktadır. Diyarbakır vilayetinde, Amerika ve Fransa gibi yabancı devletlerin yanı sıra Ermeni, Süryani, Keldani, Protestan, Katolik, Latin ve Rum milletleri tarafından açılan çok sayıda okul vardı. Vital Cuinet'e göre 1890'lı yıllarda Diyarbakır vilayetinde bulunan Gayrimüslim mekteplerin tamamı ilkokul düzeyindedir. Bu tarihlerde Mardin sancağında 58 Gayrimüslim mektebi vardır. Midyat kazasında bulunan Amerikan himayesindeki üç Protestan mektebi ibtidai derecesinde olup karma eğitim verilmektedir. Bu okullarda birisi Hasankeyf'te diğerleri ise ismi belirlenmeyen köylerde açılmıştır. Bu mekteplerde Ermeni, Süryani, Katolik ve Protestan çocukları okumakta; Müslüman talebe bulunmamaktadır.[332]

Diyarbakır vilayeti dahilinde, Gayrimüslim ruhani reisleri ile yabancı devletlerin eğitim ve misyonerlik faaliyetlerinin en yoğun ve eski olduğu merkezlerden biri, demografik ve inanç yapısı nedeniyle Mardin sancağı olmuştur. Mardin mutasarrıfının 5 Şubat 1891 (Hicri 24 Kanunuani 1306) tarih 656 numaralı tahriratı, bu sancak dahilindeki propaganda faaliyetlerini, bu faaliyetlerin nedenlerini ve söz konusu zararlı çalışmalara nasıl engel olunabileceği şu cümlelerle açıklanmıştır: ‘*’Mardin sancağının ve özellikle bu sancak dahilindeki Midyat ve Nusaybin kazalarının ahalisi zulmet, dehşet ve cehalet içinde yaşamaktadır. Bundan istifade eden Gayrimüslim milletlerin ruhani reisleri ile hususan Amerika ve Avrupa'dan her tarafa gönderilmiş olan özel ruhani memurların bir takım cazibeler*

[329] BOA, DH.TMİK. S, 15/80.
[330] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir…,** s. 163. Diyarbakır Vilayet Salnamesi, C. IV, s. 374.
[331] Diyarbakır Vilayet Salnamesi, C. V, s. 68., Diyarbakır Vilayet Salnamesi, C. V, s. 165., Diyarbakır Vilayet Salnamesi, C. V, s. 275. , Diyarbakır Vilayet Salnamesi, C. V, s. 382.
[332] Yıldız, ‘’Osmanlı Yenileşme Döneminde Midyat…’’, s. 153-15.

sair tesirli vasıtalarla o gibi cahil Müslümanların dini akidelerini zehirlemekte olduklarını, 17 Aralık 1883 (13 Rebiyülahir 1306) tarihinde bildirmiştim…kazalar dahilindeki köy ve kasabaların birkaç münasip mevkilerinde mekteplerin çoğaltılması ve ahaliyi evlatlarını okutturmaya zorlayacak tedbirlerin alınması olduğunu ilaveten beyan eylemiştim.'' Görüldüğü gibi özellikle Midyat kazasında misyonerlerin aktif çalıştıkları anlaşılmaktadır.[333]

Midyat, Mardin'in diğer ilçelerine göre eğitim ve öğretim alanında sahip olduğu okul sayısı ile daha şanslı sayılabilir.[334] Bu okulların kurulduğu 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında diğer kazalara göre okullaşma oranı çok daha iyi durumdaydı. 1901-1905 yılları arasında Diyarbakır'da 9 mektep, Siverek'te 4 mektep, Derik'te 2 mektep, Silvan'da 5 mektep, Lice'de 3 mektep, Mardin'de 7 mektep, Cizre'de 1 mektep, Nusaybin'de 1 mektep, Savur'da 1 mektep, Midyat'ta ise 4 azınlık mektebi vardır.[335]

Midyat kazasında eğitim-öğretim faaliyetlerinin yapıldığı en önemli manastır Mor Gabriel (Deyrul-Umur) manastırıdır. Manastırda dört bölümlü büyük bir okul vardı. Bu okul ilk, orta ve liseye eşit bir kolejdi. Bundan başka teoloji bölümü vardı. Zamanın Tur Abdin kanununda on yaşını bitiren erkek çocuk muhakkak ilk eğitimini manastır okulunun birinci bölümünde görmesi mecbur tutuluyordu. Şayet öğrenci, ruhaniliğe girmek istiyorsa orta ve lise bölümlerini bitirmesi, başpapazlık ve kolej öğretmenliği yapabilmek için ise Teoloji bölümünü bitirmesi gerekmekteydi. Okulun en parlak devri Mor Şemun Zeyte'nin müdürlüğü zamanındadır. Mor Şemun Zeyte okulun Teoloji bölümünü bitirip aynı okula müdür olmuştur. Buna benzer birçok ilim adamı bu kolejden yetişmiştir. Bunlar dört patrik, bir catlik ve 79 episkopostur.[336]

5. yüzyılın sonu ile 6. yüzyılın başında Manastır'da eğitim görüp dönemlerinin etkili metropolit ve yazarlarının Manastır'dan çıkmış olması daha bu dönemde Manastır Okulu'nun ciddi şekilde bir eğitim programına sahip olduğuna kanıttır. Manastır Okulu, Turabdin bölgesinin en büyük ve yüksek eğitim

[333] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir…,** s. 270, BOA, MKT. MHM, 501/64.
[334] Özcan, **Midyat'ta Evlenme Geleneği…**, s. 24.
[335] H. 1319 (1901-1902), Diyarbakır Salnameleri, C.V, s.204,H. 1321(1903-1904), Diyarbakır Salnameleri, C.V, s. 308, H. 1323 (1905), Diyarbakır Salnameleri, C.V, s. 415.
[336] Hanna Dolapönü, **Deyr-el Umur Tarihi**, Çev. Cebrail Aydın, Aynaz Matbaası, Mardin 1961, s. 12.

kurumuydu. Kısa zamanda Turabdin'deki her ailenin ilk doğan erkek çocuğunun 10 yaşına bastığı yılda onu Manastır Okulu'na bırakması bir gelenek haline gelmişti. Bu geleneğe işaret eden önemli bir örnek, 700 yılında Harran Metropoliti olan Mor Şemun d'Zeyte'nin hayat hikayesinden anlaşılmaktadır. Mor Şemun d'Zeyte'nin hayat öyküsünün anlatıldığı biyografide, Şemun'un "gelenek olduğu üzere 10 yaşına bastığı yılda, ailesi tarafından Manastır'a bırakıldığı" yazılıdır.[337] Manastır aynı zamanda bölgenin en büyük kütüphanesini de içerisinde barındırıyordu. Kitapların çoğu eski ve yeni ahitten oluşmaktaydı. Bunun dışında felsefe, teoloji, tıp, bilim ve tarih ile ilgili kitaplarda önemli yer tutmaktaydı. Kütüphane zaman zaman dışarıdan gelen baskınlarda yağmalanmış ve tahrip edilmiştir. Geriye kalan kitaplar ise doğu ve batıdaki kütüphanelere kaçırılmıştır.[338]

4.2. Mimari Yapı

Midyat, içerisinde bulundurduğu farklı ibadet mekanları (manastır, kilise, cami) ile han, arasta ve çok sayıda tarihi evden oluşan kendine özgü bir mimari yapıya sahiptir. Eski Midyat tarafında, 2 Han, 7 kilise, 119 tarihi konut, sit alanı dışında bir cami (Cevat paşa Camii) ve 1 manastır yer almaktadır. Estel kesiminde ise 68 tarihi konut, Şemsettin Camii ile Ulu Camii ve eski çarşı bölgesi yer almaktadır. Ayrıca birçok köyünde tarihi yapılar bulunmaktadır. Eskiden kentin ekonomik faaliyetlerin yapıldığı Aşağı Çarşı ve Yukarı Çarşı günümüzde kullanılmamaktadır. Tarihte bu çarşılarda halıcılar, nakkaşlar, bakırcılar, kuyumcular ve şapkacılar yer almaktaydı. Eski Midyat'ta ise Gelüşke Hanı ve Hayvan Hanı yer almaktadır. Midyat'taki bu yapılar özgün işlevlerini bugün de devam ettirmektedir.[339] Bu bölümde bu mimari yapılara değinilecektir.

[337] Yakup Bilge, **Mor Gabriel Manastırı ve Manastır Okulu'nun Turabdin Bölgesine Etkisi,** www. Beyt -Nahreyn. com, Erş.18.05.2019, s. 5.
[338] Dolapönü, **Deyr-el Umur Tarihi**, s. 12.
[339] Halifeoğlı, **Taşın Belleği Mardin**, s. 283.

4.2.1.Camiler

4.2.1.1. Cevat Paşa Camii

Merkez Cevat Paşa Camii,1925 yılında Cevatpaşa tarafından yaptırılmıştır.[340] Eski Midyat kesiminde Cizre yolu üzerinde inşa edilmiştir.[341] Midyat'ta yaygın olarak kullanılan kesme taştan yapılmış ve oldukça kalın duvarlı,kare planlı bir camidir. Cami avlulu olup, giriş kapısından sonra 300 metre genişliğinde dikdörtgen bir avlu yer almaktadır. İbadet alanına giden kapı kavisli olup, çevresi yuvarlak daireli motiflerle bezenmiştir. İbadet alanının üzeri yuvarlak kemerlerle birbirine bağlanmış, 12 sütunun yer aldığı düz bir örtü ve küçük bir kubbe bulunmaktadır. Ayrıca ibadet alanının iki katlı sıra halindeki yuvarlak kemerli pencerelerle aydınlatılması sağlanmıştır. Mihrap dört bölümden oluşmaktadır. Birinci ve ikinci bölümler bitkisel bezemelerle, üçüncü bölüm ise kare prizmalar şeklindeki taş dilimlerden oluşmaktadır. Dördüncü bölüm ise yarım küre şeklinde taştan yapılmıştır. Caminin minaresi Midyat taşından yuvarlak yapılı ve iki şerefelidir. Uzun süre restore edilmeyen camii, daha sonra Midyat Belediyesi tarafından restore edilmiştir.[342] Ancak cami sit alanı dışında yer almaktadır.[343]

1922'de de El-Cezire Cephesi Komutanlığı'na atanan Cevat Paşa Milli Mücadelede Atatürk'e destek veren komutanlar arasında yer alır. Cevat Paşa'nın Midyat ilçesinin komple yeniden yapılanmasına büyük katkıları olmuştur. Cevat Paşa Camii dışında, Cevat Paşa Kışlası, Cevat Paşa Karargah Binası gibi yapılar onun tarafından yapılmıştır.[344]

4.2.1.2. Hacı Abdurrahman Camii

Midyat merkezinde yer almaktadır. 1915 yılında inşa edilmiştir.[345] Yapı kare planlı olup süsleme bakımından sade bir yapıya sahiptir.[346] Midyat kesme taşından yapılan cami avlulu yapıdadır. Cami iki altı kemerden oluşturulmuştur. Camide 5 tane kemer yapısında pencere yer almaktadır. Mihrap ve minberde ise bitkisel

[340] İş, **Dinler ve Diller Kenti Midyat**, s. 125.
[341] Daşdemir, **Midyat İlçe Merkezi'nin Coğrafyası**, s. 95.
[342] **Midyat Belediyesi yayınları**, Dinler ve Diller Diyarı Midyat, Mardin 2012, s. 14-15.
[343] Daşdemir, **Midyat İlçe Merkezi'nin Coğrafyası**, s. 96.
[344] http://midyatelkari.blogcu.com/cevat-pasa-hayati/8567071, 25.05.2018,14:13.
[345] **Midyat Belediyesi Stratejik Plan Çalışmaları**, Midyat 2006, s. 8.
[346] **Midyat Belediyesi yayınları**, Dinler ve Diller Diyarı Midyat, s. 18.

motiflerle yer almaktadır. Caminin minaresi tek şerefeli olup, bitkisel bezeme ve geometrik şekiller yer almaktadır. Minare silindir tarzda inşa edilmiştir.[347]

4.2.1.3. Merkez Ulu Cami

Midyat Ulu Cami, Estel kesiminde, Köşk Meydanı'nın yanında olup 1800 yılında halk tarafından yaptırıldığı söylenmektedir. Çatı tarzında bir kemeri olan cami Midyat kesme taşından inşa edilmiştir.[348] Cami avlulu yapı tarzındadır. Avluya daha sonra ilave yapılmıştır. Camide toplam on iki kemerden yer almaktadır. Caminin güney tarafında, mihrap ve hemen sağında minber bulunmaktadır. Mihrabın üç tarafında bitkisel süslemeler yer almaktadır. Mihrabın üst tarafında Arapça ile hicri 1319 tarihi bulunmaktadır. Minare düzgün kesme taştan yapılmış olup, tek şerefelidir.[349]

4.2.1.4. Şemsettin Camii

Estel kesiminde bulunan camii 1840 yılında inşa edilmiştir. Oldukça küçük olan cami avlusuz ve minaresizdir. Bezeme ve süslemelere pek rastlanmaz. Mihrabın üst kısmındaki tavanda Allah (c.c) yazısı bulunmaktadır.[350]

4.2.2. Kiliseler ve Manastırlar

Midyat merkez ve bağlı köylerinde çok sayıda kilise ve manastır bulunmaktadır. Eski Midyat bölgesinde tescilli 7 kilise bulunmaktadır. Süryanilerin yaşadığı birçok köyde de kilise ve manastırlar bulunmaktadır. Bunlardan önemli olanları aşağıda anlatılmıştır.

4.2.2.1. Mor (Mar) Gabriel-Hamoro Manastırı (Deyrul Umur)

Midyat'ın 18 km doğusunda eski binalarla çevrili, mazı, palamut ve meşeliklerle süslü bir ormanın yüksek tepesinde büyük bir ihtişamın kucağında kurulmuştur.[351] Hamoro[352] Manastırı, M.S. 326 yılında papaz Mor Evgin'in kafilesi

[347] İş, **Dinler ve Diller Kenti Midyat**, s. 128.
[348] **Midyat Belediyesi Yayınları**, Dinler ve Diller Diyarı Midyat, s. 18.
[349] İş, **Dinler ve Diller Kenti Midyat**, s. 18.
[350] Daşdemir, **Midyat İlçe Merkezi'nin Coğrafyası**, s. 97.
[351] Dolapönü, **Tarihte Mardin**, s. 161.
[352] Hamoro Süryanice bir sözcük olup eşekleri otlayan kişilere denilir. Yani eşek çobanı anlamına gelir. Arapçası Hımmar ve Hamara denilmektedir.

tarafından inşa edilmiştir.[353] M.S.397 yılında Savurlu Mar Şmuil ve Kartmin köylü Mor Şemun tarafından temeli atılıp inşa edilen bu manastır, evvele onların adıyla anılmaktadır.[354] Manastır ilk olarak kurucularının adlarıyla adlandırılmış ise de daha sonraları M.S. 668 yılında manastırı yöneten metropolit Bakısyan'lı Mor Gabriel'in adıyla da anılmıştır.[355] M.S. 640'ta Hz. Ömer döneminde İslam ordusu Süryanilerle iş birliği yaparak Mezopotamya'ya girince, Hz. Ömer bölgedeki Süryanilere imtiyaz tanımıştır. Bu sebeple sonradan Deyr-el Ömer ismi verilmiştir.[356] Kilise tarafından ''II. Kudüs'' olarak adlandırılan Mor Gabriel Manastırı, manastırlarıyla tanınan Yunanistan'daki Athos Dağı'nda inşa edilen manastırlardan en az 400 yıl daha eskidir. Bu nedenle dünyanın en eski ve aktif Hıristiyan manastırlarından bir tanesidir.[357] Osmanlı arşiv kaynaklarından anlaşıldığına göre 8 Ekim 1919 (Hicri 13 Muharrem 1338) tarihli belgede savaş sırasında göçebelerden Osişendi kardeşi Namo isimli iki kişi tarafından işgal edildiği ve kurtarılması için gerekenlerin yapılması istenmiştir.[358] Değişik dönemlerde yapılan restorasyonlarla özüne sadık bir şekilde ayakta tutulmaya çalışılan kilise Timurlenk döneminde ciddi bir tahribata uğradı. Kilise şuan hem ziyaretçilere hem de günlük olarak manastırda yapılan dua ve ayinler için açık durumdadır.[359]

Manastırda eskiden içinde sayısız kitap bulunan bir kütüphane vardı. Aynı zamanda içinde binlerce talebe bulunan bir teoloji fakültesi mevcuttu. Süryani bilginlerinin ekserisi bu fakülteden yetişmedir.[360] Kilise inşa edildikten sonra rahipler tarafından yapılan büyük sarnıç hala kullanılmaktadır. Ayrıca kilise içerisinde 6. yüzyılda yapılan Azizler evi, Meryem Ana Kilisesi ve Teodora Kubbesi yapıları yer almaktadır. Bunların en ünlüsü Teodora Kubbesidir. Bu kubbe, İmparator Arkadius'un kızı Teodora'ın tarafından ovalımsı bir biçimde pişmiş tuğlalardan inşa edilmiş sekiz kavisli yapıdır.[361] Yapının alt kapları (ana kilise, geçit, kripto, Meryem Ana Kilisesi) 5. ve 6.yy. kalma olup tarihsel değerleri büyüktür. Üst kat bölümleri

[353] Akyüz, **Mardin İl'inin Merkezinde Civar Köylerinde...**, s. 123.
[354] Dolapönü, **Tarihte Mardin**, s. 163.
[355] Dolapönü, **Deyr-el Umur Tarihi**, s. 12.
[356] Dolapönü, **Tarihte Mardin**, s. 163.
[357] Gümüş, **Güneş Uygarlığında Bir Nefes Midyat**, s. 44.
[358] BOA, DH. İ.UM, 19/1.
[359] Çelik, **Turabdin 'de Kalanlar**, s. 84.
[360] Dolapönü, **Tarihte Mardin**, s. 163.
[361] İş, **Dinler ve Diller Kenti Midyat**, s. 133-134.

(rahibe odaları, mutfak bölümü, metropolit, ziyaretçi, öğretmen ve öğrenci odaları) ise 1950 sonrası inşa edilen yapılardır. Manastırın dışında da eski binalar (ilk manastırın kalıntıları ve sarnıç, inziva kulesi, iki anıt mezar, kuyu, havuz ve sarnıç) bulunmaktadır.[362]

4.2.2.2. Mor (Mar) Barsavmo Kilisesi

Temeli 4. yüzyılda atılmış olup, 1790 tarihinde yıkıldığı söylenmektedir.[363] Bazı kaynaklara göre ise 7. yüzyılda inşa edildi.[364] 1910 yılında tekrar aynı yerde eski temellerinin üzerinde yeniden kurulmuştur. Hafta içi tüm ibadetler burada yapılmaktadır. Aynı zamanda çocuklara dini anlamda eğitim verilmektedir. Zengin süsleme ve bezemeleri olan bu kilise Midyat merkeze yakın ve tarihi Cevat Paşa Camii ile hemen hemen karşılıklıdır. İki ayrı ibadet merkezinin görüntüsünü beraber görüntülemek mümkündür.[365] Mor Barsavmo, mucizeleriyle ve erdemleriyle ünlü, çilekeşlerin başı olarak bilinen bir azizdir. Süryanilere göre yerin 88 cm. altında, insan yüksekliğinde, aşağıda 29 cm, yukarıda 22 cm. genişlikteki çukurlarda yaşamak, Barsavmo'nun başlattığı bir ibadet şeklidir. Kilisenin yerleşim şeması Mort Şimuni Kilisesi'ne benzer. Kilise avlunun kuzeydoğusundadır. Okul ve misafir odaları aynı avluya bakar. T.A. Sinclair'e göre kilise XIV. yüzyıl sonları, XV. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir. Kilise 1910 ve 1991'de olmak üzere iki kere restore edilmiştir.[366]

4.2.2.3. Mor (Mar) Abrohom- Mor Hobil Manastırı

Mor Abrohom (Abraham-İbrahim) Manastırı, Midyat'ın 3 km. doğusunda yer alır. Manastırın Kral Anıstas tarafından inşa ettirildiği, Timur'un istilasıyla yıkıldığı ve 1920 yılında Midyat halkı tarafından onarıldığı rivayet edilmektedir.[367] 5. yüzyılda (bazı kaynaklarda ise 428 yılı diye geçer) inşa edilmiştir. Mor Gabriel manastırında yetişen iki rahip öncülüğünde inşa edildi. Sahip olduğu geniş alanını bir kısmının Süryaniler tarafından mezarlık olarak kullanılan bu manastırın etrafında,

---

[362] Gümüş, **Güneş Uygarlığında Bir Nefes Midyat**, s. 45.
[363] Daşdemir, **Midyat İlçe Merkezi'nin Coğrafyası**, s. 91.
[364] Çelik, **Turabdin 'de Kalanlar**, s. 67.
[365] Daşdemir, **Midyat İlçe Merkezi'nin Coğrafyası**, s. 91.
[366] Zeynep Gül Küçük, **Mardin ve Çevresinde Süryaniler**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri ABD, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2008, s. 66.
[367] Aziz Koluman, **Ortadoğu'da Süryanilik**, ASAM, Ankara 2001, s. 104-105.

yakın zamanda Romalılara ait olduğu sanılan mezarlar bulundu. Manastırda iki ayrı kilisenin yanında bir de Meryem Ana kubbesi bulunmaktadır.[368]

4.2.2.4. Mor (Mar) Akhsnoyo Kilisesi

Kilise ilçenin dışına doğru (güneydoğu) yer alır.İlçe merkezindeki en eski kilisedir.[369] Daha önce pagan dinlerine ait bir tapınak iken, 528 yılında kiliseye dönüştürülen yapı,en son 1960'lı yıllarda restorasyon görmüş ve eski kalıntıları kullanılarak yeniden inşa edilmiştir. Günümüzde açık olan kilisede, Midyat'ta bulunan diğer kiliseler ile birlikte dönüşümlü olarak ayin düzenlenmektedir.[370]

4.2.2.5. Meryem Ana Manastırı

Anıtlı (Hah) köyünün güneyinde yer almaktadır.Bu kilise Süryanice de ''Yoldath Aloha (Tanrı Anası)'' adıyla anılmış, Arapçada ise ''El-Harda (bakire)'' olarak tanımlanmıştır. Kilise tam olarak bilinmese de 6.yüzyılda inşa edildiği söylenmektedir. Kubbenin dıştan üst yapısı ve çan kulesi XX. yüzyılda eklenmişti. Bu kilise Mardin civarında az rastlanan kare planı ve merkezi kubbesiyle Mardin yakınlarındaki Deyrul-Zafaran Manastırına benzemektedir. Kilise bir zamanlar metropolitlik merkezliğini üstlenen Anıtlı Köyünde metropolitin manastır erkânına ayrılmıştır. Oturma yerleri bulunan bir apsisle karşılıklı okuyan iki koroyu barındıracak şekilde, ama cemaate kapalı bir nef, yöre kiliselerinde hiç rastlanmayan diğer özelliklerdir. [371] Turabdin yöresinin ilk metropolitlik merkezi olan kilise günümüzde hala özgün mimarisini koruyabilmiştir.[372] Ana kilisenin kuruluşu Hz. İsa'nın doğumuna dayandırılmaktadır.[373] Kilise açık ve köyün dua ile ayinleri burada yapılmaktadır.[374]

4.2.2.6. Protestan Kilisesi (Bethil)

1900'lu yılların başlarında inşa edilmiştir. Bölgede çok az sayıda bulunan Protestan kiliselerinden bir tanesi de Midyat'ta bulunmaktadır. Protestanlıkta ruhban

---

[368] Çelik, **Turabdin'de Kalanlar**, s. 65.
[369] İş, **Dinler ve Diller Kenti Midyat**, s. 129.
[370] Çelik, **Turabdin'de Kalanlar**, s. 6.
[371] Hollerweger, **Canlı Kültür Mirası Turabdin**, s. 165-167
[372] Çelik, **Turabdin 'de Kalanlar**, s. 75.
[373] İş, **Dinler ve Diller Kenti Midyat,** s. 135.
[374] Çelik, **Turabdin'de Kalanlar**, s. 75.

sınıfı olmadığından bunlara ait bir merkezde bulunmamaktadır.[375] Kesme taşlardan klasik Süryani mimarisine göre inşa edilen kilise, bugün cemaati kalmadığı için kullanılmamaktadır.[376]

4.2.2.7. Mor (Mar) Şarpel Kilisesi

Midyat İlçe merkezinde yer almaktadır.[377] Midyat'ın yukarı mahallesinde 1950'li yıllarda inşa edildi.[378] İlçe merkezinde geleneksel evler arasında yükselen heybetli görünümü ile işleme ve bezemelerdeki ustalığın, mükemmelliğin dorukta olduğu bir kilisedir. Bu kilise Ortodokslara aittir. Noel ve paskalya bayramları için etkinlikler genelde bu kilisede yapılmaktadır.[379] Kilise Midyat oyma taşlarıyla son Süryani sanatını göstermesi açısından önemlidir.[380]

4.2.2.8. Mor (Mar) Şmuni Kilisesi

Mort Şimuni Kilisesi, IX. yüzyılda inşa edilmiş ve Midyat merkezindeki en eski kilisedir olup Midyat'ın metropolitlik merkezidir.[381] Şehrin merkezinde bulunan kilisede ana kilisenin yanında misafir ağırlama yeri ve derslikler gibi ek binalar bulunuyor. Turabdin metropoliti Mor Gabriel Manastırında ikamet ettiği için sadece resmi dönemlerde kullanılır.[382] Bayramlaşmalar bu kilisede yapılmaktadır.[383]

4.2.2.9. İzozoel Kilisesi

Midyat'ın Altıntaş Köyü'nün en yüksek noktasında yapılmıştır. Kilisenin yanındaki süslü çan kulesi XX. yüzyılda ilave edilmiştir.[384] M.S. 490 yılında Bizans İmparatoru Enastas döneminde Hıristiyanlık altın çağında iken, o dönemde Bizanslarla, Persler sürekli savaşmaktaydılar. Turabdin halkı Perslere karşı kahramanlıkla savaştıklarından dolayı Kral Enastas Turabdin halkını çok sevdiğinden Mardin yöresine 72 kilise inşa ettirmişti. Bunlardan bir tanesi olan ''Samsatlı Mor İzozoel Kilisesi'' imparator tarafından gönderilen mimarlar Teodor

[375] **Midyat Belediyesi yayınları**, Dinler ve Diller Diyarı Midyat, s. 34.
[376] Çelik, **Turabdin'de Kalanlar**, s. 67.
[377] **Midyat Belediyesi yayınları,** Dinler ve Diller Diyarı Midyat, s. 25.
[378] Çelik, **Turabdin'de Kalanlar**, s. 67.
[379] Daşdemir, **Midyat İlçe Merkezi'nin Coğrafyası**, s. 93.
[380] **Midyat Belediyesi Stratejik Plan Çalışmaları**, Midyat 2006, s. 8.
[381] Koluman, **Ortadoğu'da Süryanilik,** s. 103.
[382] Çelik, **Turabdin'de Kalanlar**, s. 66-67.
[383] **Midyat Belediyesi yayınları**, Dinler ve Diller Diyarı Midyat, s. 32.
[384] Hollerweger, **Canlı Kültür Mirası Turabdin**, s. 158.

ve Teodosi tarafından büyük motifli, hayret verici, süslü taşlarla, değerli ve paha biçilmez güzelliklerle donatıldı.[385] Ancak daha mantıklı olan kilisenin 8.yy da yapıldığıdır.[386]

4.2.2.10. Mor (Mar) Yakup Manastırı

Günümüzde aktif bir durumda olan Turabdin'deki ender manastırlardan biri olan Mor Yakup Manastır, 5. yüzyılda inşa edildi.[387] Manastır Midyat'a bağlı Barıştepe (Salah) köyünde bulunmaktadır. Manastır 400'lü yıllarda inşa edilmiştir.[388] Manastırın mimarisinde önemli ölçüde Bizans etkisi görülmektedir. Geniş bir avlu etrafında kilise bölümü, idari, eğitim ve konaklama bölümlerinden görülmektedir. 7.yüzyıldan itibaren Metropolitik merkezi konumuna getirildi. Geçtiğimiz yıllarda ciddi bir restorasyona tabi tutuldu. Şuan manastırda rahip ve rahibelerin yanında eğitim alan gençler de bulunmaktadır.[389]

4.2.2.11. Han Harabeleri

Anıtlı (Hah) ile Karagöl (Darkube) köylerinin arasında bulunmaktadır. Harabelerle ilgili yazılı kaynak bulunmamaktadır. Harabelerin orta yerinde, taşlarla yontulmuş bir sarhavdana, büyük ihtimalle bir Meryem Ana kilisesi konumundadır. Kilisenin orta yerinden sunak kısmına geçişi sağlayan, çift sıra akantus desenli başlıkların yüklediği taş kemer, hala sağlamdır. Zarif desenli simgeleriyle 8.yy taşçı ustaların marifetini sergiler gibidir.[390]

4.2.2.12. Mor (Mar) Afrem Kilisesi

Bote (Bardakçı) köyünün en üst kısmında bulunan kilise 4.yüzyılda inşa edilmiştir. Tarih içerisinde gördüğü tahribatları, değişik dönemlerde restorasyonlarla giderilen kilise en son 2000'li yıllarda yurtdışında bulunan Bote'li Süryaniler tarafından, aslına özgün bir şekilde restore edildi. Şuan köyde Süryani kalmadığı için kapalı kalan kilise sadece ziyaretler esnasında açılmaktadır.[391]

---

[385] İlyas İran, **Kfarze (Altıntaş) Köyünün Tarihçesi**, GDK Yayınları, Mardin 2007, s. 25.
[386] İş, **Dinler ve Diller Kenti Midyat**, s. 130.
[387] Çelik, **Turabdin 'de Kalanlar**, s. 68.
[388] İş, **Dinler ve Diller Kenti Midyat**, s. 136.
[389] Çelik**, Turabdin 'de Kalanlar**, s. 69.
[390] İş, **Dinler ve Diller Kenti Midyat**, s. 130.
[391] Çelik, **Turabdin 'de Kalanlar**, s. 70.

4.2.2.13. Mor (Mar) Dimet Kilisesi

Klise Midyat'ın İzbırak (Zaz) köyünün en yüksek noktasında, kulelerle desteklenmiş, yüksek duvarlarla çevrilmiş bir kale gibi durmaktadır. Köyün çevresinde iki kilise daha bulunmaktadır. Bunlar Meryem Ana Kilisesi ve Mor Gabriel Harabeleridir. Fakat 1993 yılında Hıristiyanlar köyü terk etmişlerdir. Kilise şuan terk edilmiş durumdadır.[392]

4.2.2. 14. Mor (Mar) Kuryakos

Midyat'a bağlı Bağlarbaşı (Arnas) köyünde bulunan Mor Kuryakos Kilisesi, Altıntaş kilisesi ile eş planda ve aynı dönemde inşa edilmiştir. Fakat bunun çan kulesi yoktur. Hıristiyanlar zamanla Avrupa'ya göç ederek köyü boşaltmışlardır. Kalan son Hıristiyan olan kilise papazı da 1991 yılında köyü terk etmiştir. Hıristiyan cemaatin köyü terk etmesiyle kilise kendi haline bırakılmıştır.[393] 6.yüzyıldan kalma kilise köyün merkezinde ve ana kilise olarak köy halkı tarafından kullanılıyor. 2000'li yıllarda Süryanilerin geri dönmesiyle birlikte yeniden restore edildi ve 2004 yılında tekrar kullanıma açıldı.[394]

4.2.2.15. Mor (Mar) Loozor Manastırı

Mor Loozor Manastırı, Midyat'ın Mercimekli (Hapsnas) köyünde bulunmaktadır. Kilise, bir dağın yamacına kurulmuş olan Mor Loozor Manastırının Süryani ruhanilerinden olan Şemun d-Zayte tarafından kurulduğu veya yenilendiği konusunda iki farklı görüş vardır. Çoktan terk edilmiş olan manastır yapıları halen ayaktadır.[395] 5. yada 6. yy'dan kalma eski kısımları bulunmaktadır.[396] Turabdin'de hiçbir manastırda bulunmayan avludaki inziva kulesi, dört basamaklı bir kaidenin üstüne kesme taştan yapılmış, ancak üst bölümleri yıkılmıştır. Uzun süreden beri bakımsız kalan ve 10-15 yıl içinde define avcıları tarafından sürekli tahrip edilen

[392] Hollerweger, **Canlı Kültür Mirası Turabdin**, s. 201.
[393] Hollerweger, **Canlı Kültür Mirası Turabdin**, s. 152-153.
[394] Çelik, **Turabdin 'de Kalanlar**, s. 78.
[395] Hollerweger, **Canlı Kültür Mirası Turabdin,** s. 139.
[396] İş, **Dinler ve Diller Kenti Midyat**, s. 132.

manastır şu an kapalı durumda bulunmaktadır.[397] Mor Loozor'un en önemli özelliği bölgede "inziva kulesi"ne sahip tek manastır olmasıdır.[398]

4.2.2.16. Mor (Mar) Şemun Kilisesi

Mor Şemun Kilisesi Midyat'ın Mercimekli (Hapsnas) köyünde bulunmaktadır. 667'li yıllarda yaşayan metropolit Mor Şemun d-Zayte tarafından onarıldığı söylenmektedir. Turabdin'in güneydoğusundaki ovaya on iki bin zeytin fidanı diktiği için Mor Şemun'a D-Zayte (zeytinci) lakabı verilmiştir. Zeytin yetiştirme işi o kadar başarılı olur ki sekizinci yüzyılın sonlarına gelindiğinde manastır ve Turabdin bölgesi büyük bir refaha erişir. Daha sonra Mor Gabriel'e öğrenci olarak verilen Şemun D-Zayte manastır baş rahipliğine getirilir ve daha sonra Harran Metropoliti olarak ölür.[399] Geniş bir avluya sahip ve geniş duvarlarla kaplı olan 1400 yıllık kilise günümüzde çok büyük bir restorasyondan geçirilmektedir. 2000 yılında başlayan restorasyon çalışmaları bugün hala devam ediyor.[400]

4.2.3. Hanlar

Hanlar tarihte genellikle uzun yollar üzerinde bulunan, yolcuların hayvanlarıyla birlikte konakladıkları mekanlardı. Midyat bölgenin önemli geçiş noktalarından birisi olduğundan çeşitli konaklamak alanları inşa edilmiştir. Midyat ve çevresinde mağaralar fazla olduğu için kervanlar bu mağaraları kullanmışlardır. Şehrin gelişmesiyle birlikte hanlar inşa edilmiştir. Bu hanlar konaklama amacından çok ticaret yapılan mekanlar olarak uzun süre kullanılmıştır.

4.2.3.1. Gelüşke Hanı

Eskiden ahır ve mezbahane olarak kullanılan Gelüşke Hanı, 1903 yılında Musa Samas adlı bir Süryani tarafından yapılmıştır. Geçmişte ticaret ve konaklama yeri olan han, 1950-70 yılları arasında köylü pazarı olarak kullanılmış, 1980 yılından sonra ise, eski özelliğini yitirmiş ve yerini hayvan ahırı ile mezbahane almıştır. Veli

---

[397] Çelik, **Turabdin 'de Kalanlar**, s. 87.
[398] Şükran Yaşar, "Moor Loozor Manastırı", Celal Bayar Ünv. Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü ABD, **Mukaddime Dergisi**, Sayı:2, Mardin 2010, s. 129.
[399] Hollerweger, **Canlı Kültür Mirası Turabdin**, s. 134.
[400] Çelik, **Turabdin 'de Kalanlar**, s. 88.

Güneş tarafından restore edilen ve turizme kazandırılan han, yerli ve yabancı turistlerin gezdiği önemli bir mekan haline gelmiştir.[401]

Tarihi dokusu, geniş avlusu, bezemeli taşları ile tarihin derin izlerini taşımaktadır.[402] Han bir yolcu barınağı olmasının yanında, yol güvenliği sağlayan birer karakol vazifesi de görüyordu.[403] Günümüzde bu han, çeşitli yöresel yemeklerin yapıldığı restoranın haricinde, dört dinlenme odası, şadırvan bahçesi ve kafeye sahiptir.[404]

4.2.3.2. Estel Han

Estel kesiminde bulunan, ilk çağlardan kaldığı tahmin edilen ve eskiden konaklama amaçlı kullanıldığı söylenen bu han, giriş ve bodrum katı olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Bu Han 2006 yılında Midyat Belediyesi tarafından doğal yapısı bozulmadan onarılarak kent müzesine dönüştürülmüştür. Midyat'ın yaşam kültürünü yansıtan antika eşyalar, yöresel dekorlar, Midyat'a ait fotoğraflar, el nakış ürünleri, gümüş telkâri çeşitleri ve yapılan taş işçiliğini görebildiğimiz Kent Müzesi, Midyat'a gelen yerli ve yabancı turistlerin uğrak yeri olmuştur. Ayrıca antikacılıkla uğraşan esnafların Kent müzesi içerisinde açmış oldukları iş yerlerinin varlığı hem turistlerin ilgisini çekmekte hem de ilçe ekonomisine katkı sağlamaktadır.[405] Girişinde doğal taş ve çeşitli madenlerden yapılmış rengarenk tespihleri ve size müzede dolaşıyormuş hissini verecek antika eşyaları bulunmaktadır. Handa, birbirine bağlı uzun koridorlar ve odaların içinde birbirinden değerli eski eşyalar, antikalar ve geçmiş yaşamın her dakikasını yaşatan örnek odalar mevcuttur. Han çıkışındaki avluda hediyelik eşya bölümü ve demli bir çay içebileceğiniz açık hava kafeteryası da bulunmaktadır.[406]

---

[401] Ayhan Karakaş-Esma Karakaş, **"**Hanların Turizme Kazandırılması: Mardin, Diyarbakır ve Şanlıurfa İl Merkezlerindeki Hanlar Üzerine Bir Çalışma", **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:13, Diyarbakır 2015, s. 308-309.
[402] Gümüş, **Güneş Uygarlığında Bir Nefes Midyat**, s. 20.
[403] **Midyat Belediyesi yayınları**, Dinler ve Diller Diyarı Midyat, s. 36.
[404] Gümüş, **Güneş Uygarlığında Bir Nefes Midyat**, s. 20.
[405] Daşdemir, **Midyat İlçe Merkezi'nin Coğrafyası**, s. 98.
[406] Gümüş, **Güneş Uygarlığında Bir Nefes Midyat**, s. 22.

4.2.3.3. Hayvan Hanı

Eski Midyat bölgesinde halk arsında yukarı çarşı olarak adlandırılan bölgede bulunmaktadır. Hayvan hanı yamuk bir alanda, üçgen bir avlunun etrafında mekânların düzenlenmesiyle oluşmuştur. Kayaya oyulmuş bodrum katları ahır olarak kullanılan hanın, kesme taştan yapılmış zemin ve birinci katı konaklama için kullanılmıştır. Sokağa bakan cephesindeki bölümler ise dükkân olarak kullanılmıştır. Bugün bu dükkânlar boştur. Hanın diğer bölümleri ise konut olarak kullanılmaktadır. Kullanıcıları kırsal kesimde en göç edenler olup, yapının genel durumu bakımsızlık ve bilinçsiz kullanımdan dolayı kötü durumdadır.[407]

4.2.4. Midyat Evleri

Tarihi Midyat evlerine yüksek taş duvarlı ve dar sokaklardan geçilerek ulaşılır. Evler, eğime göre yapılan avlu, eyvan ve odalardan meydana gelir. Midyat Mardin'deki kadar dik olmadığından Mardin evindeki teraslama ile eğime oturma yapısı yoktur. Evler bir avlu etrafında yapılmış birimler şeklinde arsaya inşa edilmiştir. Zeminin taranması ile oluşan taş avlu, alt katta kaya oyma mekanlarıyla çerçevelenir, üst katlarda ise eyvanın iki yanında yer alan odalar ve önünde ‘’gezenek’’ adı verilen terasın güneye yönlenmesiyle yapılar biçimlendir. Bu yapılardaki en önemli özellik, evrelerin pencerelerinin birbirini görmemesi ve komşuluk ilişkilerinde evlerin mahremiyetinin dikkat edilmesidir.[408]

Midyat evlerinin özelliklerinden birisi yarı açık olarak yapılan eyvanlardır. Bunlar bir tür geçiş alanıdır. Bu eyvanların iki tarafında odalar yer alır. Daha çok yazın kullanılan eyvanlar oturma, yatma, yemek hazırlama gibi birçok iş bu alanda yapılır. Revak ise evin önünde bulunan ve boyu terasa göre değişen kemerli yapılardır. Önü bir veya birden fazla sütunla bölünmüş olup, evin bölümlerine geçişi sağlar. Genellikle evin bu kısmı serin olduğundan insanlar oturmak içinde kullanılmaktadır. Silmeler ise damların kenarlarında bulunan evin yüksekliğinin ne kadar olduğunu gösteren işlemeli kısımdır. Bu yerleşim alanı incelendiğinde farklı motifli silme örnekleri göze çarpmaktadır. Yöredeki evlerin duvarlarında içe doğru oyulmuş yüklükler bulunmaktadır. Genellikle insanlar buraya yataklarını

[407] Daşdemir, **Midyat İlçe Merkezi’nin Coğrafyası**, s. 99.
[408] Sezin Yılmaz, **Bir Tasarım Objesi Olarak Geleneksel Midyat Evi**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2001, s. 31.

koymaktadırlar. Ayrıca bu yüklüklerin yanı sıra duvarlarında taş işlemeli gömme dolaplar bulunmaktadır. Bu yapılara niş ya da taka denilmektedir. Nişler bazen kapaklı bazen de kapaksız, bazen büyük bazen de küçük olabilmektedir. Çeşitli amaçlar için kullanılabilmektedir. Odalarda süs amaçlı ya da aydınlatma amaçlı kullanılan gaz lambaları konulabilmektedir. Buradaki evlerde Müslüman ve Hıristiyanlara göre evdeki nişler süslemelerde değişebilmektedir. Özellikle Hıristiyanların yaşadığı evlerde mihrap şeklinde ve dini inançtan dolayı doğuya bakan çok işlemeli nişler ve duvarlarda haç işareti görmek mümkündür.[409]

Midyat'a özgü teknikler kullanılarak inşa edilmiş, eğrisel ya da düz yüzeylerden oluşan mimari öğeye ''abbara'' ya da halk diliyle ''kabaltı'' denir. Mardin ve Midyat'ın en özgün simgelerinden olan abbaraların kemerleri sivri-basık-yuvarlak; örgü sistemi ise beşik tonoz-çapraz eklinde olabilir. Abbaraların alt kısmı kamuya üst kısmı özel mülkiyete aittir. Midyat'ın birbirine paralel uzanan dar sokaklarını bağlamaya yarayan bu geçitler hiç tanımadığınız kişilerin evlerinin herhangi bir odasının altından geçerek size özel bir dokunma alanı sağlar. Mimarinin en özgün türlerinden biri olan bu geçitler, aynı ailenin farklı parsellerini ve sokaklarını birbirine bağlar. Bunlar genellikle ailenin ismi ile anılır.

Midyat'ın kendine özgü mimarisin asıl öznesi ''katori'' taşıdır. Bu taşın en önemli özelliği kalkerden olduğu için çok rahat şekil almasıdır. Ocaktan çıktığından yumuşak olan Katori taşı, güneşi ve suyu aldıkça sertleşir. Taş yumuşakken çeşitli kalınlıkta oyma takımlarla genellikle geometrik olan yaprak, çiçek, üzüm, güvercin gibi motifler becerikli ustalar tarafından taşa sabırla kopyalanarak oyulur. Bu taştan yapılan binalar yazın serin kışın sıcaktır.[410]

Midyat'ta bulunan tarihi yapılar, nüfusun artması ve plansız şehirleşme, köyden şehir merkezine yapılan göçler, evlerin asıl sahiplerinin evlerini bırakmaları ve yerlerine bu kültürden uzak insanların yerleşmesi vb. nedenlerden dolayı özgün yapısını kaybetmiştir. Halkın ve yöneticilerin bu yapıları koruma konusunda yeterli bilgiye sahip olmamaları bu durumu daha da hızlandırmıştır. Midyat'ta sadece konukevi restore edilerek turizme kazandırılmıştır. Fakat birçok konut bakımsız

[409] Daşdemir, **Midyat İlçe Merkezi'nin Coğrafyası**, s. 66-67.
[410] Gümüş, **Güneş Uygarlığında Bir Nefes Midyat**, s. 52.

durumdadır. Birçok tarihi yapının yer aldığı bölge, 2000 yılında sit alanı yapılmıştır.[411]

[411] Neslihan Dalkılıç-Işık Aksulu, "Midyat Geleneksel Kent Dokusu ve Evleri Üzerine Bir İnceleme", **Gazi Üniversitesi Mühendislik- Mimarlık Fakültesi Dergisi**, Cilt:19, Ankara 2004, s. 325-326.

SONUÇ

Mardin’in kuzeydoğusunda yer alan Midyat geçmişte yaşayan eski uygarlık kurulduğu Mezopotamya’nın kuzeyinde, birçok kültürün harmanlandığı bir bölgede yer almıştır. Turabdin olarak adlandırılan bölgenin merkezinde bulunan Midyat batısında Mardin, kuzeyinde Hasankeyf, doğusunda Cizre ve güneyinde ise Nusaybin yer almaktadır.

Şehrin adıyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlar; Arapça, Farsça ve Süryanicenin birleşiminden meydana gelmiş olan ‘‘ayna’’ anlamına gelmektedir. Diğer bir görüşte ise, mağaralar şehri anlamına gelen ‘‘Matiate’’ kelimesinden türemiştir. Midyat’ın Süryanice ‘’elini uzat’’ anlamına gelen ‘’mud yat’’ tan türediği iddia edilmektedir. Asur kaynaklarında Midyat ve çevresi için kullanılan bir diğer tanımlama ‘’Kaşiyari’’ tanımlamasıdır. Günümüzde Mardin ile Diyarbakır arasındaki Turabdin Dağlarıdır. Asur Krallı II. Adadninari döneminde bölge için kullanılan tabir ise ‘’İşalla’’ ismidir. ‘’Tur’’(dağ) ve ‘’Abdin’’ (kul, köle) isimlerinin birleşiminden oluşan Turabdin, ‘’köleler dağı’’, ‘’kullar dağı’’ ve ‘‘esirler dağı’’ anlamına gelmektedir.

Midyat ve çevresinin hangi tarihte kimler tarafından kurulduğu net olarak bilinmese de Eski Yakındoğu tarihine göre kuruluşu Sümerler zamanına kadar uzanmaktadır. Orta Asya’dan göç edip Anadolu’ya yerleşen Eti Türkleri, Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki verimli topraklara M.Ö. 2000’ler de yerleşmişlerdir. Bölgeden geçişleri sırasında Midyat ve çevresini büyük bir mağara şehri halinde kurup hayvanlarını da burada barındırmışlardır. M.Ö. 6.yüzyılda bir süre Pers ve Medlerin denetiminde kalan Turabdin, daha sonra tekrar Babillerin elinde geçmiştir. M.Ö. 331 yılında Makedonyalı İskender'in bölgeye hâkim olmuş, İskender’in ölümünden sonra Selevkoslar’ın hâkimiyetine girmiş ve Perslerin Mezopotamya'yı

ele geçirmesinden sonra M.Ö. 140' tan itibaren Persler, M.Ö. 85-69 yılları arasında da Ermeniye kralı Büyük Tigran'ın hâkimiyetine girmiştir. Daha sonra Persler ve Romalılar arasında bir hâkimiyet alanı haline gelmiştir. Bu durum islam fetihlerine kadar devam etmiştir. Mardin şehri, bütün Diyar-ı Bekir ve Rabia'nın fatihi olan Iyaz b. Ğanem tarafından, Hz. Ömer'in hilafeti zamanında 8 Cemaziyelevvel 18/M. 639 yılında fethedildi. Abbasiler zamanında bölgede imar ve kalkınma faaliyetleri görülür. Bölgenin köyleri Harun Reşit zamanında kuruldu. Harun Reşit'in oğlu Memun'un Türk ve Araplardan oluşan bir ordu kurdu ve bu orduyu Cizre-Mardin yolu boyunca yaptığı yüz karakola yerleştirildi. Midyat ve çevresindeki Arap köylerine verilen Mhalmi isminin buradan geldiği söylenmektedir.

10.yüzyılda Hamdaniler Mardin ve Midyat'ı da içine alan Turabdin bölgesine de hâkim oldular. Daha sonra Mervanoğulları bölgeye hükmetmiştir. 11. yüzyılın ortasında Selçukluların Anadolu'ya girişi sırasında Mardin ve çevresinde Türkmen aşiretlerinin akınları yoğunlaşmıştı. Hatta Türkmenler Cizre ve Nusaybin çevresini tahrip ettiler. Malazgirt Zaferini müteakip Anadolu'da birçok Müslüman devleti kuruldu. Bunlardan Artuklular, 1102-1409 yılları arasında Hasankeyf, Mardin ve Harput bölgesine hâkim olmuşlardır. Artuklular zamanında huzura erişmiş olan bölge, Moğol işgali sırasında istila edilmiş ve büyük bir yıkım yaşamıştır. 14. ve 15. yüzyıllarda Turabdin bölgesi, bütün Doğu ve Güney Doğu Anadolu olduğu gibi Akkoyunlu-Karakoyunlu mücadelelerine sahne olacaktır. Midyat kazası coğrafi konumunun sağladığı imkanlar yanında Ortaçağda Mardin, Nusaybin, Savur gibi stratejik yerleri kapsaması ve ekonomik önemi haiz göç/ticaret yollarının üzerinde bulunması dolayısıyla bölgesel ve büyük güçlerin dikkatini üzerine çekmiştir. Bu bağlamda bölge 14.ve 15. yüzyıllarda sürekli bir hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Artuklular devrinde Midyat; Mardin, Hasankeyf ve Musul eyaletleri arasında irtibat vazifesini görerek en parlak devrini yaşamıştır. Sırasıyla Eyyubi, Memlük, Artuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi ve Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde bulunan bölge bu devletlerin mücadelelerinden de etkilenmiştir. Artukluların yıkılışından sonra bölge Akkoyunlu-Karakoyunlu mücadelelerine sahne olmuş ve mücadeleyi neticede Akkoyunlular kazanmıştır. Akkoyunlu-Karakoyunlu mücadelelerinden yararlanarak kurulan Safeviler, Akkoyunluların elindeki diğer yerler gibi Turabdin bölgesini de ele geçirmişlerdir. Bu olaydan sonra bölge Safevi-

Osmanlı mücadelesine sahne olmuş Osmanlı Devleti'nin bölgeye hâkim olmasıyla sükunet sağlanmıştır. Mardin, Osmanlıya bağlandıktan sonra yapılan ilk idari teşkilatta, bir liva olarak Diyarbakır Eyaleti'ne bağlanmıştır. Midyat bu taksimat içerisinde başta Hasankeyf'e bağlanmış daha sonra Mardin'e bağlanmıştır. Tanzimat Fermanı'yla birlikte ülke; eyalet, sancak ve kaza olarak üç temel birime ayrılmıştı. Ayrıca idari anlamda meydana gelen değişikliklerden biri de eyalet, sancak ve kazalarda oluşturulan idare meclisleridir. Bu değişikliklerin Mardin ve bağlı kazalarında uygulanması, bazı karışıklıklar nedeniyle Tanzimat'ın ilanından 8 yıl sonra olmuştur. Diyarbakır da 1845 yılından itibaren Tanzimat'ın uygulamaları başlamıştır. Mardin'in yakınında 1847 yılına kadar Bedirhan Bey isyanının devam ediyor olması, Mardin'de bu uygulamanın daha geç başladığını düşündürmektedir. 1853 tarihli bir belgede Mardin ve Midyat'ta çıkarılmaya çalışılan karışıklığın bastırıldığı Mardin ve Midyat kaza meclisleri tarafından bir mazbata ile hükümete bildirilmiştir. Bu belge, bölgede karışıklıkların Bedirhan Bey isyanı sonrasında devam ettiğini göstermekle birlikte, 1853 tarihinden önce Tanzimat sisteminin bir gereği olarak meclislerin oluşturulduğunu ve Tanzimat sisteminin Mardin'de uygulanmaya çalışıldığını ortaya koymaktadır.

1877 tarihine kadar liva olarak, bu tarihten itibaren ise sancak olarak geçen Mardin, bağlı kazalarda da Tanzimat sonrasında sık sık değişiklikler olmuştur. Örneğin Midyat kazası bir ara Halilbegli ve İsabegli şeklinde ikiye ayrılmış sonra tekrar birleştirilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Midyat kazasında etkin bir şekilde görülen asayiş bozuklukları, kişisel sorunlar, eşkıyalık olayları, idarecilerin halka kötü muamelesi ve kaza içerisinde yaşayan dinsel ve etnik grupların birbiriyle çatışmaları etkili olmuştur. Asayiş bozukluklarının önlenmesi ve asayişin temini için gerekli tedbirlerin alınması yoluna gidilmiştir. 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin pek çok mesele ile karşılaştığı bir dönüm olup, özellikle merkeze uzak olan yerleşim yerlerinde asayiş bozukluğu alanında birçok sorun ile karşılaşılmıştır. Bu sorunların yaşandığı yerlerinden birisi de Midyat'tır. Midyat kazası gerek merkezden uzak olması gerekse demografik ve etnik yapısının çeşitlilik göstermesinden dolayı önemli asayiş problemlerin yaşanmasına sahne olmuştur. Midyat kazasındaki asayiş bozuklukları 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir.

19. yüzyılın ortalarında Diyarbakır Vilayeti'ne bağlı Mardin Sancağı'nda Midyat, Avine, Şırnak ve Cizre kazaları bağlı bulunuyordu. Bu kazalarda 4 kasaba, 9 nahiye ve 1139 köy yer almaktaydı. Midyat kazası, Habızbeni, Basıbrin, Hasankeyf, Kerboran nahiyeleri bulunmaktaydı. Midyat kazası 19. yüzyılın sonlarında 1 kasaba, 3 nahiye, 237 köy vardır. Bunlardan 204 müslim, 40 gayrimüslim, 29 karışıktır.

Midyat içinde barındırdığı zengin kültürüyle Anadolu'nun en önemli ortak miraslarından birisidir. Birçok medeniyete ev sahipliği yapan ve Turabdin'in merkezini oluşturan şehir, bu medeniyetlerin izlerini geçmişe günümüze taşıyan bir merkez olma özelliğini sürdürmektedir. Kürt, Mhalmi, Süryani, Yezidi, Türk, Becirman gibi farklı inanç ve milletlerin bir arada yaşadığı köklü bir tarihsel geçmişe sahip bir ilçemizdir. İlçe bu yönüyle hem dinler hem de diller merkezi olarak değerlendirilir. Midyat Mezopotamya uygarlıklarına ait kültürel ve tarihsel geçmişi içerisinde barındıran en önemli yerlerden birisidir. Coğrafi konumdan dolayı yöreye gelen topluluklar hem Midyat kültüründen etkilenmiş hem de kendi kültürlerini yerli halka tanıtmışlardır. Böylece Midyat'ta renkli ve kültürel yapı ortaya çıkmıştır.

Midyat ve çevresinde tarihte çok sayıda farklı inanç ve kültür birlikte yaşamıştır. Günümüzde Midyat ilçe merkezinde Müslüman, Hıristiyan ve azda olsa Yezidi yaşamaktadır. Hıristiyanlar Ortodoks, Katolik, Keldani, ve Protestan gibi mezheplere bölünmüşlerdir. Ancak bunların çoğu Ortodoks mezhebine bağlıdır. Kazada Türkçe, Kürtçe, Süryanice ve Arapça gibi farklı diller konuşulmaktadır. Geçmişte 8 kilise ve 2 cami bulunan şehirde Hıristiyan nüfus daha fazlaydı. Ancak Estel kesimiyle birleşince Müslümanların sayısı artmıştır. Günümüzde ise ancak 70-80 Hıristiyan aile kalmıştır. Ayrıca azda olsa Yezidilerde yaşamaktadır.

Midyat kazasında nüfus ile ilgili en eski veriler Osmanlı Devleti dönemine aittir. 16. yüzyıl tapu tahrir defterlerinde, Tur Nahiyesi adıyla geçmektedir. Bu nahiye o tarihte Hasankeyf Sancağına bağlıydı. Bu defterlerde Tur Nahiyesinin 1526 yılında vergiye tabi 16 köyün 14'ünde Hıristiyanların, 2'sinde ise "Mhalmi" olarak tanımlanan Müslüman Arapların yaşıyordu. Bu köylerde 918 hane ve 311 bekâr vergi mükellefi yaşamaktaydı. Daha geniş bilginin yer aldığı II. Selim dönemi (1566-1574) tapu tahrir defterlerinde ise Tur Nahiyesinde 45 köy yer almaktaydı. Bu köylerin 16'sı tamamen Hıristiyan, 1'i karışık, 28 köyde ise Müslümanlar yaşardı.

Hıristiyan köylerinde 1888 aile ve 863 bekâr yaşardı. Müslüman köylerinde ise 829 aile ve 192 bekâr yaşamaktaydı. Ayrıca Müslüman göçebe 1.688 aile ve 136 bekâr da yaşamaktaydı. Midyat'ın nüfusu hakkında en eski tarihli 1871 yılı kayıtlarına göre Midyat'ta 13,997 hane ve 210 köy bulunmaktaydı. Nüfusun 30.920'si Müslüman, 5.572'si ise gayrimüslim olmak üzere toplam 36.492 kişiden oluşmaktaydı.1881/82-1893 Osmanlı nüfus sayımına göre Midyat şehrinin nüfusu 25.793 kişidir. 1894-1895 Tarihli Diyarbakır Salnamelerine göre Midyat kazasının nüfusu 27.928 kişi olmuştur. Osmanlı Devletinin yaptığı son nüfus sayımı olan 1914 tarihli sayımda ise Midyat kazasının nüfusu 57.777 kişidir.

16. yüzyılda Mardin ve çevresinde, bugün de olduğu gibi, tarım ile ilgili faaliyetler iktisadî hayatın esas unsurunu teşkil etmektedir. Köylerin bir kaçı müstesna, hemen hemen hepsinde halkın ziraatle meşgul olduğu,hatta şehirde oturanlardan bir kısmının da yine bağ, bahçe sahibi olup ziraatle de uğraştıkları bu şehirle ilgili kanunnamelerdeki ifadelerden anlaşılmaktadır: *"...şehirlü tâifesinün dahi ziraatlerinden bağ, bostan ve meyvalarından yedide bir alup resm-i bennâk ve resm-i çift ve resm-i mücerred alınmaya…"* Ayrıca, 1526 ve 1540 tarihlerinde şehirli taifesinin bağlarından alınan vergilerin miktarları Diyarbekir Beylerbeyine ve Havass-ı hümayuna ait haslar arasında kaydedilmektedir. Ziraat ve çiftçilik el-Cezire'de her işten ziyade revaçtadır. Kabiliyetten istifade için sadece çiftçilik ile uğraşan ahalinin birçoğu tabii serveti, mevcut olan yeni alet ve edevatın kullanılmasında ihmal gösterdikleri için halen eski usule göre çift sürüyorlar, ekip biçiyorlar. Ziraatın başlıcaları buğday, arpa, tütün, pirinç, karpuz, pamuk, mercimek, susam, kösna, kavun, nohut, üzüm, ve sebzedir. Midyat kazasında günümüzde olduğu gibi en çok bağcılık yapılmaktaydı.

Midyat kazasının eğitim ve eğitim kurumlarına bakıldığında Artukoğulları, Akkoyunlu ve Osmanlı dönemlerinin eğitim yapısı kazanın dokusuna işlenmiştir. 19. yüzyıldan sonra açılan mekteplerin yanı sıra, Süryani vatandaşlarda kiliseleri bünyesinde eğitim vermektedir. Mardin Sancağı ve tâbi kazalarında ilk maarif meclisleri vilayet salnamelerine göre 1884 tarihinde kurulmuştur. Midyat kazasından maarif meclisinin kurulması 1885 yılında gerçekleşmiştir. Bundan önceki ve sonraki kayıtlarda ise bununla ilgili bilgilere rastlanmamıştır. Bu kayıtlarda maarif meclisi

reisi Süleyman Efendi olarak geçmektedir. Azaların ismi alınmamıştır. Midyat, Mardin'in diğer ilçelerine göre eğitim ve öğretim alanında sahip olduğu okul sayısı ile daha şanslı sayılabilir. Bu okulların kurulduğu 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında diğer kazalara göre okullaşma oranı çok daha iyi durumdaydı. 1901-1905 yılları arasında Diyarbakır'da 9 mektep, Siverek'te 4 mektep, Derik'te 2 mektep, Silvan'da 5 mektep, Lice'de 3 mektep, Mardin'de 7 mektep, Cizre'de 1 mektep, Nusaybin'de 1 mektep, Savur'da 1 mektep, Midyat'ta ise 4 azınlık mektebi vardır.

Midyat, içerisinde bulundurduğu manastır, kilise, cami gibi ibadet mekanları ile han, arasta ve çok sayıda tarihi konuttan oluşan kendine has bir mimari yapıya sahiptir. Midyat kesiminde tescilli, 2 han, 7 kilise, 119 tarihi ev, sit alanı dışında kalan 1 cami ve bir manastır yer almaktadır. Estel kesiminde ise birçok tarihi ev, camiler ve çarşı bölgesi yer almaktadır. Şehrin ekonomik faaliyetlerin yapıldığı geleneksel çarşı günümüzde boş durumdadır. Eskiden bu çarşılarda halıcılar, nakkaşlar, kuyumcular, bakırcılar, şapkacılar yer aldığı bilinmektedir. Eski Midyat bölgesinde Gelüşke Hanı ile Hayvan Hanı bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

A. SALNAMELER

Diyarbakır Vilayet Salnameleri, Haz: Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Hicri 1285, 1286, 1287, 1288, 1289, 1290, 1293, 1299, 1300, 1301,1302, 1303,1307, 1308,1311, 1312, 1315, 1316, 1317, 1318, 1319, 1320, 1321, 1322, 1323.

B. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİV BELGELERİ

Babıâli Evrak Odası Sadaret Mektubi Kalemi: BOA, MKT. MHM. ,67/89; BOA, MKT. MHM. , 685/43; BOA, MKT. MHM. , 683/52; BOA, MKT. MHM. , 501/64; BOA, MKT. MHM, 685/56; BOA, MKT. MHM. , 683/56; BOA, MKT. MHM. , 685/71

Babıâli Evrak Odası Belgeleri: BOA,BEO, 88/6590; BOA,BEO, 970/72709; BOA, BEO, 970/72709; BOA, BEO, 1538/115317; BOA, BEO, 2754/206487, BOA, BEO, A.VRK. 832/27.

Dâhiliye Emniyet Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi: BOA,DH. EUM. AYŞ.23/97; BOA. DH. EUM. AYŞ. 9/6; BOA. DH. EUM. AYŞ. 16/17; BOA. DH. EUM. AYŞ. 13/69; BOA. DH. EUM. AYŞ. 19/6;BOA. DH. EUM. AYŞ. 14/27; BOA. DH. EUM. AYŞ. 74/29

Dâhiliye Emniyet Umumiye Müdüriyeti İkinci Şube: BOA, DH. EUM. 2. ŞB. 6/50

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri: BOA. DH. EUM. EMN. 38/7; BOA,Y. PRK. UM, 59/53

Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umumi Ekleri: BOA, DH. İ. MU. , 33/9; BOA, DH. İ.MU. , 58/44; BOA, DH.İ.MU, 20/61;BOA,DH. İ. UM, 19/1

Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi: BOA, DH. ŞFR. , 104/248;BOA, DH. ŞFR. , 376/57; BOA. DH. ŞFR. 99/342; BOA. DH. ŞFR. 630/90;BOA, DH.ŞFR, 104/248; BOA. DH. ŞFR. 100/93; BOA. DH. ŞFR. 634/66; BOA, DH. ŞFR, 540/60; BOA, DH. ŞFR, 572/32; BOA, DH. ŞFR. , 226/86

Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemi Evrakı: BOA, DH. MKT. , 30/7; BOA, DH. MKT. , 417/35; BOA, DH. MKT. , 1742/70; BOA, DH. MKT. , 1742/70; BOA, DH. MKT. S. , 2711/80; BOA, DH. MKT. , 526/72; BOA, DH. MKT. , 857/50

Dâhiliye Şûrâ-yı Devlet Evrakı: BOA, DH. ŞD., 1452/34; BOA, DH. ŞD. , 1454/8; BOA, DH. ŞD. , 1456/2; BOA, DH. ŞD. , 1459/58; BOA, DH. ŞD. , 1471/13; BOA, DH. ŞD. , 1496/4

Dahiliye İdare: BOA,İ. DH. , 1148/89509; BOA, İ. DH. , 975/77062; BOA,İ. DH. , 1215/95169; BOA, İ. DH. , 1306/32; BOA, İ. DH. , 1474/69; BOA,İ. DH. , 1425/29; BOA, İ. DH. , 1429/28; BOA,İ. DH. , 1039/81727

Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat Komisyonu: BOA, DH. TMIK. S. , 15/80; BOA, DH. TMIK. S. , 15/80; BOA, DH.TMİK. S, 12/67; BOA, DH. TMIK. M., 237/49

Babıâli Meclis-i Vükelâ Mazbatalar: BOA. MV. 183/15

İrade Dosya Usulü İradeler Tasnifi: BOA,İ. DUİT, 44/80

Yıldız Esas Evrakı: BOA, Y.EE, 36/67; BOA. Y.EE, 26/67

Yıldız Perakende Askeri Maruzât Evrakı: BOA, Y.PRK. ASK, 109/69

Hariciye Siyasi: BOA, HR. SYS, 279/45

C. KİTAPLAR, MAKALELER, TEZLER, RAPORLAR

AKTÜRK, Sıraç, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mardin Sancağında Eğitim**, Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Programı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2015.

AKYÜZ, Gabriel, **Mardin İl'inin Merkezinde Civar Köylerinde ve ilçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi**, Resim Matbaacılık, Mardin, 1998.

AKAY, Veysi, **201 Numaralı Mardin Şer'iyye Sicili**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

AKIN, Aydın, **317 Nolu Midyat Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1910-1916),** Batman Üniversitesi- Elazığ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Batman, 2016.

AKYOL, Hasan, ''14. ve 15.Yüzyıllarda Turabdin Bölgesinde Hâkimiyet Mücadeleleri'', **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık, Haz: İ.Özcoşar, Mardin, 2012.

AKBAŞ, Mehmet, ‘’Midyat ve Çevresinin İslam’ın Hâkimiyetine Girişi’’, **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık, Haz: İ.Özcoşar, Mardin, 2012.

ATİKKAN, Zeynep, Berran Tozer, Son Süryaniler, **Dünya Dergisi**, 1994.

BAYARTAN, Mehmet, ‘’Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle’’, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi**, Sayı:13, İstanbul, 2005.

BULUT, Mehmet, ‘’Osmanlı’dan Günümüze Müftülerin Seçimleri, Atamaları ve Seçimlerinde Esas Alınan Eğitim Kriterleri’’, Kastamonu Üniversitesi, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt:15, Sayı:41, Kastamonu, 2012.

BRU, Hadrien -Ergün Laflı, ‘’Eskiçağ ’da Midyat ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası’’, **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Sesi Matbaacılık, Haz:İ.Özcoşar, Mardin, 2012.

BULDUK, Abdulgani, **El-Cezire’nin Muhtasar Tarihi**, Yay.Haz. Mustafa Öztürk, İbrahim Yılmazçelik, Fırat Ünv.Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay. Elazığ, 2004.

BÜLBÜL, Cemil, Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Midyat ve Çevresi, **Uluslararası Midyat Sempozyum Bildirileri**, Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık, Haz:İ.Özcoşar, Mardin, 2012.

BOZKURT, Abdulbaki, **El-Cezire Fatihi İyaz Bin Ğanem ve Mardin’in İslamlaşması**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.

BULDUK, Abdulgani Efendi (Abdulgani Fahri Bulduk), **Mardin Tarihi**, Başbakanlık GAP Bölge Kalkındırma İdaresi Dokümantasyon Merkezi, Haz:B.Zengin, Ankara, 1999.

BOZAN, Oktay, **Arşiv Belgeleri Işığında Diyarbakır Vilayetinde 1895 Ermeni Olayları**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2006.

BİROL, Nurettin, “1890-1901 Ermeni Olayları ve Halil Rıfat Paşa”, Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Böl. Sosyal Bilg. Anabilim Dalı, **Yeni Türkiye Dergisi**, Erzincan, 2014.

BOZAN, Oktay, **Diyarbakır Vilayetinde Ermeniler ve Ermeni Olayları (1878-1920)**,Yayınlanmış Doktora Tezi, Elazığ, 2012.

BOZAN, Oktay, ‘’XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Mardin Sancağında Müslim-Gayrimüslim İlişkileri ve Ermeni Olayları’’, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, **Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 25, 2015.

BOZKUŞ, Yıldız Deveci, ‘’Mardin Ermenileri’’, **I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 6, Haz: İ.Özcoşar- Hüseyin H.Güneş, İstanbul, 2006.

BOZKUŞ, Yıldız Deveci, ‘’Sosyal ve Etnik Yapı Açısından Midyat’ta Ermeniler’’, **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildiriler**, Haz: İ.Özcoşar, Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık, Mardin, 2012.

BOZAN, Oktay, **Diyarbakır Vilayetinde Ermeniler ve Ermeni Olayları (1878-1920)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Elazığ, 2012.

BOZAN, Oktay, “Ermeni Meselesi Bağlamında Diyarbakır Süryanileri ve Turabdin İsyanları”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 2, Elazığ, 2015.

BOZAN, Oktay, “Milli Mücadele Döneminde Mardin’in Fransızlar Tarafından İşgal Planı ve Bunun Yankıları”, **Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Şarkiyat Dergisi**, 17.sayı.

BOZAN, Oktay, ‘’Ali Batı (Elike Bate) Olayı’’, **Uluslararası Ömerli ve Çevresi Sempozyumu**, Kent Işıkları Yayınları, Haz: Ercan Gümüş-Veysel Toprak, İstanbul, 2012.

BOZAN, Oktay, **Milli Mücadele Döneminde Diyarbakır (1918-1923)**, Çizgi Kitapevi, Konya, 2006.

BİLGE, Yakup, **Geçmişten Günümüze Süryaniler**, Zvi-Geyik Yayınları, İstanbul, 2001.

BİLGİÇ, Bilal, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Mardin Sancağı’nda Ziraat**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2014.

ÇELİK, Tuma, **Turabdin’de Kalanlar**, Yeni Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 2014.

ÇETİN, İhsan, **Midyat’ta Etnik Gruplar**, Yaba Yayınları, İstanbul, 2007.

ÇEVİK, Adnan, “İlkçağlardan Ortaçağın Sonuna Kadar Midyat ve Yöresi (Turabdin)’nin Tarihi Coğrafyası”, **Makalelerle Mardin I (Tarih-Coğrafya)**, Haz: İ.Özcoşar, İstanbul, 2007.

ÇETİN, İhsan, “Mardin Çevresi Arapları: Mhalmiler ve Kökenleri”, **Kırkbudak Anadolu Halk Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2, Sayı: 8, 2006.

ÇELİK, Mehmet, **Ortadoğu Mozaiği Süryaniler- Nasturiler**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ,1998.

ÇETİN, İhsan, **Kent Kültürü Zenginliğinde Etnik Farklılıklar: Midyat Örneği**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2005.

DEMİRCAN, Adnan, Muhallemilerin Etnik Kökeni Etrafında Tartışmalar, **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık, Haz: İ.Özcoşar, Mardin, 2012.

DALKILIÇ, Neslihan, Işık Aksulu, "Midyat Geleneksel Kent Dokusu ve Evleri Üzerine Bir İnceleme", **Gazi Üniversitesi Müh. Mim. Fak. Dergisi**, Cilt 19, No:3, Ankara, 2004.

DEMİR, Muzaffer, ''Asur Kaynakları Işığında Tur Abdin (Kasieri)'', **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık, Haz: İ. Özcoşar, Mardin, 2012.

DOLAPÖNÜ, Hanna, **Tarihte Mardin**, Hilal Matbaacılık, İstanbul, 1972.

DEMİRKENT, Işın, **Ortaçağ'da Mardin**, Taşın Belleği Mardin, Yapı Kredi Yayınları, Haz: F. Özdem, İstanbul, 2005.

DİNÇ, Fasih, **235 Nolu Şeriye Sicil Defterine Göre Mardin**, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2007.

DAŞDEMİR, Dilek, **Midyat İlçe Merkezi'nin Coğrafyası**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2009.

DÜZBAKAR**,** Ömer, "Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:5, Bursa, 2003.

EL-MEŞHADANİ, Halid, **Geçmişten Günümüze Midyat,** Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri, Mardin Sesi Matbaacılık, Haz: İ.Özcoşar, Mardin, 2012.

ERPOLAT, Mehmet Salih, "Tapu- Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Midyat", **Makalelerle Mardin-I (Tarih-Coğrafya)**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 7,Haz: İ.Özcoşar, İstanbul, 2007.

ERTAŞ, Mehmet Yaşar, **Midyat'ta Tanzimat'ın İlk Yılları: Gerilim ve Çatışma**, Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri, Mardin Sesi Matbaacılık, Haz: İ. Özcoşar, Mardin, 2012.

EYİCİL, Ahmet, "1895 Maraş ve Zeytun İsyanı", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı:11, Ankara, 2000.

EL, Seda, **Başbakanlık Osman Arşivi Sadaret Belgelerinde Milli Mücadele (Ekim 1918-Nisan 1919)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2007.

EBİNÇ, Sait, **Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat- Devlet (1839-1950)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

GÜMÜŞ, Canan, **Güneş Uygarlığında Bir Nefes Midyat**, Gülermat Matbaacılık, İzmir, 2015.

GÖYÜNÇ, Nejat, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1969.

GÜNEŞ, Hüseyin, ‘’İslamlaşma Sürecinde Midyat’’, **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık, Haz: İ.Özcoşar, Mardin, 2012.

GÜNEŞ, Hüseyin, “Turabdin Yöresinin İslamlaşma Süreci”, **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 3sayı: 6, Şırnak, 2012.

GÜMÜŞ, Canan, **Güneş Uygarlığında Bir Nefes Midyat**, Gülermat Matbaa ve Yayıncılık, İzmir, 2015.

GÖKALP, Ziya, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011.

GÜNEL, Asiye, **Midyat Taşı ve Coğrafi Taşı Arasındaki İlişki**, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2011.

GÜL, Muhittin, **Türk İnkılâp Tarihi**, Barış Yayıncılık, Ankara, 1997.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Aşiret”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, c.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.

HOLLERWEGER, Hans, **Canlı Kültür Mirası Turabdin**, Çev. Sevil Gülçur Freunde des Turabdin, Linz,1999.

HALİFEOĞLU, F.Meral-Neslihan Dalkılıç, **Taşın Belleği Mardin: Midyat**, Yapı Kredi Yayınları, Haz:F. Özdem, İstanbul, 2005.

İRAN, İlyas, **Kfarze (Altıntaş) Köyünün Tarihçesi**, GDK Yayınları, Mardin, 2007.

İŞ, Vahap, **Midyat Dinler ve Diller Kenti**, Hedef Gazetesi Matbaacılık, İstanbul, 2006.

İŞLER, İbrahim -M. Çetin, **Dinler ve Diller Diyarı Midyat**, Midyat Belediyesi Yayınları, 2000.

KARPAT**,** Kemal, **Osmanlı Nüfusu(1830-1914)**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.282

KOYUNCU, Mevlüt, "İlk İslam Fetihleri Döneminde el-Cezire Bölgesi ve İslamlaşma Süreci", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:1, Adapazarı, 2008.

KARA, Hidayet -Yılmaz Karadeniz, "Ermenilerin Osmanlı Devleti'ndeki Durumu ve Kağızman'da Ermeni Olayları", **Muş Alparslan Üniversitesi Dergisi**, 2010.

KURTCEPHE, İsrafil, "Birinci Dünya Savaşında Bir Süryani Ayaklanması", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 4, Ankara, 1993.

KÜÇÜK, Zeynep Gül, **Mardin ve Çevresinde Süryaniler**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri ABD, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2008.

KARTIN, Cengiz, "Binbaşı Noel'in Hava Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı Arşivlerindeki Gönderilerinde Kürt-Ermeni Münasebetleri", Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 60, Kayseri, 2014.

KÖPRÜLÜ, Fuat, ''Milli Mücadele Sürecinde Türk-İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu'', **Türkiyat Mecmuası**, Bahar 2013, Cilt:23, İstanbul, 2013.

KOLUMAN, Aziz, **Ortadoğu'da Süryanilik**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

KARADENİZ, Sıtkı, **Aşiret Sisteminde Dönüşüm Batman Örneği**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Malatya, 2012.

KARAKAŞ, Ayhan-Esma Karakaş, "Hanların Turizme Kazandırılması: Mardin, Diyarbakır ve Şanlıurfa İl Merkezlerindeki Hanlar Üzerine Bir Çalışma", **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:13, Diyarbakır, 2015.

OKUMUŞ, Ejder, "Artuklularda Din-Toplum İlişkileri", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:7, Sayı: 26, 2008.

OKTİK, Nurgün, Fethi Nas,"Ulus-Devlet ve Topluluklar: Midyat Örneği", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 15, Muğla, 2005.

ÖZCAN, Neşe, **Midyat Evlenme Geleneği**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2016.

ÖZMEN, Abdurrahim, **Turabdin Süryanileri Örneğinde Etno-Kültürel Sınırlar**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

ÖZTÜRK, Ayhan -A.Caner Çatal, ‘’19. Yüzyılın İkinci Yarısında Midyat Kazasında Asayiş Bozukluğu ve Asayişi Sağlama Çabaları’’, **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık, Haz: İ.Özcoşar, Mardin, 2012.

ÖZMEN, Abdurrahim, **Turabdin Süryanileri Örneğinde Etno- Kültürel Sınırlar**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkbilim (Etnoloji) Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

ÖZCOŞAR, İbrahim, **Makalelerle Mardin I:Tarih-Coğrafya**, İmat Ofset, İstanbul, 2007.

ÖZCOŞAR, İbrahim, **183 Nolu Mardin Şer’iye Sicilleri Belge Özetleri ve Mardin**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Projesi, İmak Ofset Yayın, İstanbul, 2007.

ÖZCOŞAR, İbrahim, **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık, İstanbul, 2006.

ÖZDEM, Filiz, **Taşın Belleği Mardin**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.

PAYDAŞ, Kazım, “Ak-koyunlular Döneminde Mardin”, **Makalelerle Mardin-I (Tarih-Coğrafya)**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 7, Haz: İ.Özcoşar, İstanbul, 2007.

SARI, Engin, **Kültür, Kimlik, Politika: Mardin’de Kültürlerarasılık**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Sinema Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

SAĞLAM, Sevim, **244 Nuralı Mardin Şer’iyye Sicili**, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Batman, 2014.

SELVİ, Haluk, **İşgal ve Protesto**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2007.

ŞAHİN, İlhan, “Nahiye”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt:32, Ankara, 2003.

ŞAHİNGÖZ, Mehmet , “Milli Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Milli Birlik ve Beraberlik Mitingleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara, 1995.

TEKDAL, Danyal, **208 Numaralı Mardin Şer'iyye Sicili**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2009.

TAN, Ertuğrul,**179 Nolu Mardin Şer'iyye Sicili**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2010.

TOSUN, Ramazan, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı:14, Konya 2003.

TURGUT, Ramazan, "Bir Halkın Göç Hikâyesi: Süryanilerin XX. yüzyılda Türkiye'den Avrupa'ya Göç Süreci", Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi ABD, **Mukaddime Dergisi**, Mardin, 2016.

TAŞĞIN, Ahmet, **Yezidiler**, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, 2005.

UYGUR, Hatice Kübra, **Midyat Halk Kültürü Monografisi**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Edebiyatı Anabilim Dalı Halk Edebiyatı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2008.

URAL, Selçuk, Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara, 2007.

UYGUR, Hatice Kübra, **Midyat Halk Kültürü Monografisi**, Dicle Üniversitesi Sosyal Enstitüsü Türk Dili Edebiyatı Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2007.

ULUÇ, A.Vahap, "Kürtler de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret", Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, **Mukaddime Dergisi**, Sayı: 2, Mardin, 2010.

ÜZEN, İsmet, Mütareke Döneminde Bir Eşkıyalık Örneği: Ali Batı Olayı (6 Mayıs-18 Ağustos 1919), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:22, Sayı:64, Ankara, 2006.

YÜCE, Mehmet Salih, **316 Nolu Midyat Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Batman, 2016.

YAŞAR, Şükran, ''Moor Loozor Manastırı'', Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, **Mukaddime Dergisi**, Sayı: 2, Mardin, 2010.

YEŞİLMEN, Gökhan, **320 Nolu Midyat Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1897-1911),** Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Batman, 2012.

YİNER, Abdulnasır, ‘’Arşiv Vesikaları Işığında Ali Batı Olayı’’, **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık Haz:İ.Özcoşar, Mardin, 2012.

YİNER, Abdulnasır, “Bir Asayişsizlik Hareketi Olarak Ali Batı Olayı (1913-1919)”, **Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Siirt, 2006.

YILDIZ, Hatip, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti’nde Eğitim**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

YILDIZ, Hatip, ‘’Osmanlı Yenileşme Döneminde Midyat ve Çevresinde Eğitim’’, Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri, Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık, Haz:İ.Özcoşar, Mardin, 2012.

YILMAZ, Sezin, **Bir Tasarım Objesi Olarak Geleneksel Midyat Evi**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2001.

Mardin Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, Mardin İl Çevre Durum Raporu, Mardin, 2007.

Mardin Valiliği, Kültür ve Turizm Envanteri Mardin, Mardin, 2010.

Megastar Dergisi, Sanat Matbaası, Mardin, 2010.

Midyat Belediyesi, Stratejik Plan Çalışmaları, Midyat, 2006.

Midyat Belediyesi, Dinler ve Diller Diyarı, Akgül Matbaacılık, Midyat, 2012.

C. İNTERNET KAYNAKLARI

http://www.mardinkulturturizm.gov.tr/TR,56486/tarihce.html, Erş: 03.05.2018

http://www.tariharsivi.org,Tehcir Kanunu, Erş: 23.02.2018

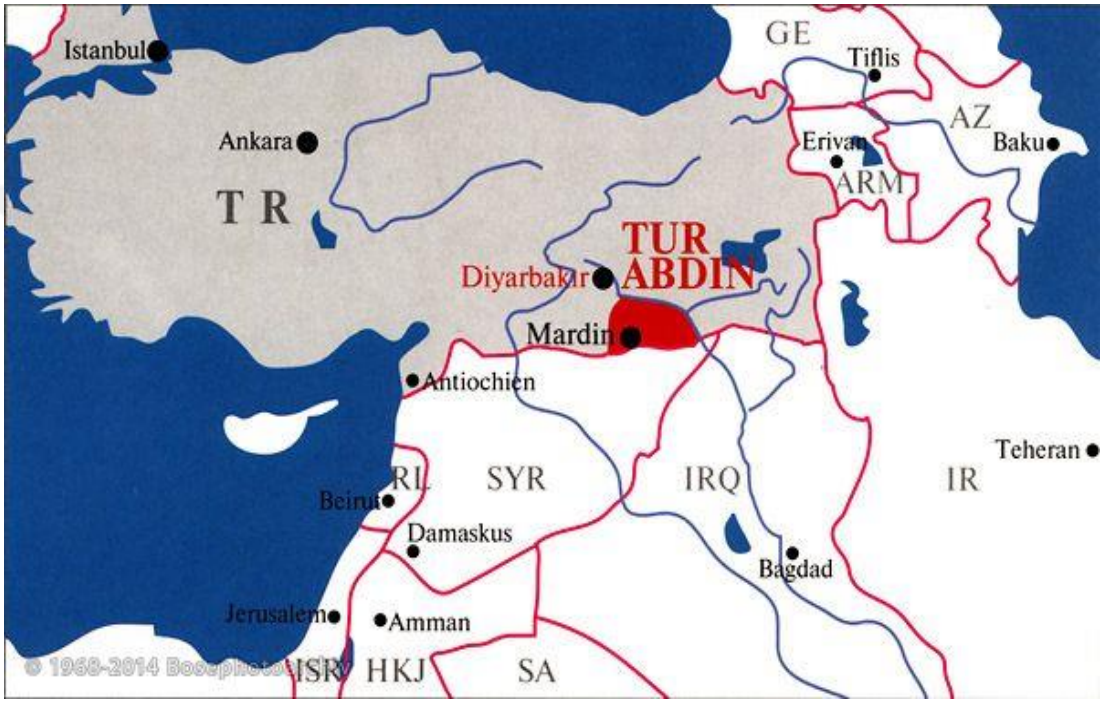
https://mardin.diyanet.gov.tr/midyat, Erş: 02.04.2018

https://www.ptt.gov.tr/Kurumsal/Hakkimizda.aspx#ptt_tarihce,Erş:13.01.2019

http://www.mardinlife.com/midyat-ekonomik-durumu---tarim-ve-hayvancilik-bilgi143,Erş: 13.04.2018

http://www.mardinliyim.com/mardin-egitim-tarihi.html, Erş:20.04.2018

EKLER

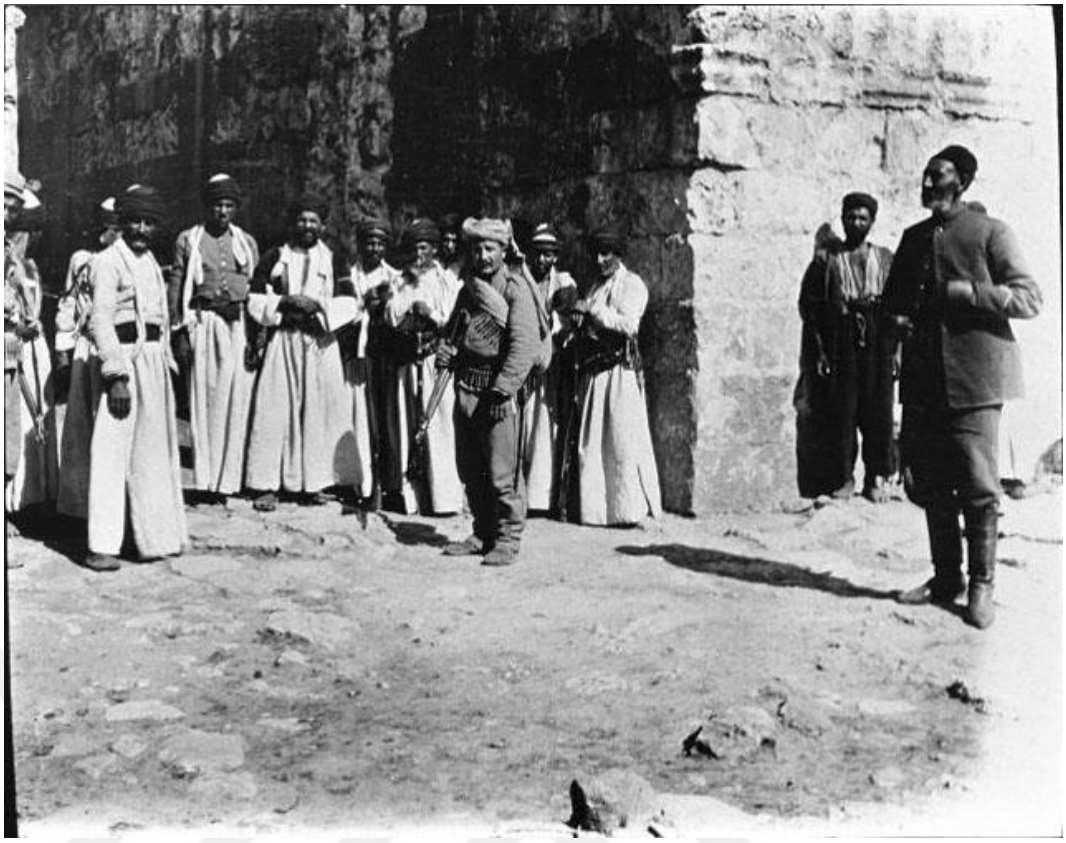
RESİM 1: Turabdin haritası(https://www.monasterodibose.it, Erş: 17.01.2019)

Resim 2: Ulu Caminin ön kısmının yapılışı(1917, http://midyat.net, Erş: 17.01.2019)

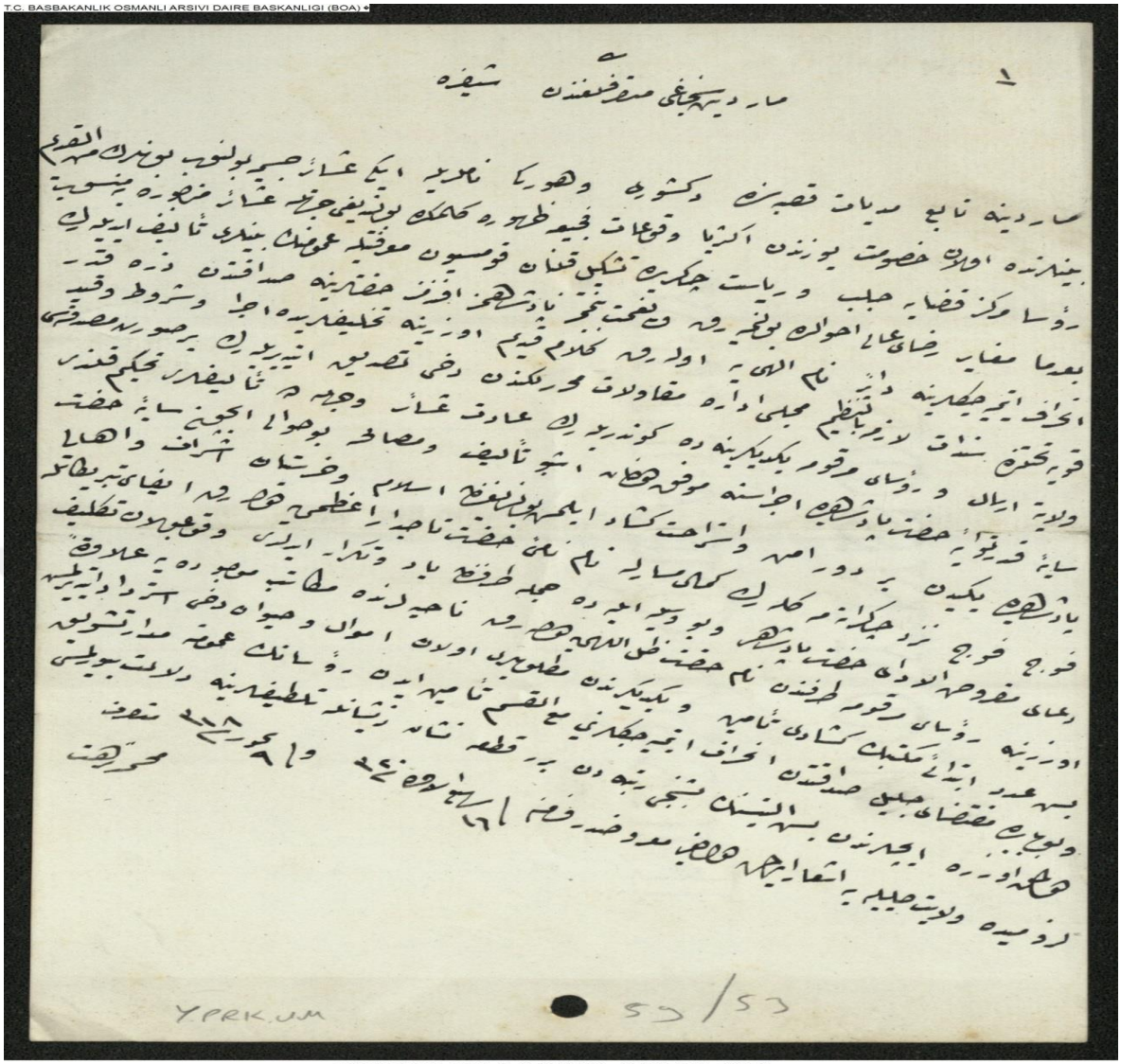
Resim 3: İngiliz ajanı Gertrude Bell tarafından çekilen Anıtlı(Hah) Meryem Ana kilisesinin rahip ve rahibesi (Mayıs 1909, http://gertrudebell.ncl.ac.uk, Erş: 17.01.2019)

Resim 4: Gertrude Bell'in eşyalarının çalınması üzerine toplanan adamlar(Mayıs 1909, http://gertrudebell.ncl.ac.uk, Erş: 17.01.2019)

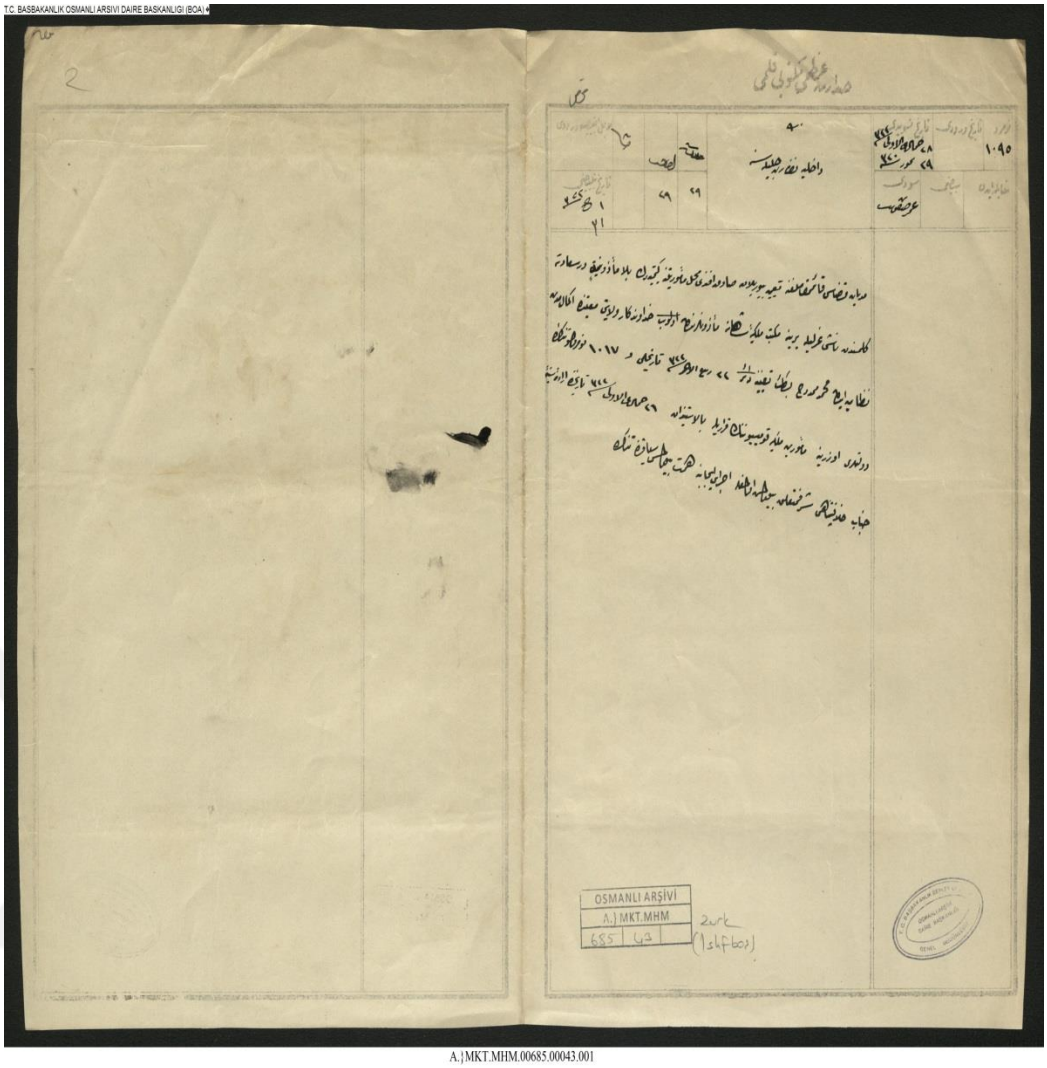

Resim 5: Midyat'ın tanınan ağalarından Çelebi Ağa ve adamları (Mayıs 1909, http://gertrudebell.ncl.ac.uk, Erş: 17.01.2019)

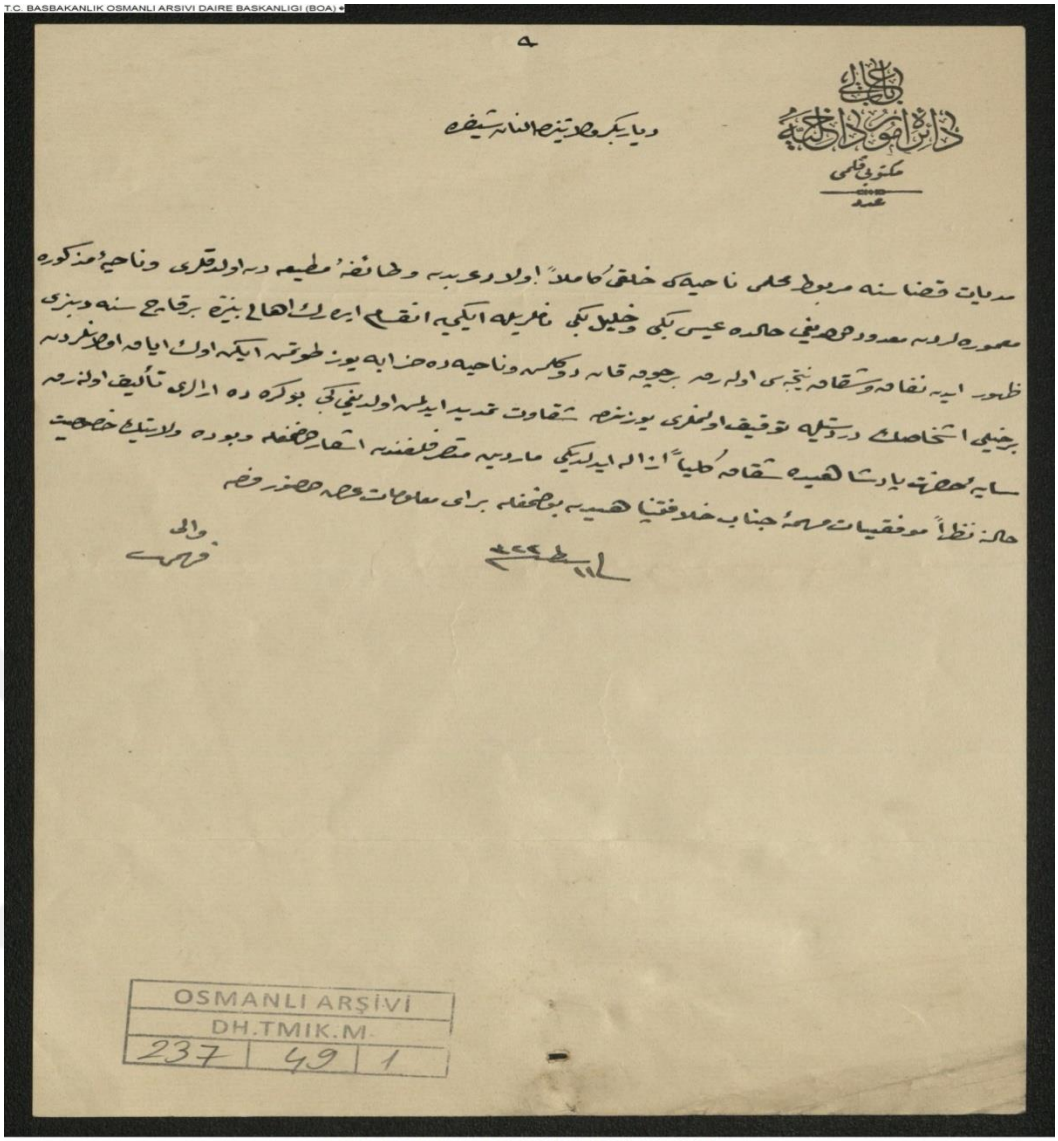

Y.PRK.UM.00059.00053.001

Resim 6: Midyat'ta araları açık olan Dekşuri ve Hörki (Heverki) aşiretlerinin barıştırıldığı.

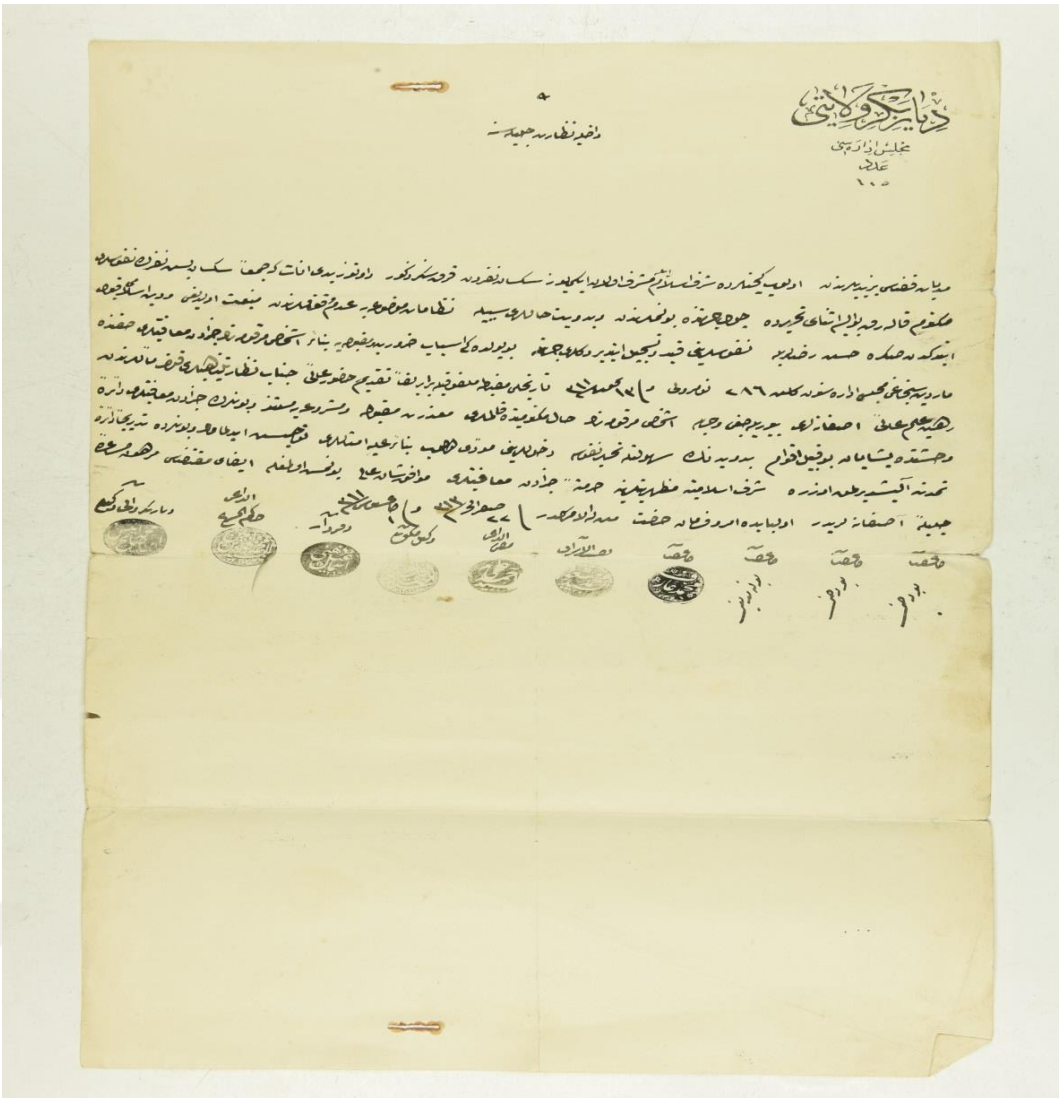
Resim 7: Midyat Kaymakamlığı'na Mehmed Memduh Bey'in tayini.

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

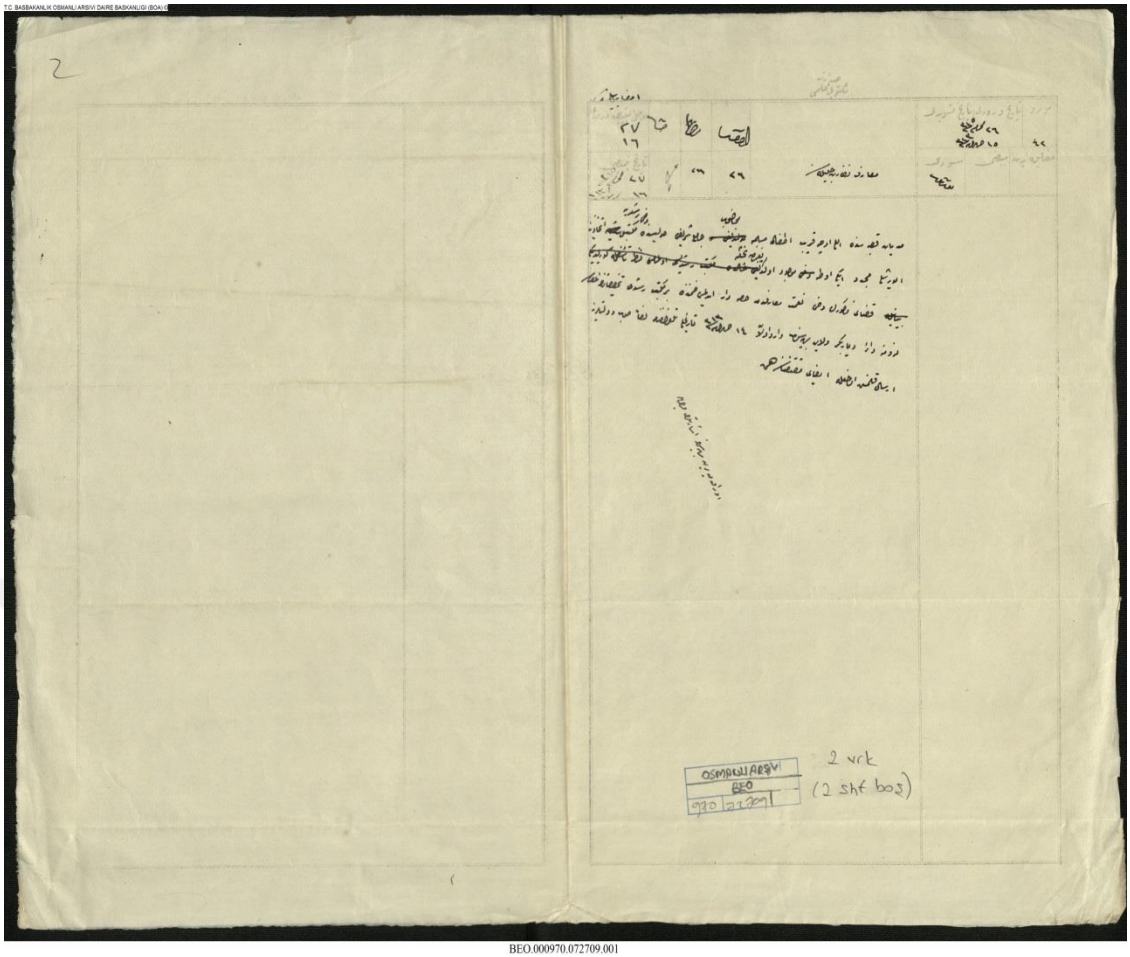
OSMANLI ARŞİVİ
DH.TMIK.M.
237 | 49 | 1

DH.TMIK.M.00237.00049.001

Resim 8: Midyat'a bağlı Mahal nahiyesinde İsa Bey ve Halil Bey namlarıyla ikiye bölünen Arab taifesinin aralarındaki anlaşmazlığın izale edildiği.

Resim 9:Midyat kazası Yezidilerinden olup şeref-i İslam ile müşerref olan iki yüz seksen neferin ve emsalinin nüfus ceza-yı nakdisinin afvı.

Resim 10: Midyat kasabasında bir rüştiye mektebi tesis olunmak üzere tahsisat itası. (Maarif)